

danske studier

1980

Udgivet af Iver Kjær og
Flemming Lundgreen-Nielsen
under medvirken af
Niels Houkjær

Akademisk Forlag · København

Indhold

<i>Asger Ødum Berg</i> , adjunkt, cand.mag., Frederikssund Amtsgymnasium. Om Henry Fielding i Danmark. En komparativ litteraturhistorisk fremstilling	5
<i>Bjarne Nygaard Rasmussen</i> , cand.mag. »Mit Hjerte er en skov«. – Jegdyrkelse og enhedslængsel hos Viggo Stuckenberg og Helge Rode	51
<i>Steffen Heger</i> , lektor, cand.mag., Københavns Universitet. Stødregler for dansk	78

FORSKNINGSOVERSIGT

<i>Klaus Kjøller</i> , lektor, cand.mag., Københavns Universitet. Dansk sprogbrugsanalyse 1970–79	100
---	-----

MINDRE BIDRAG

<i>Erik Reitzel-Nielsen</i> , amanuensis, cand.jur., Det danske Sprog- og Litteraturselskab. Note til en folkevisе	124
<i>Aage Schiøttz-Christensen</i> , dr.phil., København. Er de satirer, der tillægges Falster, alle autentiske?	126
<i>Vivian Greene-Ganzberg</i> , Ph.D., German-University of Illinois, Urbana. En Jøde og samtidige jødiske skildringer	133
<i>Asger Ødum Berg</i> , adjunkt, cand.mag., Frederikssund Amtsgymnasium. En blasfemisk bøn af P. L. Møller	143
<i>Nils Palmborg</i> , avdelingsdirektør, fil.lic., Lunds Universitetsbibliotek. Ett brev från J. P. Jacobsen till Alexander L. Kielland	144
<i>V. J. Brøndegaard</i> , forfatter Cómpea, Malaga. Høstkarl og kattekæg	146

ANMELDELSER

<i>Lars Lönnroth</i> , professor, fil.dr., Aalborg Universitetscenter. Kurt Johannessen: Saxo Grammaticus. Komposition och världsbild i Gesta Danorum	150
---	-----

<i>Flemming Lundgreen-Nielsen</i> , lektor, cand.mag., Københavns Universitet. Jens Peter Ægidius: Vølvens Spådom på dansk. En litteratur- og Åndshistorisk undersøgelse. Andreas Haarder: Det episke liv. Et indblik i oldengelsk helteedigtning	158
<i>Erik Dal</i> , administrator, dr.phil., København. Leif Ludwig Albertsen: Lyrik der synges	160
<i>Jens Kr. Andersen</i> , lektor, mag.art. & lic.phil., Københavns Universitet. Asger Albjerg: Ludvig Holbergs poetiske maskerade	162
<i>Jens Kr. Andersen</i> , lektor, mag.art. & lic.phil., Københavns Universitet. Jørgen Mathiassen: Hans Egede Schack som jurist og politiker. Dokumentation og dokumenter	165
<i>Per Dahl</i> , stipendiat, mag.art., Aarhus Universitet. Georg Brandes: Breve til forældrene 1859–71. I–III. Ved Morten Borup	167
<i>Mette Winge</i> , afdelingsleder, dr.phil., Danmarks Biblioteksskole. Erland Munch-Petersen: Romanens århundrede. Studier i den masselæste oversatte roman i Danmark 1800–1870. 1–2. ...	172
<i>Karl Martin Nielsen</i> , professor, dr.phil., København. Robert Estienne: Summerier over Bibelen. Oversat af Petrus Parvus	174

Om Henry Fielding i Danmark

En komparativ-litteraturhistorisk fremstilling

Af Asger Ødum Berg

Henry Fielding (1707–54) indtager med sine romaner, og især med hovedværket *Tom Jones*, en vigtig og velkendt stilling i udviklingen af denne genre. Hos Fielding – sammenlignet med andre engelske romanpionerer – flyttes vægten fra persontegningen til handlingsmønstrene. Hans dydsbegreb er videre end samtidens. Og til Daniel Defoes og Samuel Richardsons autenticitetssøgende »præsentationsrealisme« følger Fielding med sin markering af fortællerens rolle som kommentator en »vurderingsrealisme«, der hviler på hans eget brede kendskab til menneskelivet og samfundslivet.¹

Fielding blev læst og efterlignet i England og på kontinentet.

I det følgende samles og præsenteres nogle oplysninger om Fielding i Danmark: om de fire oversættelser af *Tom Jones*, om synet på forfatteren og om hans betydning for den danske litteratur. Særlig opmærksomhed vies til Johannes Ewalds læsning af Fielding.

Endelig gives der til slut en oversigt over de danske Fielding-oversættelser. Til de fleste af dem er der i afhandlingen knyttet kommentarer om udgivelsesforhold, forlæg, oversætter, fuldstændighed m.v.

1740erne

Det vistnok tidligste spor af Fielding i Danmark findes i *Nye Tidender om lærde og curieuse Sager*, No. 46, 1744, hvori *Joseph Andrews* (1742) i engelsk udgave anmeldes udførligt og med positive ord om den komiske skrivemåde, den levende og naturlige karakterskildring og det moralske øjemærke.² Muligvis bygger den anonyme anmeldelse på udenlandsk kritik.

Samme roman i en fransk oversættelse (Amsterdam 1744 – optryk af første franske udgave, London 1743)³ tilbydes i den københavnske boghandel Mumme & Rothes katalog 1748. Og allerede i 1749 kom en dansk oversættelse.

Det er nærliggende at spørge om *Ludvig Holbergs* forhold til Fielding, sin samtidige. Men ingen steder, heller ikke i sine bidrag til den danske romandebat i 1740erne, ses Holberg at hentyde til Fielding

eller hans værker. En gammel, meget luftig teori om, at Fielding skulle have kendt og plagieret et par af Holbergs komedier i fransk oversættelse, og at Holberg derfor skulle have båret nag og hentydet til Fielding i sit første levnedsbrev, kan forbigås i tavshed.⁴

Men selv hvis man ser bort fra de gensidige påvirkningsmuligheder, er der så mange fællestræk i Fieldings og Holbergs litterære baggrund i klassicismen, i deres smag, holdninger og menneskesyn og i udviklingen af deres forfatterskaber, at det er påfaldende.

Et tidligt eksempel på en association af deres navne findes i bog 13, kap. 1, i den første svenske *Tom Jones*-oversættelse (1765).⁵ I sin påkaldelse af »Genius« i dette kapitel opregner Fielding en række af sine litterære forudsætninger:

Come thou, that hast inspired thy Aristophanes, thy Lucian, thy Cervantes, thy Rabelais, thy Moliere, thy Shakespear, thy Swift, thy Marivaux, fill my pages with humour;

På svensk (efter fransk) bliver det til

Dödliga, hwilkas qwicka ljus denna ande upeldat: *Aristophanes, Lucian, Cervantes, Rabelais, Moliere, Shakespeare, Swift, Marivaux och Hollberg!* Kommen at upfylla mina blad med Edra qwicka, löjliga och saltrika infällen.

Joseph Andrews-oversættelsen fra 1749 er fuldstændig, altså inklusive Fieldings forord. Oversætteren er anonym, men hans navn – det er billedhuggeren Simon Carl Stanley – kendes takket være P. F. Suhms anmeldelse, først trykt i 1761 efter Stanleys død. Det hedder heri:

Den engelske Forfatter er bekiendt af adskillige gode Romaner, gode kalder jeg dem, fordi de ere ei lange, og derhos føre til Dyden. Denne er ellers ei af nogen høy og ædel enten Tænke- eller Skrivemaade, og indeholder den og kon Fortællinger om gemeene Personer. *Professor Stanley* begyndte med den at tiene sit Fæderneland med den Styrke, som han besad i det Engelske Sprog.⁶

Stanley, der i 1746 vendte tilbage til Danmark fra et næsten tyveårigt ophold i England, var søn af engelske forældre, men ligesom Suhm

kalder Danmark hans »Fæderneland«, taler Stanley selv i oversættelsens fortale om dansk som sit »Moders-Maal.« Han har haft en engelsk udgave som forlæg, men fortalen viser, at han har kendt en af de to foreliggende tyske oversættelser (Danzig 1745 og Berlin 1746 – begge efter den franske oversættelse, men uafhængige):⁷

Hvad Oversættelsen i sig selv angaaer, da haver jeg saa meget som mig mueligt var, efterfulgt *Autors* Meening, og saa vidt Sproget vilde tillade, betient mig af hans egne Ord og Talemaader. Jeg har ikke heller, mig viidende, udeladt noget, som skeed er i den Tydske Oversættelse, hvor i adskillige af de artigste Passager ere udelukte.

Sprogligt tilhører Stanleys oversættelse generelt den ældre type, der netop florerede omkring 1750, »friske, mere djærve, stående det dagligdags talesprog nærmere, men tillige mere fric og mindre korrekte end de senere . . . der er mere bundne af forlægget, i forsøget på at reproducere forfatteren mere stilrene, men tillige mattere.«⁸

Men hans bestræbelser for at efterfølge autors mening gør dog stedvis syntaksen ufri og knudret, fx. i bog 3, kap. 1:

Passion at last got the
better of both reason and
respect, and softly letting
go her hand, I offered mad-
ly to clasp her in my arms;
when a little recovering
herself, she started from
me, asking me, with some
shew of anger, 'If she had
any reason to expect this
treatment from me.'

Kierlighed tilsidst toeg dog
Overhaand, saavel over For-
stand som Ærbødighed, jeg
loed hendes Haand sagte farc,
og rasendes forsøgte at om-
favne hende; hvorpaa, efter
at hun havde recolligeret
sig, sprang fra mig, spørgen-
des med en forstilt Vrede, om
hun vel havde Aarsag at for-
vente at blive saaledes be-
gegned af mig?

Ordforrådet er ligeledes præget af mange lån, delvis også støttet på franske former, fx. ord som: admirere, Compagnions, Complaisance, encouragere, familiar, infallible, Infallibilitet, Parlements-Acter, Persuasioner.

Lokaliseringsproblemet er løst uden konsekvens. De engelske sted-

navne er overtaget, evt. med en fodnote som følgende til oversættelsen af »Kensington, Islington, Hackney, or the Borough« (bog 2, kap. 10): »Disse Stæder kand lignes ved »Friderichsberg, Lunde-Huuset, Gyl-denlund, Vall-Bye, og deslige«. – Personnavnene er derimod normalt fordanskede, fx. Mrs. Graveairs → Jomfrue Peen-Snerpe, Mr. Tow-wouse → Hr. Skiende-Giæst, Mr. Fickle → Hr. Vanckel osv. Modtilfælde er fx. Joseph Andrews og Mrs. Slipslop → Jomfrue Slip-slap. Jenny Bouncer (i bog 1, kap. 16) får fodnoten: »Ieny Bouncer er lige saa berømt i London, som den Hollandske Karen et andet Stæd«. – I bog 4, kap. 9, spørger Mr. Adams sin søn »what is the English of *lego*?«, et spørgsmål der må gentages lidt senere: »What is the English of the verb *lego*?«. Men oversat lyder spørgsmålene hhv. »hvad hedder *Lego* paa Engelsk?« og »hvad er da *Lego* paa Dansk?«

Den stærke sproglige udvikling efter midten af århundredet har ret hurtigt gjort oversættelsen forældet. Den er næppe blevet læst meget efter 1800.

Tiden indtil 1770erne

I tiden indtil 1770erne er der et hul i forekomsten af danske oversættelser af engelske borgerlige romaner, hvilket bl.a. kan forklares ved den voksende interesse for andre romantyper, altså ved smagsfluktuationer.⁹ En medvirkende årsag til, at Fieldings og Richardsons senere romaner måtte vente på oversættelse, er dog utvivlsomt den økonomiske risiko ved at udgive så enestående lange romanværker på dansk. Forholdet indebar under alle omstændigheder en langsommere vækst i den danske læseverdens kendskab til fx. *Tom Jones* og *Amelia*. Men der er alligevel en del vidnesbyrd i tiden om Fielding-læsning på tysk og fransk, kun sjældent engelsk.¹⁰ Og de fleste udsagn om Fielding er mere rosende end Suhms, omend ofte overfladiske.

Et talende udtryk for læsningen af Fielding på tysk er de tysksprogede oversættelser udgivet i Danmark, selv om de naturligvis ikke kun var bestemt for det danske marked. Forlæggeren Gabriel Christian Rothe udgav således i 1759 først *Jonathan Wild* på tysk (oversat efter originaludgaven 1743) og senere samme år – efter den gode modtagelse, som Rothe skriver i »Vorbericht des Verlegers« – en tysk oversættelse af *A Journey from this World to the Next*. Begge oversættelser, de første tyske af de respektive værker, er anonyme, og oversætteren er ukendt. I fortalen til den sidste lover Rothe flere tyske oversættelser af

Fieldings skuespil og prosastykker fra de blandede skrifter, *Miscellanies*. Men det blev ikke til mere i København. Derimod udkom i 1764 i Holsten en tysk oversættelse af *Journal of a Voyage to Lisbon*, også indeholdende en oversættelse af »Fragment of a Comment on Lord Bolingbroke's Essays«. Den anonyme oversætter skulle være C. G. von Murr.¹¹

Tom Jones (1749) og *Amelia* (1751) blev hurtigt oversat til tysk, hhv. Hamburg 1749-50 og 1752.¹² Den tyske *Tom Jones*' succes ses af, at også den anonyme engelske follow-up-roman, Fielding-pastichen *The History of Tom Jones the Foundling, in his Married State* (1749), blev oversat til tysk og udgivet i samme udstyr som Fieldings roman.¹³ Hverken Fielding eller oversætteren nævnes i *Tom Jones*-oversættelsen, men Hans Krieg nævner Wodarch som formodet oversætter, ligesom Wichmann formodes at være oversætter til den senere, afhængige oversættelse (Hamburg u. Leipzig 1771).¹⁴

Pierre-Antoine de la Places franske *Tom Jones*-oversættelse (London og Amsterdam 1750, med talrige senere udgaver),¹⁵ en forkortet og ret frit omarbejdet oversættelse, er også blevet læst i Danmark, men måske knap så meget som i Sverige.¹⁶ Den fandtes i en tidlig udgave i Suhms bibliotek.¹⁷ Og endnu i slutningen af 1760'erne annonceredes de franske oversættelser af *Tom Jones* og *Amelia* (fra 1762) i københavnske boghandlerkataloger.¹⁸ Københavnerudgaven 1769 af Poinsinets komiske opera *Tom Jones* kan have støttet udbredelsen af kendskabet til romanskikkelsen; operaen opførtes 1768 og 1769 af Christian VII's franske hoftrup.¹⁹

Spørgsmålet om, på hvilke sprog Fielding blev kendt i Danmark i disse år og sidenhen, kunne belyses ved en gennemgang af de endnu eksisterende kataloger over private bogsamlinger. Men udbyttet ville måske blive ret magert: ved en gennemgang af 80-90 sådanne norske kataloger fra hele 1700-tallet fandt Francis Bull kun 4 gange Fieldings navn.²⁰

På dansk udkom kun nogle få af Fieldings blandede skrifter. »An Essay on Nothing« er oversat, let forkortet, fra engelsk til tidsskriftet *Bie-Kuben* 1761, rimeligvis af udgiveren selv, B. J. Lodde. Derimod er den anonyme danske oversættelse 1764 af *Examples of the Interposition of Providence in the Detection . . . of Murder* foretaget efter en tysk oversættelse, som kom et par år før.²¹ Ligeledes fra tysk er den danske oversættelse af *A Journey from this World to the Next* fra 1769; den anonyme oversætter skal være Peder Topp Wandal.²²

De vigtigste sekundære tekster til introduktion af Fielding i Danmark i tiden indtil 1770'erne hviler på udenlandske kilder. Først og fremmest må naturligvis nævnes Fieldings eget programmatisk forord, der var med i *Joseph Andrews*-oversættelsen.

Dernæst foreligger der fra 1756 en artikel i det københavnske fransksprogede tidsskrift *Le Traducteur*, hvori Fieldings og Richardsons romaner fremhæves på bekostning af barokkens helteromaner og de robinsonske eventyrromaner, fordi personskildringen i de borgerlige romaner fremtræder som sandere og mere realistisk.²³ Artiklens kilde er engelsk.²⁴

Endvidere kan nævnes den – ganske vist stærkt forkortede – tyske oversættelse af Arthur Murphys berømte »Essay on the Life and Genius of Henry Fielding Esq:«, som fremkom 1764 i *Reise nach Lissabon*.²⁵ Det er den grundigere omtale af de enkelte værker, det er gået ud over ved forkortelsen.

Blandt de primært danske bidrag er Caspar Peter Rothes afhandling om romanlæsning fra 1757. Her gives udtryk for det ideal, at »Den velskrevne Roman er en Afbildning af det menneskelige Hierte«, og *Tom Jones* nævnes udtrykkelig som et blandt flere forbilleder. Den rationalistisk-moralske bagtanke lyser ud af det følgende citat fra artiklen:²⁶

Menneskene vilde sandelig medhandles, som Børn; de vilde lære med Lyst; det store Kunst-Stykke er at fornøye dennem vi vilde undervise. Lyksalige og agtbare ere de, der kunde gjøre dette; De selv blive elskede, og den Lærdom antages gierne, der høres af en, man haver kier.

Monne ikke dette passer sig paa velindrettede Romaner? Jeg kræver Læsernes Erfaring til Vidne; kand nogen læse *Tom Jones*, uden at finde hos sig baade Kierlighed og Høy-agtelse for Hr. Alvorti og Jomfrue Vestern.

Et andet bidrag er Gabriel Christian Rothes forlæggerforord i *Jonathan Wild*-oversættelsen fra 1759. Heri introduceres bl.a. den opfattelse, at Fielding hovedsagelig er lasternes skildrer, ligesom Richardson er dydernes, men at begge dele er lige nyttige og fortræffelige.

Endelig introduceres dramatikeren Fielding i 1772 af Johann Clemens Tode. Det skete i hans eget lille engelsk-orienterede tidsskrift *Blandinger* i form af en sammenligning mellem Johan Herman Wessels

Kierlighed uden Strømper og Fieldings *Tom Thumb*. Om Wessels nye stykke skriver Tode:

Skal vi derimod betragte hans Stykke som en *Parodie over Tragedier*, saa kunne vi ikke andet end tilstaae, at han har vovet sig paa velbanet Vei og i eet af de letteste dramatiske Fag . . . Vi have af vor egen *Holberg* en velbekiendt og velyndet *Melampe*, et Stykke, som uagtet sin Kat og sin Prose dog forekommer os som den beste af de to Danske Parodier; hvorimod vi holde den løierlige *Fieldings* *Tragedy of Tragedies* eller *the Life and Death of Tom Thumb the Great* for den mest passende og mest originale af Alle.

Den som kender *Tom Tommelfingers Liv og Død*, den ypperlige Parodie som vi sidst sluttede med, vil tilstaae at den ei allene overgaaer andre i Henscende til burlesque Scener, Situationer, Lignelser o.s.v. men især ogsaa deri, at Forfatteren bruger de berømteste tragiske Digteres egne Ord og gjør det Vid, som haver kostet dem mest Umage, til Vaaben imod dem: endskiønt endeel af disse ere saa smukke at vi ere halv vrede paa *Fielding*, fordi han haver gjort dem latterlige. Maaske vil eet af vore næste Blade meddeele en Oversættelse af de beste Optrin.²⁷

Udsigten til oversættelser førte dog ikke til noget, og Fieldings dramatik blev aldrig oversat til dansk, endsige opført.

Vurderingen af Fielding i denne periode er som sagt gennemgående positiv. Man kan finde forbehold som Suhms (1761) over for »Skrive-maaden« og den »gemeene« personskildring. Men sådanne bemærkninger er sjældent ledsaget af en blot nogenlunde dybtborende analyse. Et andet karakteristisk eksempel er en anonym anmeldelse af *Reyse til den anden Verden* (1770), bestående af næsten kun handlingsreferat og citater, men indledt med ordene:

Denne er en af de vittige og læseværdige Satirer, som tildeels giver en god Kundskab om Verdens og det menneskelige Hiertes Fordærvelse.²⁸

Forbeholdet kommer ikke tydeligt frem her. Men det er nok en refleksion af en anmeldelse i samme tidsskrift af den ældre tyske oversættelse af samme bog. I den anmeldelse (1759) havde kritikeren vendt sig imod nytteværdien af satire og overhovedet fiktion (»Spil«) – i mod-

sætning til de moralske skrifter, der overbeviser læseren »med tilskrækkelige Grunde og sammenhængende Beviiser«. Videre hedder det:

Mange af disse saakaldede vittige Skrifter synes at vidne om vanvittige Forfattere. Overalt bringer neppe Latter over en Last en retskaffen Afskye derfor til Veye. Hvad herværende Skrift angaaer, da er det vel Satirisk; men er tillige skrevet med den Munterhed, som det var forfattet af en Franskmand, og indeholder desuden saa eftertænkt og uventede Tankesving, at man uden at vide deraf næsten ikke kan tvivle paa, at det er forfærdiget af en Engelsk, saa at Forleggeren ikke fortiener at lastes fordi han har ladet det oversætte.²⁹

Men pointen er, at dette moralske forbehold ikke udtrykkes eksplicit i 1770: på dette tidspunkt synes Fielding stort set accepteret som nyttig i det rationalistiske danske klima, og man møder ikke – som i Sverige³⁰ – væsentlige moralske indvendinger imod ham fra teologisk hold.

Derimod kneb det længe med at forstå og værdsætte Fieldings særlige egenart som forfatter. Dyberegående æstetiske vurderinger savner man. En henkastet bemærkning som den nedenstående er karakteristisk, også ved at koble Fieldings navn på Richardsons, der her i Danmark – som overalt på kontinentet – var og blev tidens største blandt de engelske romanforfattere. Citatet stammer fra Claus Fastings foretale til et oversat hyrdespil af Gessner fra 1767:

Daphnis er blant Romaner, noget nær saa smuk, som de prægtigste Stykker, man har baade fra en Richardson og Fielding ...³¹

I 1770ernes begyndelse var Fielding – i hvert fald som navn – trængt ind i vide kredse af det litterære Danmark. En af de kredse, der virkelig har læst og kommenteret Fieldings værker, er kredsen omkring Johannes Ewald. Der er således overleveret kommentarer fra både W. H. F. Abrahamson³² og Johan Heinrich Schønheyder³³. Men langt den bedste Fielding-læser var Ewald selv.

Johannes Ewald

Det er en kendt sag i dansk litteraturhistorie, at Johannes Ewald (1743-1781) som prosaist var stærkt inspireret af Fielding, d.v.s. af *Joseph Andrews* og *Tom Jones*. »Ewalds Læremester« har Vilhelm Andersen kaldt Fielding.³⁴ Det er Ewald selv, der har lagt de spor ud, som især Hans Brix og siden Ernst Frandsen fulgte op med komparative studier, der navnlig koncentrerede sig om de tre mere eller mindre fragmentariske prosaværker »Herr Panthakaks Historie«, *De Fremmede* (med »Den unge Frankhuysens Historie«) og *Johannes Ewalds Levnet og Meeninger*.

Tom Jones, som jeg, til min Lykke troer jeg, kort derefter fik laant i Skoelen, forfiinede igjen nogenledes min Smag på Eventyrer – Endelig fik jeg fat paa Robinson Crusoe.³⁵

Herefter beretter Ewald, at sidstnævnte roman tilskyndede ham til som 13-årig at undløbe imod Holland i håb om at kunne stå til søs og undervejs til Ostindien strande på en øde ø.

Og nu citatet fra »Til Læseren«:

Da disse Drømme vare bortdunstede [nemlig efter det mislykkede flugtforsøg], fik jeg fat paa Fielding's Tom Jones, og jeg er positiv, at dette Skrift gav min Moralitet det første, og vist et meget farligt Stød.³⁶

Den holdningsforskel, som her er udtrykt, kan fortolkes forskelligt – og det er den også blevet. Det interessante er naturligvis forskellen imellem på den ene side »til min Lykke« og »forfiinede min Smag paa Eventyrer« og på den anden side »gav min Moralitet det første, og vist et meget farligt Stød«.

Men der er flere notable forskelle imellem citaterne. For det første rækkefølgen i læsningen af *Tom Jones* og *Robinson Crusoe* – et i sig selv ligegyldigt forhold (man kan også genlæse en bog), men det tyder på en usikkerhed eller ligegyldighed over for det faktiske forløb. For det andet er der den principielle forskel mellem konteksterne: den uoffentliggjorte komponerede bekendelsesroman og den kortere trykte fortale. For det tredje den forskel i tonen, der er karakteriseret ved det usikre »troer jeg« over for det dobbelt sikre »jeg er positiv« (vis på) og

»vist« (d.v.s. visselig). Endelig er der tidsforskellen, der rejser spørgsmålet, om det sidste citat er en art selvkorrektion, om det altså repræsenterer Ewalds endelig holdning til *Tom Jones*.

Lad os se på et par fortolkninger af stederne. »Bogen kunne jo nok forfine hans æstetiske smag, selv om den skadede hans moralitet«, mener F. Rønning.³⁷ Men sammenhængen viser dog tydeligt, at »Smag paa Eventyrer« ikke skal forstås æstetisk-litterært, men konkret – som virkelighed, virkelige »adventures«.

Det har Hans Brix indset. Han fortolker – på en gang bredt og snævert – Ewalds ungdommelige *Tom Jones*-læsning sådan, at den »havde klaret hans Begreber om Verden, men formørket hans Forestillinger om Sædelighed«.³⁸ Men da Brix senere vendte tilbage til problemet, så han en klarere modsigelse i de to passager, idet han sammenstillede citatet fra *Levnet og Meeninger* med et andet sammestedsfra, ligeledes om romanlæsningens indflydelse på Ewald i Slesvig-årene, ifølge Brix specielt med tanke på *Tom Jones*:³⁹

Jeg igjentager, førend jeg slutter denne Paragraph, at jeg dengang, saa vit jeg erindrer, uagtet alle disse anførte Følelser, ikke tiltroede mig Kjærlighed, eller egentlig vidste, hvad den var – . . . De Romaner selv, som jeg læste, lærte mig ikke meer – Thi hvad de sagde meer end de burde sige for unge Læsere; deraf forstoed jeg til min Lykke platud ikke et Ord –⁴⁰

Derved får Brix holdningen i »Til Læseren« til at stå som en korrigerende bekendelse, mens overvejelserne i *Levnet og Meeninger* skulle »afcerotisere hans Drengoplevelser«.⁴¹

Men Brix' fortolkning er for enkel. Han forbigår, at Ewald i samme kapitel af *Levnet og Meeninger* omtaler de samme romaner – herunder altså måske *Tom Jones* – som »de Romaner selv, som dengang allerede fordærvede min Indbildningskraft«.⁴² Man må foreløbig konkludere, at Ewald ikke er sikker i sine meninger om dette forhold i sit levned. Men han bliver ved med at kredse om det.

Hvorfor mon? Kan det tænkes, at *Tom Jones* har haft en videre, eksistentiel indflydelse på Ewalds liv, som han selv fortolkede det? Er det tænkeligt, at *Tom Jones*' mulige fordærvende indflydelse på hans indbildningskraft og samme romans første og farlige stød imod hans moralitet skal forbindes – ikke snævert med hans »sædelighed« i mo-

derne forstand – men med den farlige fejlorientering imellem fantasi og virkelighed, som måske førte Ewalds levned i fordærv?

Mere konkret kan man i hvert fald påpege et par lighedspunkter imellem på den ene side Tom Jones' skæbne og på den anden side Ewalds *anden* – og denne gang uhindrede, halvandetårige – eskapade, den eskapade, som førte ham, 15 år gammel, væk fra stedfaderens hus i København, væk fra Arendse og med som deltager i syvårskrigen.

Man kan tænke sig, at Ewald har set dette skæbnsvangre eventyr som en efterlevelse af det mønster, der ligger i *Tom Jones*, bog 7, kap. 2 og 10ff: helten må forlade sin plejefaders hus og sin elskede Sophia, beslutter at stå til søs, men lader sig undervejs indrullere i hæren. I indledningskapitlet til *Levnet og Meeninger* siger Ewald: »jeg var langt bedre skikket til at spille en Roman til Ende end min Broder«. Det litterære billede kan skyldes *Tom Jones*. I øvrigt har netop indledningskapitlets form og tone et afgjort fieldingsk præg.⁴³ Og flere gange i senere kapitler mindes man om Fielding: til et af værkets højdepunkter, beskrivelsen af heltinden i »Arendse I«, er der et meget direkte litterært forbillede i Fieldings portræt af Fanny i *Joseph Andrews*, bog 2, kap. 12.⁴⁴

For at belyse Ewalds forhold til Fielding yderligere vil jeg her indtage »Herr Panthakaks Historie« (skrevet 1771), det planlagte spectator-ugeblad *De Fremmede* (forberedt og delvis skrevet 1772–1773) og til sidst specielt »Den unge Frankhuysens Historie« (således kaldes den titelløse beretning, der afslutter *De Fremmede* som No. 8–13 og antagelig er skrevet 1776).

»Herr Panthakaks Historie« må i første instans læses som et kunstnerisk formet indlæg i teodice-debatten, en reaktion på Voltaires *Candide*. Herr Panthakak (»alt er ondt«) er i hjem og skole blevet indpodet, at alt i denne verden er på det værste – altså modsat *Candide*. Og hans oplevelser som voksen, så langt vi følger dem, bekræfter ham i denne grundsætning: de fører ham til selvmordets rand. Imidlertid distancerer Ewald sig ved sin ironiske tone fra denne pessimisme, samtidig med at han – dog mere som et postulat end reelt demonstreret – holder fast ved sin helts »naturlige gode Hjerte«.⁴⁵ Herved fremkommer en vis lighed med den fieldingske heltetype, den blandede karakter med det gode hjerte, og historien kan fortolkes sådan, at Ewald i sin modstand imod Voltaire har fundet støtte i Fieldings menneskesyn.⁴⁶ Men fragmentets filosofiske indhold er ikke afklaret, og endnu mere uklart er det, hvordan fortællingen om Panthakaks skæbne kunne være

blevet sluttet eller, som Ewald siden forsøgte, indarbejdet i *De Fremmede*.

En klarere påvirkning fra Fielding, især *Joseph Andrews*, ses i træk af historiens handlingsgang, karakterskildring og stil. Batzes udplyndring af Panthakak og den følgende scene, hvor Panthakak bliver fundet af et rejseselskab, ligner fx. begivenhederne i *Joseph Andrews*, bog 1, kap. 12. Flere af bipersonerne demaskeres med fieldingsk humor, fx. Panthakaks mor, den hyklerisk-fromme Madame Kuchlein. Man bemærker også, at hendes sladrende nabokone hedder Jomfrue Slip-slop ligesom Mr. Adams' kammerpige.

Af de stiltræk, som Ewald nok har lært af Fielding, kan her nævnes den parodisk langstrakte homeriske lignelse med natur- eller samfundsfænomener, ⁴⁷ fx. fra »Herr Panthakaks Historie«:

Men ligesom den langørede Pus, af og til ikke kan staae sin naturlige Lystighed imod, og stjæler sig til at gjøre et, kun et skiærtsende Spring, og mimrer; men i det samme Øyeblik zitterer for sin egen Forvoventhed, troer, at Hundene maaskee har seet ham . . . , saaledes . . .⁴⁸

Et eksempel fra *Joseph Andrews*, bog 2, kap. 9, til jævnførelse:

As a game-cock, when engaged in amorous toying with a hen, if perchance he spies another cock at hand, immediately quits his female, and opposes himself to his rival; so . . .

Ved en sammenligning med *Joseph Andrews* stilles Ewalds egenart i relief. Den tilgrundsiggende skævhed i kompositionen af »Herr Panthakaks Historie« (fieldingsk borgerlig picaro-roman eller filosofisk roman à la Voltaire) svarer i karakterskildring og stil til en nervøs skiften imellem den engelskprægede humor, den køligere franskprægede satire og Ewalds personlige tendens til kredsen om og psykologisk dydbeboren i personernes karaktertræk. Og i denne skævhed og i manglen på ro og kontinuitet i det episke forløb spores årsagerne til, at historien ikke lod sig fuldføre.

En tilsvarende skævhed ses i *De Fremmede*, der lægger ud som spectator-ugeskrift, men ender som romanfragmentet om den unge Frank-huysen.

Ewald redegør i No. 1–3 for sin hensigt med tidsskriftet: at give

læserne et begreb om mennesket ud fra »hans daglige smaae Handlinger og Ord, de som saa sjelden bemerkes, fordi han ikke praler dermed – de, hvori dette masquerede Dyr tiest og tydeligst forraader sig« – og derved »nytte og fornøye«. ⁴⁹ I den forbindelse opstiller han bl.a. Fielding – modsat Richardson – som et forbillede blandt romanforfatterne:

I forbigaende sagt, naar jeg taler om Romaner, meener jeg kun Cervantes, Fielding, Sterne og til Nød Prevot – Alle de øvrige bidrage for lidet til den Kunst at kjende Mennesker, til at jeg burde nævne dem her; og selv den udødelige Richardson, den største blandt dem alle, saa mægtig som han er over Hjertet, gjør os lidet eller intet klogere; thi han lærer os saavit jeg veed ikke at kjende en, som vi kunde komme til at omgaaes med –⁵⁰

En så præcis kritik af Richardsons personskildring er ikke set siden Holberg. – Fieldings navn gentages senere i en længere påkaldelse:

Og nu, o du tiende blant Muserne, tragicomiske, den udødelige Shakespeares Lederinde, . . . eller den naive Fieldings Lederinde, du som lader os læse med en kildrende Fornøjelse, hvorledes den ærværdige Præst Herr Abraham Adams er nær ved at blive revet ihjel af Jagt-Hunde, . . . lær mig at skildre den bizarreste af alle Scener, saaledes, at mine Læsere maae græde med det ene Øye, og lee med det andet! –⁵¹

Udover epitetet »naiv« bemærker man, at Ewald her taler om Fieldings stil eller skrivemåde. Citatet – den mere eller mindre ironiske anrørelse af ældre forbilleder i kunstens verden – kan i sig selv ses som et stiltræk, som Ewald kan have tilegnet sig fra Fielding, jvf. citatet fra *Tom Jones* ovenfor side 6. Endnu et eksempel på en sådan apostrofe:

Han løftede paa Laaget, og det gik til hans største Forskrækkelse op af sig selv – O Himmel! – o Hogarth! – laan mig din Pinsel [dvs. pensel]! ⁵²

Jvf. fra *Tom Jones*, bog 10, kap. 8:

O, Hogarth, had I thy pencil! then would I draw the picture of the poor serving-man, who, with pale countenance, staring eyes, chattering teeth, faltering tongue, and trembling limbs ...⁵³

Blandt programpunkterne for *De Fremmede* opstiller og diskuterer Ewald bl.a. – under overskriften »Noget om det Sandsynlige« – den aristoteliske regel, at fortælleren

bør holde sig saa langt fra det forunderlige, og besynderlige som mueligt, saa at han ikke engang bør fortælle det, der er sandt, naar det ikke tillige er sandsynligt.⁵⁴

En forudsætning herfor er antagelig *Tom Jones*, bog 8, kap. 1, »A wonderful long Chapter concerning the Marvellous ...«, hvori det bl.a. hedder:

Nor is possibility alone sufficient to justify us, we must keep likewise within the rules of probability. It is, I think, the opinion of Aristotle; or if not, it is the opinion of some wise man, whose authority will be as weighty, when it is as old; 'that it is no excuse for a poet who relates what is incredible, that the thing related is really matter of fact'.⁵⁵

Sammenfattende kan det ud fra »Herr Panthakaks Historie« og de første numre af *De Fremmede* siges, at de viser, at Ewald i årene omkring 1771–1773 var professionelt optaget af Fielding som skildrer af menneskets sammensatte væsen og som stilist. Men det dybe personlige engagement kommer endnu ikke klart frem. Det gør det imidlertid i historien om den unge Frankhuysen.

Det interessante ved denne ufuldendte roman om den unge Frankhuysen er, at vi her – som i den egentlig autobiografiske roman *Levnet og Meeningen*, der antagelig er skrevet først⁵⁶ – ser træk fra den unge Ewalds eget levnedsløb forbundet med træk fra *Tom Jones*, her navnlig fra bog 3. Historien om Frankhuysen fortælles af et af spectatorselskabets medlemmer, van Sachtleven, stedvis afbrudt af kommentarer fra andre medlemmer. Alligevel er der mere enhedspræg over den end

over »Herr Panthakaks Historie«. Også tonen er anderledes: den pessimistiske tone kommer hurtigt til at dominere over humoren.

Da historien begynder, er Frankhuysen en skoledreng – 14 år ligesom Tom Jones ved 3. bogs begyndelse. Da historien slutter, er han stadig 14, men van Sachtleven kender og røber i glimt hans skæbne som voksen.

Den grundlæggende lighed med *Tom Jones* ligger i personkonstellationen, karakterskildringen og flere motiviske detaljer og »daglige smaae Handlinger og Ord«.

Hovedpersonens temperament og karakter skildres – dels ved referat af nogle episoder, dels ved fortællerens analyserende kommentarer – som kolerisk-sangvinsk, en blanding af gode og slette egenskaber: han er munter og umiddelbar, ædelmodig og gavmild, men også egen-sindig, stolt og ærgerrig; en hjælpsom og god kammerat, men hidsig og letsindig i flere forhold, undertiden trodsig, undertiden følsom og bøjelig af sind. Over for ham står hans jævnaldrende og jævnbyrdige, men temperamentsmæssige og moralske modpol Schliker, en udpræget Blifil-type: beregnende, forstilt, hovmodig, nærig, fej og bagtalerisk, men bestandig dækkende sig under dydigheds maske over for den ældre generation. Til denne hører deres »fromme Lærere« Rector Oldsøker og Conrector Vittendynk, indbyrdes evigt disputerende paralleller til Thwackum og Square.

Blandt de motiviske detaljer kan fx. nævnes, at Frankhuysen beskyldes for at have »stjaalet Æbler og Nødder i sine Forældres Have«, ⁵⁷ ligesom Tom er blevet »convicted . . . of robbing an Orchard«. ⁵⁸ »Den der kan stjæle det ene, kan og stjæle det andet«, kommenterer en matrone. ⁵⁹ Det lyder som et ekko af Blifils ord om Tom: »Those who will tell one fib, will hardly stick at another«. ⁶⁰ – Frankhuysens gavmildhed illustreres ved en scene, hvor han giver en fattig kone på vejen almisser ⁶¹ – jvf. *Tom Jones*, bog 12, kap. 4, hvor Tom giver en tigger en shilling. Schlickers indvending »om der ikke var SpindeHuuse nok til for hende og hendes Lige« minder om Partridges »Every Parish ought to keep their own Poor«.

Det erotiske motiv anslås kun lige i form af van Sachtlevens yngste søsters og Frankhuysens indbyrdes sværmeri. Det antydes, at forholdet er alvorligere, end man skulle tro ud fra deres alder, men fortælleren udskyder sin nøjere beretning til senere – for sent.

Interessant er nu Ewalds holdning til denne fieldingske heltetype. Fortælleren er ret kritisk i sine overvejelser af Frankhuysens psyke.

Men hvis man udskiller det billede, som referatet af hans handlinger og ord tegner, får man et næsten kun positivt billede. Der er fx. en tydelig spænding imellem den moralsk set gode handling at give en fattig kone penge og van Sachtlevens tvivl, om Frankhuysen gjorde det »af en falsk Ærgjerrighed« eller for at trodse og beskæmme Schliker, eller måske af naturlig ødselhed.⁶² Det kan minde om spændingen imellem Ewalds fremstilling af sit levned og sine meninger.

Hvor står da Ewald? Hvad er hans ærinde? Umiddelbart synes svaret at ligge i den udvikling, som han tiltænkte sin fieldingske helt: hans fejl forhærdes med tiden, fortæller van Sachtleven; han udvikler nye fejl; hans lille kæreste dør; han vil miste sit gode rygte og føres eller går ad vejen bort fra den timelige lykke til et bedrøveligt endeligt. Ganske modsat Schliker – men også modsat Tom Jones. Og historien kan derfor umiddelbart siges at indeholde »en Kritik over Moralen i Tom Jones. Fieldings Helt føres i Livets Skole gennem Vildfarelse og Modgang frem til Lykken; Ewalds højsindede, men heftige og ubetænksomme Helt maa bukke under for Lavsinds og Ondsinds Overmagt«.⁶³ Og Frankhuysen udtrykker på dødens tærskel selv sin histories morale: »Bevar dit Rygte, som din Helbred og din Samvittighed«.⁶⁴

Men Ewalds ærinde er ikke kun at skrive en psykologisk roman med den modsatte morale af *Tom Jones*. I den henseende er der en pointe i, at Frankhuysens fald netop kun foreligger antydnet som en dødsdom, der ikke når at blive eksekveret: historien er et fragment. En personligere psykologisk dybdeboren afdækkes ved van Sachtlevens konklusion om Frankhuysen:

Man kan derfor med temmelig Vished spaae, at han med Tiden vil gjøre bedre Figur og bedre Lykke i en Roman, end i det borgerlige Liv – Man kan haabe, at han vil blive en af den Sort gode Mennesker, som vi give vort Bifald, naar vi læse deres Historie, endskiønt vi tage os meget nøye i Agt, for at vælge dem til vore Mynstre – Men man kan med temmelig Sikkerhed forudsige, at han vil blive et eventyrligt, et ulykkeligt og selv et farligt Menneske –⁶⁵

Sammenholdt med de førnævnte citater fra *Levnet og Meeninger* og »Til Læseren« indeholder dette citat nok – udtrykt med i hvert fald temmelig vished – Ewalds egen endelige konklusion om sit forhold til historien om Tom Jones. Det farlige, som Ewald vendte tilbage til i fortalen, er at vælge sig en (moralisk nok så god) romanfigur som livs-

mønster. Og årsagen er, at digtningen og fantasien ved sit sammenstød med de virkelige vilkår i »det borgerlige Liv« gør mennesket ulykkeligt. Det synes at være den morale, Ewald selv uddrager af sit livs eventyr. Hans bitterhed er vendt imod den virkelighed, han har oplevet, ikke imod Fielding og *Tom Jones*. Tværtimod repræsenterer hans ord vel den mest ubetingede anbefaling af *Tom Jones* som et psykologisk realistisk og moralsk digterværk – og derfor farligt.

Om Frankhuysens dyder hedder det, »at alle hans Dyder var blot moralske, og at de fleeste næsten stred ligesaameget imod alle de Regler, hvilke den nu brugelige Klogskab foreskriver, som hans Feyl«. Det er virkeligheden, ikke kunsten, der vender op og ned på moralbegreberne. Der er perspektiv i at sammenstille disse ord med Richardsons berømte ord om Fielding, sådan som Dr. Johnson plejede at citere dem:

Johnson used to quote with approbation a saying of Richardson's 'that the virtues of Fielding's heroes were the vices of a truly good man'.⁶⁶

Man kan ikke tvivle på, at Ewald som voksen har genlæst *Tom Jones*, men det kan ikke afgøres i hvilken sprogdragt. Mulighederne er foruden tysk og fransk: engelsk, som han lærte 1769ff⁶⁷ og senere dansk (første udgave 1778–1780). Hvad *Joseph Andrews* angår, har Ewald læst den i dansk oversættelse: det ses af hans nydannede adjektiv »slipslappisk« i *Levnet og Meeninger*,⁶⁸ afledt ud fra 1749-oversættelsens Jomfrue Slipslap ← Mrs. Slipslop. I »Herr Panthakaks Historie« optræder som nævnt ovenfor en Jomfrue Slip-slop, men navnet kan også læses med »a«,⁶⁹ så det er ikke noget bevis. Men det kan bemærkes, at der indgår engelske gloser i det brev fra pastor Schønheyder, hvori han foreslår Ewald at inkludere i *Levnet og Meeninger*

en Fieldings Interlocuteur, Deres Skriftefader, Geistlige [d. v. s. en »naiv« pastor Adams-type] – eller hvad De vil gjøre af ham, var det endog Deres Amme de fortæll[e] for – . . . som gjorde een eller anden sparsom Anmerkning, saa eenfoldig plat, fyndig eller vittig som De kunde unde denne Deres *Some body* eller Interlocutor at gjøre . . .⁷⁰

Ewalds rigt nuancerede syn på Fielding fik ingen indflydelse på samtidens Danmark. Fragmenterne blev først trykt efter 1800.

Gennembruddet

Fieldings gennembrud i Danmark indtraf i slutningen af 1770'erne og begyndelsen af 1780'erne. Det markeres først og fremmest af de danske oversættelser af *Tom Jones* 1778–1780 (anden udgave 1781) og af *Amelia* 1782–1783. Fra da af var Fieldings romaner, undtagen *Jonathan Wild*, tilgængelige for det kun dansk-læsende publikum. En anden markør er den stærkt forkortede danske oversættelse af Arthur Murphys essay om Fielding, som blev trykt i *Det almindelige Danske Bibliotek* 1780.⁷¹

Førsteudgaven af *Tom Jones* på dansk fortjener nærmere omtale, da den er blevet oversat i tidligere publiceret metalitteratur.⁷² *Thomas Jones, et Hitebarns sælsomme Hændelser* blev trykt som fortsat roman fra august 1778 til september 1780 i månedsskriftet *Det nyeste Magazin*, der udkom 1778–1781; den fylder 17 af de i alt 36 månedshefter. Det er en fuldstændig oversættelse, indeholdende alle 18 bøgernes samtlige kapitler – kun savnes Fieldings dedikation til Lord Lyttleton. Bogudgaven 1781 i fire bind er et uforandret optryk, bortset fra et nyt titelblad og få typografiske ændringer.

Forlægger af magasinudgaven var først A. H. Godiches Efterleverke (til og med april 1780, bog 13), men ved hendes død gik magasinet åbenbart så godt, at Søren Gyldendal ville overtage det. Som Ewald sagde i et impromptu: »hendes Presse stoed ikke«.⁷³ Hos Gyldendal udkom også siden bogudgaven. Men inden forlæggerskiftet havde magasinet skiftet udgiver: den første udgiver var Hans Jørgen Birch (til og med februar 1779, bog 3), den næste Hans Christian Amberg, der udgav resten af romanen.

Men hvem var oversætteren? Det fremgår ikke af bogudgaven (anonym). Magasinet indeholder i et par fortællinger af Birch nogle tvetydige bemærkninger, idet han først skriver:

Da man har saa faa comiske Fortællinger imod den store Mængde følsomme og alvorlige, har jeg efter endeel Kienderes skriftlige og mundtlige Anmodning paataget mig at oversætte den berømte *Fieldings Thomas Jones* efter den engelske Original ...⁷⁴

medens han efter at være fratrådt som udgiver skrev, at han trådte »fra dette Værk blant de blotte Læseres Tal«.⁷⁵

Spørgsmålet er nu, om H. J. Birch fortsatte som oversætter, hvad

Vilhelm Andersen synes at tro,⁷⁶ eller om oversætterhvervet skiftede over til H. C. Amberg omkring den tid, da han overtog udgiverhvervet (omkring bog 3–6, februar-juni 1779). Det kan ikke besvares ved indre kriterier: en nøje sproglig-stilistisk analyse viser intet brud eller om-sving, hvad der måske kunne tyde på Birch som fortsat oversætter.⁷⁷ Men de to hverv fulgtes normalt ad (jvf. Loddess og Todes ovennævnte tidsskrifter), og denne tolkning har en samtidig anonym kritiker uimodsagt anlagt. Han skriver, at Birch »nu ikke længere . . . kan tage Deel i dette Oversætter-Arbeide, men træder fra Verket blant blotte Læseres Tal«. ⁷⁸ Samme opfattelse ligger bag artiklerne om Amberg og Birch i Nyerup og Krafts *Litteratur-Lexicon*.⁷⁹ Det er da også Amberg, der i juni 1780 annoncerer den forestående bogudgave på Gyldendal,⁸⁰ et forlag som han både før og siden havde relationer til, også som oversætter. Ud fra disse ydre kriterier må Birch og Amberg dele ære og ansvar for den første danske *Tom Jones*-oversættelse.

Dernæst kan man spørge, om forlægget virkelig er den engelske original, som Birch ovenfor hævdede, og som bogudgavens titelblad påstår. Spørgsmålet berettiges af, at andre ældre danske oversættelser af engelsk litteratur er fremkommet via tysk, selv om titelbladet eventuelt hævder, at oversættelsen er sket fra originalsproget; et kendt eksempel er Schønaus oversættelse af *Antipamela* (1749).⁸¹ Hvad angår H.J. Birchs oversættelse af Sternes *Yoricks Følsomme Reise igiennem Frankrig og Italien: Af det Engelske oversat* (1775) kan det her oplyses, at han også har haft J. J. C. Bodes tyske oversættelse (1768) som forlæg ved siden af originalen.⁸²

Og det kan bestemmes, at noget tilsvarende gælder *Tom Jones*-oversættelsen. Det er overdrevet, når en kritiker skriver »At *Jones* . . . ikke oversættes af Original-Sproget, men af en anden Oversættelse . . .«⁸³ Men ved oversættelsen er – foruden originalen – anvendt Wichmanns (?) tyske oversættelse *Geschichte des Thomas Jones eines Fündlings* fra 1771, nævnt ovenfor side 9. Afhængigheden ses allerede af titlens Thomas ← Tom, der ligesom navnene Hartmann ← Thwackum og Viereck ← Square går igen fra begge de ældste tyske versioner. Af oversættelseseksemplet på de følgende sider (fra *Tom Jones*, bog 11, kap. 8) ses både den originale roman og den tyske 1771-oversættelse som forlæg for den danske.

*Oversættelseseksempler til sammenligning imellem den danske
1778-80-oversættelse og som mulige forlæg originalen og de ældre
tyske oversættelser.*

Eksemplerne stammer fra et enkelt afsnit (»Just as Sophia arrived ... for his impiety«.) i *Tom Jones*, bog 11, kap. 8:

Tom Jones

... not unlike ... in shrillness, to cats, when caterwauling; or to
screech-owls;
... that gate which seems to derive its name from a duplicity of
tongues ...
... milk and honey and oil ...
... with unhallowed license ...
... the shrimp as big as a prawn ...
... committed to the care of the nymphs ...
... the profane wretch ...

1749-50

... an Durchdringlichkeit dem Katzengeschrey, wenn sie auf die
Freithe gehen, oder einem Eulgeheul, nicht unähnlich ...
... des Thores ..., das seinen Namen von der Verdoppelung der
Zunge herleitet ...
... Milch, Honig und Oel ...
... mit unheiliger Freyheit ...
... den Aal, der wie ein kleiner Pfaal ist,
... der Sorge dieser Nymphen anvertraut ...
... der unheilige Bösewicht ...

1771

... an hellem Klange dem Geschrey der Katzen, wenn sie auf die
Katerjagd gehen, oder einem Eulengeheule, nicht unähnlich ...
... jenes Thores ..., welches seinen Namen von doppelten Zungen
herzuleiten scheint ...
... Milch und Honig und Oel ...
... mit unheiliger Frechheit ...
... den Aal, der so dick ist wie ein Arm,
... der Sorge dieser Nymphen anvertraut ...
... der unheilige Bösewicht ...

1778-80

... lignede den ... i Henseende til sin giennemtrængende Skarphed,
den Lyd, Kattene give af sig, naar de gaae paa Jagt, eller Ugleskriig,
... den Port, der synes at have faaet sit Navn af dobbelte Tunger ...
... Melk, og Honning, og Olie ...
... med en vanhellig Frækhed ...
... Reyen der er ligesaa tyk, som en Krebs ...
... betroet til disse Nymphers Omsorg ...
... den vanhellige Stakkel ...

Amelia-oversættelsen fra 1782-1783 – ligeledes uforkortet – er anonym, og oversætteren ukendt. Udgiveren og forlæggeren, bogtrykker Lauritz Christian Simmelkiær, indrømmer dog et vist medansvar for oversættelsen, idet det i hans »Forerindring« ganske vist hedder,

at denne Oversættelse ikke er skeet eller foranstaltet efter mit Valg, ligesom og dens Forlag først blev mit eget, efterat denne første Deel næsten var færdig fra Pressen. Jeg havde ellers ikke holdt det for en Besparelse for Kjøberne, at udelade de Afdelinger i Bøger og Capitler, som findes i Originalen, samt det over hvert Capitel anbragte Indhold, hvilket Oversætteren dog maae have troet samme at være.

Men videre hedder det:

Ingen skjønksom Læser, veed jeg vist, vil tage mig det ilde op, at jeg ikke allevegne har beholdt de *Fjeldingske* Udtrykke, hvor jeg har troet at de kunde blive til virkelige Anstød for vore Tiders unge Mennesker, som læse deslige Skrivter, og derover har ladet dem forandre. Hverken Forfatteren eller Historien taber derved. ...

Det har ikke været muligt for mig at sammenligne oversættelsen med den gamle tyske *Amelia*-oversættelse. Men spørgsmålet om forlæg er blevet berørt af en samtidig kritiker, der skriver, »at vi have havt den Engelske Original ved Haanden; og derved erfaret, at denne ikke er brugt, men at nærværende Arbejde er en saare troe Oversættelse af en tydsk Oversættelse«. ⁸⁴

Simmelkiærs ord om »vore Tiders unge Mennesker« berører spørgsmålet om den befolkningsmæssige sammensætning af det nye

store dansklæsende publikum, der fra slutningen af 1770'erne gjorde det muligt at udgive ikke alene Fieldings, men også Richardsons senere lange romaner, og derved at give den engelske borgerlige roman sit danske gennembrud. Det kan undersøges ved hjælp af den abonnentliste, der findes i *Det nyeste Magazin* efter 5. bog af *Thomas Jones*, sammenlignet med den i 7. bind af *Sir Carl Grandisons Historie*.⁸⁵ En referenceramme for en sådan undersøgelse og en diskussion af problemerne ved analyse af abonnentlister findes i Sven Møller Kristensen, *Digteren og Samfundet i Danmark*, der bl.a. gennemgår 6 lister fra 1770'erne og 1780'erne.⁸⁶

Af de ca. 200 abonnenter på magasinudgaven af *Thomas Jones* tilhører godt 10% den egentlige borgerstand, godt 33% akademikerstanden, knap 8% gruppen af militære og godt 33% embedsstanden; desuden er knap 8% uden titelangivelse og 8% kvinder af forskellig stand. Ved en sammenligning fremgår det, at folk fra de jævner lag er kraftigere repræsenteret her end ellers i tiden, hvad der nok også hænger sammen med udgivelsesformen. Borgerstanden er relativt velrepræsenteret, og med lige så mange håndværkere som handlende, og ikke alle er mestre. Inden for akademikergruppen er det især studenterne, der tæller (i alt ca. 20%), og mange af dem aftager flere eksemplarer, nok til videresalg.⁸⁷ Teologerne udgør ca. 5% – Birch var selv sognepræst i Vallengård. Gruppen af militære er relativt lille, og inden for den træffes især officerer af lavere rang: løjtnanter og kaptajner, medens adelen er svagt repræsenteret. Embedsstanden er meget velrepræsenteret ved kancellister, sekretærer, bogholdere, fuldmægtige osv., men også en del råder.

En sammenligning med Richardson-publikummet, de ca. 500 abonnenter på *Carl Grandison*, tyder på, at tallene i de seks nævnte hovedgrupper er temmelig generelle, dog er militæret nede på ca. 4%: det er de yngre officerer, der næsten mangler. Inden for grupperne ses lignende forskelle: studenterne udgør kun ca. 16%, mens præster og andre teologer udgør næsten 10%. Borgerne er lidt flere, ca. 12%, hvoraf flest er købmænd og andre selvstændige handlende. Det almindelige billede er, at denne liste indeholder flere selvstændige, kandidater og overordnede embedsmænd end *Thomas Jones*-listen.

Det er en selvfølge, at læserkredsen har været meget bredere end tallene viser: det køvende publikum er ikke identisk med prænumeranterne, og andre har lånt bøgerne i et læseselskab, et lejbibliotek,

af bekendte osv. Interessen har i begge tilfælde været stor nok til at bære flere udgivelser.

Det karakteristiske ved modtagelsen af de nye danske Fielding-oversættelser omkring 1780 var, at forfatteren nu uden videre regnedes for en berømt, og at kritikken næsten kun var positiv. Det er naturligt, at udgiverne selv roser deres produkter, som når Birch i sin anden fortale i magasinet skriver om *Thomas Jones*:

Dette Skrift har samme Egenskab, som *Yoricks* Reyse og andre engelske Skrifter; de vil læses meer end eengang, for at føle alt det Skønne og Vittige, alt det Muntre og Satiriske, som ligger skiult under deres dybsindige og alvorlige Mine. Et stort Bekiendtskab med det menneskelige Hierte, stor Opfindelse og vittig Satire er den berømte *Fieldings* Egenskaber, og iblant hans Arbeyder er dette Skrift altid anseet for hans Mesterstykke.

Eller når Simmelkiær skrev om *Amalia*:

Det er ikke denne Histories Anpriisning for danske Læsere, jeg her vil foretage mig. Naar man veed Forfatterens Navn, Hr. *Henry Fjelding*, den samme som har skrevet *Thomas Jones* eller Hittebarnet, saa har *Amalia* Recommendation nok derudi.

Men ganske tilsvarende bemærkninger gik igen i modtagelseskritikken i »De lærde Tidender«. Om magasinudgaven hed det bl.a. »De øvrige Stykkers Værdie er næsten alle bekiendt og fuldkommen afgjort. *Fieldings*, *Arnauds* og *Marmontels* Navne ere Anpriisning nok . . .«⁸⁸ »*Fieldings* Arbeide er i øvrigt saa bekiendt, at vi ikke behøve at skrive et Ord derom«. ⁸⁹ Og om bogudgaven af *Thomas Jones* blev der skrevet:

Fieldings Hittebarn er et Naturen og Menneskeligheden saa nøiagtigen udtrykken Skilderie, at Kiendere eenstemmigen have anseet det for et Mesterstykke, og givet det Sted blant de beste Romaner.⁹⁰

Om første bind af *Amalia* hed det: »vi ere med ham ganske enige i, at en Bog . . . der anpriser sig selv, ikke behøver Anpriisning andensteds

fra«. ⁹¹ Om de tre sidste bind af *Amalia* skrev den recensent, der havde kritiseret, at den var oversat fra tysk:

Den kyndige Læser indseer altsaa lettelig, at den danske *Amalia* kan være en god Tidsfordrivs-Lecture (store Geniers Værker kunne temmelig forhutles, inden de blive ganske ukiendelige!) men at den er ubrugbar for den, der vil føle Fieldings Aand, og undersøge hans fine Characteertegninger, og overhovedet for enhver, som kiender og elsker sit Modersmaal.⁹²

De træk, der stadig fremhæves, er den komisk-satiriske skrivemåde og den naturlige karakterskildring, hvor han dog stadig står i skyggen af Richardson: »*Richardsons* Menneskekundskab, og Menneskeskildring, *Rousseaus* Veltalenhed og Pathos, *Fieldings* rige Lune, og den Sandhed hvormed han maler komiske Scener ... – disse have vant, i det Mindste den bedre Deel af Publikum, til at troe, ... 'at den Autor er Mindste den bedre Deel af Publikum, til at troe ... 'at den Autor er den bedste, som man finder sin egen Verden igjen hos'«. ⁹³

Bedømmelserne synes æstetisk begrundede, snarere end moralsk. Men en undertone af usikkerhed over for det »farlige« – dog på et filosofisk jævner plan end Ewalds – ses i Simmelkiærs fjernelse af »de *Fjeldingske* Udtrykke [der] kunde blive til virkelige Anstød«. I den citerede anmeldelse af første bind af *Amalia* roses dette skridt, idet kritikeren dog i fuld alvor foreslår, at originaludtrykkene burde anføres som fodnoter!

Tiden indtil 1810erne

Romangenren – og inden for den: den borgerlige roman – var i tiden frem til det første tiår af 1800-tallet en dominerende litterær genre, både i skikkelse af oversættelser og originale forsøg. Blandt de mange oversættelser af engelsk romanlitteratur kan fx. nævnes Edward Kimbers Fielding-eftertiligning *Joseph Thomsens Levnet og Hændelser* (1787-1788, nyt oplag 1799).⁹⁴

Fluktuationerne i den litterære avantgardes smag og interesser og også i publikums interesse for »Tidsfordrivs-Lecture« synes ikke at have berørt Fieldings status, som den var etableret omkring 1780. I samtidige og senere skrifter, fx. digteres og litteraters erindringsværker

og brevsamlinger, kan man finde en del udtryk for periodens interesse for Fielding. Med varierende vægt er det stadig de samme træk, der fremhæves, og vurderingen er stadig næsten kun positiv, som vi skal se i det følgende.

Men trods interessen fik Fielding dog ikke nogen væsentlig indflydelse på den originalt danske borgerlige romanlitteratur. Størst betydning har han nok haft for Lauritz Hasse, *Karl Peter Ziermann*, eller ligesom man reder saa ligger man (1802).⁹⁵ I en replik her sammenlignes Richardsons og Fieldings karakteriseringskunst: om *Grandison* siger en provst:

Desuden . . . ere de gode Karakterer i den altfor fuldkomne; det er Engle, ikke Mennesker. Slige uopnaaelige Karakterer vælge neppe mange sig til Mynster. Jeg tror næsten, der kan læres meere af en *Thomas Jones*, *Peregrine Pickle* og andre af deres Slags, hvor Heltene ere Mennesker, der have baade god og slet Sind; thi deres Feil kunne ofte advare stærkere mod Lasterne end den over-spændte Dyd.⁹⁶

Den rationalistisk-moralske slutbemærkning opsummerer meget godt synet på Fieldings moralske gehalt. Man bemærker berøringspunkter med Holbergs og Ewalds formuleringer.

I det følgende anføres som eksempler syv danske skribenter, der i tiden fra ca. 1780 til 1810'erne har læst og – undertiden først langt senere – omtalt eller citeret Fielding, ofte i sammenhæng med andre forfattere.

Knud Lyhne Rahbek fortæller i sine erindringer fra 1824, at Christen Pram omkring 1779 forsøgte at få ham til at omskrive en historie i »Fieldings og Sternes Maneer«, hvad der dog ifølge Rahbek selv lå »over, og aldeles udenfor mit Talent«. ⁹⁷ Der er heller ikke spor af Fielding i den pågældende historie, »Pauline Rinteln«, og vistnok heller ikke i andre af hans historier. I tidsskriftet *Den danske Tilskuer* (1791-1806), hvori Rahbek udfolder sig som en stor citatforbruger, kan man dog finde spor af hans Fielding-læsning, fx. i brugen af engelske karakteriserende brevskrivernavne som Eva Slipslap (altså fra *Joseph Andrews*-oversættelsen)⁹⁸ og Jeremias Lovegold (Lovegold hedder titelpersonen i *The Miser*, Fieldings version af Molières *L'avare*).⁹⁹ Rahbeks egen oversættelse af *L'avare* synes dog uden præg af Fieldings.¹⁰⁰

Peter Andreas Heiberg, fra 1787 kgl. translator i nyeuropæiske sprog, læste også i begyndelsen af 1790erne Fieldings skuespil. Heiberg citerer oftere Fielding, således stammer fx. mottoet til syngespillet *Selim og Mirza* (1790) fra *The Historical Register for the Year 1736*:

If a man stays till he is damn'd, it is possible he may never get into print at all; the town is capricious; for which reason, print as fast as you write, that if they damn your play, they may not damn your copy too.¹⁰¹

I samme stykkes »Forerindring« citeres en replik fra *The Pasquin*:

Hang this play, and all plays! the dancers are the only people, that support the house; if it were not for them, they might act their Shakespeare for empty benches.¹⁰²

Mottoet til syngestykket *Indtoget* (1791) stammer også fra *The Historical Register*:

1. *Player*. Ay, prithee, what subject wouldst thou write on?
2. *Player*. Why, no Subject at all, Sir! but I would have a humming deal of Satire, and I would repeat in every page, that courtiers are cheats, and don't pay their debts; that lawyers are rogues; physicians blockheads, soldiers cowards; and ministers
1. *Player*. What? What, Sir?
2. *Player*. Nay, I'll only name'em, that is enough to set the audience a-hooting.¹⁰³

Der er grund til at tro, at Fieldings skuespil har inspireret P. A. Heiberg i disse år. Derimod er det nok primært romanforfatteren, Heiberg sigter til i den følgende passus – fra »Forerindringen« til *Skuespil: Andet Bind* (1793) – en passus, der ligger på linje med Holbergs, Ewalds og Hasses vurderinger af Richardsons absolutte menneskeskildringer:

Naar Schröder og Fielding male Mennesker, saaledes som de kunne være og virkelig ere, saa skildre Kotzebuc og Richardson enten Engler eller Dievler eller topmaalte Narre, men ingen virkelige Mennesker.

Jens Baggesen satte derimod Richardson meget højt, hvad der fx. fremgår af hans digt »Til Richardsons Clarissa« (1788) og hans sidestilling af *Clarissa* med Cervantes' *Don Quixote* og Homers *Iliaden*, endnu i 1805.¹⁰⁴ Men hans udtalelser om Fielding vidner også om respekt for dennes værk som poetisk prosakunst; han spørger i *Labyrinten* (1792-1793),

om der gives virkelig nogen anden Ordkunst end Veltalenheden?
om der eksisterer nogen virkeligere Poesie end Yoricks følsomme
Reise, Don Qvixotte, Tom Jones ... og andre deslige Hovedet og
Hiertet uden Metrum og Riim henrivende og fortryllende Vær-
ker?¹⁰⁵

I begyndelsen af *Labyrinten* sammenknyttes også Fielding og Homer:

Moralen af alle de tyve Bøger, *Odysseen* indeholder, er i Grunden
ingen anden end den: at *Søen lærer*, hvorfor og Engellands prosa-
iske Homer kalder dette Digt meget sindrigen *Ædedigtet*.¹⁰⁶

Til »Engellands prosaiske Homer« er i originaludgaven knyttet fodnoten »Henrik Fielding, Forfatteren af Thomas Jones«, der peger på den danske oversættelse. Det gør også oversættelsen »Ædedigtet« af »that eating poem of the Odyssey«.¹⁰⁷ Man kunne så tilføje den fodnote, at den hyppige brug af Fieldingepitetet »den prosaiske Homer« i engelsk kritik føres tilbage til Byron, der kaldte Fielding »The prose Homer of Human Nature«.¹⁰⁸

Malthe Conrad Bruun har rimeligvis allerede læst *Tom Jones* på dansk, inden han som 25-årig drog i eksil i Frankrig i 1800. Det kan forklare, at han – modsat sin franske samtid – let kunne sondre imellem Richardson og Fielding som forudsætninger for senere franske romanner.¹⁰⁹ Ud fra moralske kriterier var han mere positivt indstillet til Richardson, men en fremstilling af hans franske kritik er der ikke plads til her.

Adam Oehlenschläger fortæller i sine erindringer, at han som dreng lånte *Tom Jones* fra Venninghausens lejebibliotek:

jeg læste ... og fulgte Albert Julius og Robinson Crusoe til deres
Øer, sværmede omkring i Feelandet med Aladdin, eller morede
mig med Tom Jones, og løe over Siegfried von Lindenberg.¹¹⁰

Da han i 1806-1807 besøgte Henrich Steffens, var Fielding blandt de digtere, de stredes om.¹¹¹ I et brev til H. C. Ørsted skrev Oehlenschläger i 1807 om Steffens:

Omstændighederne bøde mig at *blive* hos ham, jeg maatte altsaa daglig døye at høre Herder, Schiller, Voss, Jean Paul, Evald, Klopstock, Fielding, Horaz, kort de største Digtere af alle Nationer nedrevne, hvis Skoetvinge han ikke var værdig at opløse.¹¹²

Senere har Oehlenschläger, i et brev til Walter Scott 1822, fortalt, at han har læst *Tom Jones* på engelsk.¹¹³

I en strukturelt-litteraturhistorisk undersøgelse af Aladdin-Nouredin-traditionen i Danmark har Jens Kr. Andersen og Leif Emerek inddraget Tom Jones-Blifil-relationen, men ikke fundet, at den har påvirket den danske tradition.¹¹⁴

Om sit eget forhold til *Tom Jones* har *Henrich Steffens* selv langt senere skrevet i sine på tysk affattede erindringer *Was ich erlebte* (1840-1844). Det hedder heri om skoletiden i Roskilde 1785-1787:

Eine Unterhaltung theilte ich mit meinen Brüdern. Die Richardsonschen Romane, und vor allem Fieldings Tom Jones, beschäftigten uns lebhaft; Tom Jones war unser Liebling. Was das Buch Gefährliches enthält, konnte uns noch nicht schädlich werden; aber der jugendliche, fröhliche, offene Held erschien uns als ein Muster, während Blifil in unsern Augen das Bild einer gemeinen Seele, eines Spiessbürgers, eines verächtlichen beschränkten Menschen ward, und der Eindruck dieses Buches auf mein jugendliches Gemüth war so tief, dass er, irre ich nicht, einen bedeutenden Einfluss auf mein ganzes Leben ausgeübt hat.¹¹⁵

Man bemærker lighedspunkterne med Ewalds udsagn. – I københavnerårene efter 1787 læste han stadig *Tom Jones*, fra Venninghausens lejembibliotek, naturligvis på dansk:

Fielding's Tom Jones blieb noch immer der Lieblingsroman der Knaben und alle übrigen schienen uns neben diesem unbedeutend. Ich weiss kaum, wie oft, und immer mit gleicher Freude, das Lesen dieses Romans wiederholt wurde.¹¹⁶

Men så er omvurderingen sat ind, således som det også fremgik af Oehlenschlägers brev.

Ich habe später diesen Eindruck erneuern wollen, und es erscheint mir fast unbegreiflich, wie diese Schrift einen solchen Eindruck hatte machen können, wie es dem Knaben möglich war, sich durch das breite Gerede des ersten Theils durchzuarbeiten. Ohne allen Zweifel lag der Grund darin, dass es das erste Buch dieser Art war, welche uns in die Hände fiel.

Det blivende indtryk var altså af det »farlige« – det moralsk tvetydige – og af en bred, ensformig prosastil.

Et voldsomt angreb på Fielding (blandt mange andre) fremkom i 1812 med følgende ord af *N. F. S. Grundtvig*:

Hvad Man ellers kaldte Poesi var enten vild Latter over Fordærvelsen, som hos Iren Svift, som døde i Daarekisten, eller Skildringen af den forsvundne Dyd, som Richardsons og Goldsmithes; løierlige, tildels smudsige Eventyr, som Sternes, Fjeldings og Smollets, og tomme Malerier af Naturen som Skotten Thomsens.¹¹⁷

Her i Grundtvigs *Verdenskrønike* ses opfattelsen af Fielding som ligeud »smudsig« vist for første gang. Men fordømmelsen drukner i mængden af polemiske udfald i krønikens mægtige opgør med al vantro gennem tiderne, ikke mindst i det 18. århundrede og ikke mindst i England.¹¹⁸ Skriftet vakte stor modstand, men angrebet synes ikke kommenteret i samtidens detaljerede recensioner.¹¹⁹

Grundtvigs fordømmelse kan analyseres i flere bestanddele, der hver for sig er temmelig karakteristiske for tiden omkring 1810. For det første en fordom imod England, landets fjende i napoleonskrigene;¹²⁰ for det andet en tendens til en ændret moralopfattelse, der kort kan bestemmes som klarere dualistisk, fordømmende og fortrængende det jordiske, det materielle, det kødelige;¹²¹ og endelig for det tredje med romantikkens gennembrud en omvurdering af hele den skønlitterære tradition, hvilket bl.a. gik ud over romangenren som helhed.¹²² Genudgivelsen af den gamle *Tom Jones*-oversættelse betegner for så vidt et slutpunkt. (1813).

Resten af 1800-tallet

Anglofobien var dog ikke stærkere end, at der netop fra ca. 1800 synes at have været stigende interesse for at lære engelsk: alene i de 15 år fra 1801 til 1816 udkom godt en halv snes engelske lære- og læsebøger beregnet for danske, flere end i hele det 18. århundrede. For kendskabet til engelsk litteratur har disse bøger sikkert haft en vis betydning, men Fielding selv spiller ingen væsentlig rolle. Han er i tiden indtil 1850 kun repræsenteret med småstykker fra *Tom Jones*, *Joseph Andrews* og *Miscellanies* i 4 læsebøger.¹²³

Langt op i 1800-tallet er det meget begrænset, hvad der findes udgivet af behandlinger af engelsk litteraturhistorie på dansk; og hvad der findes, er uselvstændigt og mest i lapidarisk leksikonstil. Fra en fremstilling fra den sidste halvdel af århundredet skal her anføres nogle ord, der kort sammenfatter det dualistisk-moralistiske syn på Fielding og *Tom Jones*, som var fremherskende herhjemme i 1800-tallet:

'Tom Jones', i hvilken Bog *Fielding* giver os sit Ideal af en ung Mand, er hans Hovedverk og skrevet med stort Talent: men Fieldings moralske Begreber var ikke meget fine eller ophøjede, og hans Helt *Tom* er uagtet al sin 'Ædelmodighed' en alt andet end ædel Personlighed.¹²⁴

Læsningen af – og dermed førstehåndskendskabet til – Fielding gik uden tvivl stærkt tilbage i det 19. århundredes Danmark. *Joseph Andrews* blev efterhånden en stort set ukendt roman, som fx. i leksikon-artikler gang på gang kaldes *Joseph Andrew*.¹²⁵

Tom Jones nyoversattes ganske vist 1854–1855, men denne udgave har næppe fået stor betydning, måske p.g.a. udgivelsesformen: som avisføljeton. Fra 15.4.1854 kørte den i knap 7 måneder i C. St. A. Billes *Dagbladet*, det førende nationalliberale blad i København, og derefter udkom den på særlige tillægsark til bladet indtil 21.7.1855. I tiden derefter, og endnu så sent som i februar 1857 annoncerede forskellige boghandlere den »Tilkjøbs ønskes« i *Dagbladet*, så en vis efterspørgsel må der have været.¹²⁶ Men udgaven gav tilsyneladende ikke anledning til omtale af bogen eller forfatteren, ikke en gang i bladets egne spalter.

Billes motiver for at bringe *Tom Jones* som avisføljeton (en ret ny genre i Danmark: første gang brugt 1842-1843)¹²⁷ var sikkert mere

forretningsmæssige end idealistiske. Men om projektet har været særlig vellykket, kan man tvivle på. Foruden *Tom Jones* bragte bladet nemlig fra 7.6.1854 til 11.10.1856 Thackerays *The Newcomes* (under titlen *En respektabel Familie*), og det er utvivlsomt disse to føljetonromaner, Bille tænkte på, da han i 1858 skrev:

De engelske Blade have hidtil holdt sig frie for den i andre Landes, navnlig Frankrigs, Presse saa stærkt fremtrædende Feuilleton, ikke blot den absolut uheldige, som i meningsløse eller kunstlede Brudstykker leverer milelange Romaner, men ogsaa den mere berettigede Feuilleton, der paa en let Maade behandler Theater og Kunst.¹²⁸

For at forkorte *Tom Jones'* milemål er alle førstekapitlerne udeladt fra og med bog 9, den sidste af bøgerne i første del. Denne anden oversættelse af *Tom Jones* er altså ufuldstændig; også dedikationen mangler. Oversættelsen synes at være uafhængig af den gamle danske oversættelse. Ligesom de andre oversættelser fra engelsk i *Dagbladet* i 1850'erne er den anonym, og oversætteren har ikke kunnet opspores i Billes journalistik eller privatkorrespondance fra tiden (i Det kongelige Bibliotek).

I tiden frem imod midten af århundredet var Fielding nærmest blevet glemt i Danmark, i hvert fald sammenlignet med andre af de klassiske engelske romanforfattere som Richardson, Smollett og Goldsmith; de to sidstnævnte fik nyoversættelser et par gange i 1800-tallet. Forholdet belyses også af den gamle overbibliotekar ved Det kongelige Bibliotek E. C. Werlauff (1781-1871):

Som et Træk til Romanlæsningens Karakteristik kan anføres, at den engelske Romanforfatter Richardson's »Pamela« der udkom i dansk Oversættelse allerede i Aarene 1743-46, endnu i min Barn-dom var en yndet Lecture i Særdeleshed for det andet Kjønn —, og at et par meget store Romaner, som han efterlod, nemlig »Clarissa Harlowe« og »Carl Grandison«, begge endnu fik danske Oversættelser i Aarene 1700 nogle og firs, den ene i 8, den anden i 7 tykke Bind. At Romaner af saa vidtløftigt Indhold her kunde udkomme og blive en yndet og almindelig Læsning, er vistnok mærkeligt, og der haves i det ringeste hos os ikke Exempel paa nogen oversat Roman i saa mange Bind, som har kunnet holde sig

som stadig Læsning indtil ind i nærværende Aarhundrede, hvilket var Tilfældet med de to nævnte. De samtidig udkomne Oversættelser af Fieldings Arbejder, især Tom Jones, synes i en senere Tid at være blevne glemte, men den engelske Forfatter, som fra det omtalte Tidspunkt især tildrog sig Opmærksomhed, var Smollet . . .¹²⁹

I guldalderetiden er det mest nærliggende at lede efter Fielding-spor hos litterært konservative forfattere som fru Gyllembourg og Blicher.

I *Thomasine Gyllembourgs* Hverdagshistorier kan man finde hentydninger til både Richardson og Fielding.¹³⁰ Selv skrev hun i et brev i 1831:

Jeg synes det er forskrækkeligt hvad de Engelske har for en uendelig Skrivemaade og finder Behag i at opholde dem ved Bagateller. Fielding er vist en Undtagelse og saa Goldschmidt, Gud glæde deres Sjæle!¹³¹

Hvad angår *Steen Steensen Blicher*, er forholdet til Fielding undersøgt af Johs. Nørvig.¹³² Det er meget tænkeligt, at Blicher har læst *Tom Jones*, og det er muligt, at han har kendt *Jonathan Wild*. Men Nørvigs teori om en dyb indflydelse hviler på et spinkelt grundlag: »Forholdet er altsaa det, at mens Blicher ofte nævner navne paa Richardsons helte, men aldrig kopierer scener fra hans værker, har det sig omvendt med Fielding, der baade ved sin teori og sin praksis har sat sig dybe spor i Blichers digtning».¹³³ Blicher skulle herefter, ifølge Nørvig, bevidst have skjult indflydelsen ved at undgå eksplicitte hentydninger til Fielding. Men de lighedspunkter med Fielding, som Nørvig påpeger i bl.a. »Røverstuen« (2. kap., jvf. begyndelsen af *Tom Jones'* bog 8), »En Landsbydegns Dagbog« samt »Kjeltringliv« (jvf. *Jonathan Wild*), er langt fra så tydelige, at argumentationen overbeviser; både den teoretiske og praktiske baggrund kan Blicher have fra andre steder. Tilbage bliver den kendsgerning, at det eneste – indrømmet minimale – udtrykkelige indicium for en tilknytning imellem dem er negativt: i Blichers oversættelse af Goldsmiths *The Vicar of Wakefield* (fra 1827) nævnes i slutningen af kap. 7: »Thackum [sic] og Sqvare«. Fejlen i navnet, hvorved allusionen til verbet »thwack« går tabt, gentages i 1837-udgaven. Men det behøver jo ikke være Blichers fejl.

At Fielding i 1830'erne var en forfatter med klang af det forrige

århundrede ses også i *H. C. Andersens O. T.* (1836). Fielding er her sammen med andre 1700-tals forfattere indeholdt i hovedpersonen Ottos bedstefars åndelige skat i »det store Bogskab med Glasdørene for«. ¹³⁴ For Andersens egne romaner har Fielding ingen betydning haft. Hans overfladiske kendskab til *Tom Jones* afspejles tilsyneladende i et brev fra 1843:

Klokken 9 drikker jeg min Kaffe hos mig selv, Klokken 12 spise vi samlede Frokost, 4½ er det Middag og Kl. 8 Thee, efter denne læser en Hr. Timmermann høit i Fjeldings Thom-Jones. ... ¹³⁵

For en romanforfatter som *M. A. Goldschmidt*, der dog har læst *Tom Jones* i ungdommen, ¹³⁶ synes Fielding heller ikke at have haft nogen væsentlig direkte betydning.

Den anglofile kritiker *Chr. Molbech* (1783-1857) fortæller i et brev fra 1847, at han for sine sidste leveår vil anskaffe sig et lille bibliotek på en 16-20 bøger, »som skal være den classiske Kiærne af mine Yndlingsforfattere. – Dickens kommer vist ikke deriblandt; ... men jeg kan vist ikke undvære Tom Jones ved siden af Sentimental Journey«. ¹³⁷ Nogle år senere, i 1856, skriver han i et brev:

I de sidste Dage er jeg, ogsaa tilfældigt, kommen til at læse en fortræffelig Artikel i et nyt Hefte af Quarterly Review over Fielding, hvis »Tom Jones«, som jeg 2-3 Gange har gennemlæst, hører til mine Yndlingsbøger ... Fielding havde adskillige Egen-skaber, af høist agtværdig og elskværdig Natur, tilfælles med *Cervantes*; skiøndt af en heel anden, nordisk mild, mere sentimental – eller for ikke at bruge en saa let misforstaaelig Benævnelse – mere følende, mere elskende Charakter. ¹³⁸

Trods 1854-1855-udgaven af *Tom Jones* kan man ikke tale om en Fielding-renæssance i Danmark, svarende til den, som han oplevede først og fremmest i England på denne tid. Men oversættelsen betød, at *Tom Jones* nu igen var tilgængelig for interesserede danske læsere. Endnu for få år siden har denne udgave kunnet lånes på Københavns Kommunes Hovedbibliotek.

1900-tallet

Heller ikke det moderne gennembrud bragte Fielding frem i lyset igen. Det var ikke klassisk engelsk litteratur, der lå fx. den yngre Georg Brandes særlig på sinde.¹³⁹ Og et stykke op i vort århundrede var Fielding stadig absolut en forfatter for særlig interesserede. Selv specialister som mag. art. Ingemann Ottosen (1918) og Vilhelm Andersen (1934) kendte ikke hans første roman bedre end, at de kaldte den for *Joseph Andrew*.¹⁴⁰

Men Ejnar Thomsen, der i slutningen af 1920'erne skrev de første videnskabelige afhandlinger om Fielding på dansk, hævdede dog i den første af dem, at »Fielding læses jo endnu ret almindeligt« (1928), hvilket i sammenhængen må gælde Danmark eller i hvert fald Skandinavien. Thomsen tænker nok på *Tom Jones*-oversættelsen og den stadig mere udbredte læsning af engelsksproget litteratur her i landet.¹⁴¹

Poul Boisens oversættelse af *Joseph Andrews* – med et langt glimrende forord af udgiveren C. A. Bodelsen – udkom som bind 23 i den store verdenslitteraturantologi Gyldendals Bibliotek 1928-30. Men da bindet udkom i september 1928, var det faktisk som det første af seriens 52 bind – en premiere, der blev godt modtaget.¹⁴² Den alvorligste anke imod oversættelsen er ikke, at den er ret stærkt forkortet, men at udgaven ikke selv gør opmærksom på det. Også anmelderne negligerede det. Der mangler faktisk 8 af de 64 kapitler, og også inden for de resterende er der udeladt afsnit. Men trods dette var det et fremskridt, at *Joseph Andrews* efter 180 år igen kunne læses i en ny dansk oversættelse.

Først i de anglomaniske år efter anden verdenskrig begyndte der atter for alvor at komme interesse omkring Fielding her i landet, en interesse, der dog først i 1960'erne førte frem til de nye oversættelser, der gav ham en renæssance.

I en enquete i 1949 indhentede Arne Frost-Hansens Boghandel de 32 kendteste danske kritikeres svar på spørgsmålet »Hvilken klassisk bog har haft størst betydning for Dem?« Mange nævnte mere end en bog, men kun en, Jørgen Claudi, nævnte *Tom Jones*, »fordi den åbner døren til hele den menneskerigdom, man møder i den klassiske engelske roman«.¹⁴³

Året før havde *Hans Scherfig* offentliggjort sit essay om Fielding og specielt *Jonathan Wild*, »Bogen om den store mand« (1948).¹⁴⁴ Wild ses her som »en pioner for den moderne kapitalist«, et syn som

netop i årene efter hitlerismen var fremme også i England: Elizabeth Jenkins havde skrevet, at Wild virkede »hideously familiar to all who have seen the rise of Hitler«. ¹⁴⁵ For Scherfigs vedkommende inspirerede Wild direkte til en af personerne i hans satiriske roman *Skorpionen* (1953):

Ligesom den navnkundige Jonathan Wild the Great, som afsluttede sit glørværdige liv i en britisk galge i 1725, og den berømte Frank Costello, som endnu lever komfortabelt i New York, stod Knud Erik Løvkvist i venskabelig og forretningsmæssig forbindelse med politiet. Uden hjælp fra mænd som Jonathan Wild og Knud Erik Løvkvist kan et politi kun vanskeligt varetage sine pligter i borgersamfundet, og uden hjælp fra politiet kan direktører som Wild og Løvkvist vanskeligt opretholde disciplinen inden for deres forretningsorganisationer. ¹⁴⁶

Det samfundskritiske aspekt ved Fieldings forfatterskab understregedes også af Eric Danielsen i en kronik om Fielding, »En aktuel samfundssatiriker«, i *Land og Folk*, 8.10.1954; den slutter således:

Hvad Fielding sagde for mange år siden har i stedet for at miste sin kraft snarere vundet i uhyggelig aktualitet. I stedet for sekterisk og selvretfærdigt at slå ned på hans letforklarlige begrænsning, er der langt snarere grund til at beundre, at Fielding allerede for snart 200 år siden var i stand til at gennemskue den fremrykkende kapitalisme – på et tidspunkt, da det borgerlige samfund endnu ikke så tydeligt som i dag havde nået at afsløre sit sande væsen!

Men den socialt orienterede interesse for Fielding gav sig dog ikke udslag i nyoversættelser. *Jonathan Wild* blev ikke, er aldrig blevet, oversat til dansk (men norsk, Oslo 1932).

Derimod tør man gætte på, at det var 1960ernes antibornerthed og erotiske nyfgenhed, der gav økonomisk baggrund for at nyoversætte *Tom Jones*, oven i købet to gange. Det var nok Tony Richardsons film *Tom Jones* efter John Osbornes manuskript (1963), der gav stødet til den nye interesse, også her i Danmark. Da den opførtes i København i februar 1964, skrev Klaus Rifbjerg fx. om bogens Tom:

Tom er en fræk slambert, der vælter pigerne omkuld med stor selvfølghed, hans historie kombinerer en livsmoral med det eventyrlige, hans fabel er ønsketænkning, men fuld af koloristisk værdighed. Han er simpelt hen godt filmstof.¹⁴⁷

Billedet af Tom Jones som en fræk slambert pryder også det omslag, der skulle sælge Sven Hakon Rossels oversættelse fra 1966. Den bærer, kun delvis med rette, betegnelsen »oversat og forkortet af Sven Hakon Rossel«, eftersom hverken forkortelsen eller oversættelsen er særlig selvstændig.

I forhold til Fieldings *Tom Jones* udgør Rossels rent kvantitativt ca. 30-35%, men et rimeligere sammenligningsgrundlag er nok Somerset Maughams kondenserede *Tom Jones* (1948).¹⁴⁸ I forhold til denne omfatter Rossels ca. 70% – dog må det retfærdigvis indrømmes, at Rossels også indeholder få og små afsnit, der ikke er med i Maughams. Men 1966-oversættelsens dybe afhængighed af Somerset Maughams udgave ses alene af kapitelinddelingernes overensstemmelse. Begge udgaver mangler dedikationen og kapiteloverskrifterne.

Afhængigheden af 1854-1855-oversættelsen ses af et afsnit som dette fra bog 11, kap. 4:

1854-1855-oversættelsen:

Jeg for min Part tilstaar oprigtig, at jeg antager, at hans Hensigter vare aldeles anstændige, som man pleier at sige, nemlig: ved Hjælp af et Ægteskab at skaffe en Dame af med hendes Formue; thi min Tante, vidste jeg jo, var hverken ung eller smuk nok til at indgyde slig en heftig Tilbøielighed, men hun havde andre ægteskabelige Tillokkelser i stor Overflødighed.

I denne Mening bestyrkedes jeg end mere ved ...

1966-oversættelsen:

Jeg for min part tilstår oprigtig at jeg antog, at hans hensigter var aldeles anstændige, som man plejer at sige, nemlig: ved hjælp af et ægteskab at skaffe en dame af med hendes formue; for min tante, vidste jeg jo, var hverken ung eller smuk nok til at indgyde en sådan heftig tilbøjelighed, men hun havde andre ægteskabelige tillokkelser i overflod.

I denne mening bestyrkedes jeg end mere ved ...

Oversætterens virke indskrænker sig til modernisering af visse former, men der er ingen konsekvens.

Rossels hensigt med den drastiske forkortelse, at gøre romanen »tilgængelig for enhver«, ¹⁴⁹ blev skarpt imødegået af et par anmeldere. ¹⁵⁰

Året efter, 1967, kom Mogens Boisens oversættelse af *Tom Jones*, først som to bind af serien Gyldendals Bibliotek Verdenslitteratur, dernæst i ordinær forlagsudgave i tre bind. Den første udgave indeholder en efterskrift om Fielding af Hakon Stangerup. Oversættelsen er fuldstændig: den indeholder også dedikationen, som manglede i 1778-1780-oversættelsen. Derfor kunne Gyldendal kalde den »den første komplette danske oversættelse«. ¹⁵¹ Den er tilsyneladende uafhængig af de tidligere oversættelser.

Året efter igen, 1968, kom som en follow-up Boisens – ligeledes komplette – nyoversættelse af *Joseph Andrews*, i det væsentlige uafhængig af de ældre oversættelser. ¹⁵² Hermed forelå Fieldings to hovedværker i moderne danske oversættelser, og der var dermed rådet bod på de to »groteske forsømmelser«, som en anmelder havde beklaget et par år før. ¹⁵³ Men *Joseph Andrews*-oversættelsen, en billigbogsudgave, fik ikke megen omtale i aviserne. ¹⁵⁴

Det seneste udslag af Fielding-renæssancen i Danmark har været Ryszard Taedlings og Peter Eszterhas' radiodramatisering af *Tom Jones* på grundlag af Mogens Boisens oversættelse. Den præsenteredes af Radioteateret i en serie på ni dele, hver fredag aften i perioden 18.4. – 13.6.1975, i alt over 10 timer. Det mest spændende træk ved dramatiseringen var den løbende samtale imellem fortælleren Fielding og den lyttende, men også aktivt indgribende, Lady M. Hun er i radiospillet en tidligere elskerinde af Fielding, som møder ham i en landevejskro mange år efter. Deres dialog om udviklingen af *Tom Jones*' historie skaber den distance til handlingen, som i romanen findes imellem forfatterkommentarplanet og handlingsplanet.

Danske Fielding-oversættelser

The History of the Adventures of Joseph Andrews, and of his Friend Mr. Abraham Adams. Written in Imitation of the Manner of Cervantes, Author of Don Quixote (1742).

1749 Historie om Joseph Andrews og Hans Ven Hr. Abraham Adams Eventyr, skreven efter *Cervantes*, Autor til *Don Quixote*, Maade i det Engelske Sprog Af *Mr. Henric Fielding* og oversat paa

- Dansk, samt ziiret med Kaaberstykker i tvende *Tome*. Trykt hos Johann Christoph Groth. Kiøbenhavn 1749.
- 1928 Henry Fielding. Joseph Andrews. Udgivet af Docent Dr. phil. C. A. Bodelsen. Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag 1928-30. [Oversættelsen ved Poul Boisen. Trykt Aarhus 1928].
- 1961 (Book 2. ch. 4, »The History of Leonora, or the Unfortunate Jilt«)
Henry Fielding. Historien om Leonora eller den forsmåede bejler. Oversat af Poul Ib Liebe. —
Engelske fortællere fra Geoffrey Chaucer til Somerset Maugham. Udvalgt og indledt af Vagn Grosen og Mogens Knudsen. Carit Andersens Forlag [København 1961]. pp. 252-272.
- 1968 Henry Fielding. Historien om Joseph Andrews og hans Ven Pastor Abraham Adams' Oplevelser. Skrevet i Efterlignelse af den af Cervantes, Forfatter til »Don Quixote«, anvendte Form. På Dansk ved Mogens Boisen. Gyldendals Trane-Klassikere. [København 1968].

An Essay on Nothing. — Miscellanies, 1 (1743).

- 1761 Et Forsøg om INTET. Af *Henry Fieldings Miscellanies*. — Bie-Kuben eller Andres Tanker. Nos. 246-247. 17. og 24. September 1761.

A Journey from this World to the Next. — Miscellanies, 2 (1743).

- 1759 Reise nach der andern Welt, aus dem Englischen des Herrn Henry Fielding Esq. übersetzt. Kopenhagen, auf Kosten der Rothenschen Buchhandlung, 1759.
- 1769 Reyse til den anden Verden, skreven paa Engelsk af Hr. Henrich Fielding, Esq. Kiøbenhavn 1769. Trykt hos Brødrene Johann Christian og Georg Christopher Berling.

The Life of Mr. Jonathan Wild the Great. – Miscellanies, 3 (1743).

- 1759 Geschichte Herrn Jonathan Wild des Groszen aus dem Englischen des Herrn Fielding übersetzt. Kopenhagen, auf Kosten der Rothenschen Buchhandlung, 1759.

The History of Tom Jones, A Foundling (1749).

- 1778-80 Thomas Jones, et Hittebarns sælsomme Hændelser. – Det nyeste Magazin af Fortællinger eller Samling af moralske, rørende og moersomme Romaner og Historier. [1. årg., 2, hefte 1 (aug. 1778) – 3. årg., 2, hefte 2 (sept. 1780)].
- 1781 Tom Jones Historie eller Hittebarnet af Henrich Fielding. Oversat af det Engelske. Første-Fierde Deel. Kiøbenhavn 1781. Trykt paa Gyldendals Forlag.
- 1813 Tom Jones Historie eller Hittebarnet af Henrich Fielding. Oversat af det Engelske. Første-Fierde Deel. Kiøbenhavn 1813. Trykt paa det Gyldendalske Forlag hos P. D. Kiøp-ping.
- 1854-55 Tom Jones. Fortælling af Fielding. Første Deel. Kjøbenhavn. Trykt hos Sally B. Salomon. 1854. Anden Deel. Kjøbenhavn. Trykt hos Sally B. Salomon. 1855.
- 1966 Henry Fielding. Tom Jones I-II. Forlaget Artemis. Køben-havn 1966. [Oversat og forkortet af Sven Hakon Rossel].
- 1967 Henry Fielding. Tom Jones. Et Hittebarns Historie. På dansk ved Mogens Boisen. Udgivet med efterskrift af Hakon Stan-gerup. Gyldendal. [København 1967. Gyldendals Bibliotek Verdenslitteratur, 17-18].
- 1967 Henry Fielding. Tom Jones. Et hittebarns historie. 1-3. På dansk ved Mogens Boisen. Gyldendal [København 1967].

Amelia (1751).

- 1782-83 Amalia, eller den retskafne Kone, som et Mønster paa Æg-tekjerlighed. Skrevet paa Engelsk af Hr. Henrich Fjelding, Forfatteren af Thomas Jones eller Hittebarnet, og nu paa Dansk oversat. Første-Anden Deel. Kjøbenhavn 1782. Trykt

og bekostet af Laur. Christ. Simmelkiær, boende paa Amager-
torv No. 48. Tredie-Fierde Deel. Kjøbenhavn 1783. Trykt
og bekostet af Laur. Christ. Simmelkiær, boende paa Ama-
gertorv No. 48.

Examples of the Interposition of Providence in the Detection and Punishment of Murder. Containing above thirty Cases, in which this dreadful Crime has been brought to Light in the most extraordinary and miraculous Manner; collected from various Authors, ancient and modern (1752).

- 1764 Historisk Samling af nogle og Tredive Exempler af Mordere, Som udaf Guds besynderlige retfærdige Hævn Ved adskillige uformodentlige Hændelser ere blevne aabenbarede og straffede. Først beskreven paa Engelsk af Hr. Fielding, Auctor til Tom Jonas Historie, og nu oversat. Kiøbenhavn, Sælges hos Boghandler og Bogbinder Peter Albrecht Pripp i Silke-Gaden. Trykt Aar 1764.

The Journal of a Voyage to Lisbon (1755).

- 1764 Herrn Heinrich Fieldings Esq. Reise nach Lissabon. Von ihm selbst beschrieben. Aus dem Englischen übersetzt. Nebst einer Nachricht von den Lebensumständen dieses berühmten Schriftstellers. Altona, bey David Iversen, Königl. privil. Buchhändler in Holstein. 1764.

A Fragment of a Comment on Lord Bolingbroke's Essays (1755).

- 1764 Ein Stück einer Erklärung über Mylord Bolingbrokes Versuche. Ein Fragment. – Herrn Heinrich Fieldings Esq. Reise nach Lissabon . . . pp. 237-262.

Noter

Sidehenvisninger til *Tom Jones* gælder R. P. C. Mutters udgave i Penguin English Library (1966).

1. Ian Watt, *The Rise of the Novel* (1957; optrykt London 1968), p. 300.
2. Jfr. Hakon Stangerup, *Romanen i Danmark i det attende Aarhundrede* (K. 1936), p. 57 : her fejlagtigt »No. 4«. – Herefter: Stangerup.
3. F. Homes Dudden, *Henry Fielding* (Oxford 1952), p. 1139. – Herefter: Dudden.
4. Viljam Olsvig, *Holberg og England* (Kria. 1913), p. 290. Jfr. Julius Paludan, »Holberg og England«, *Edda*, 4 (K. 1915), pp. 342-356 og Carl S. Petersen, »Ogsaa en Holbergforsker«, *Tilskueren* (1914), pp. 535-547.
5. *Tom Jones eller Hiite-Barnet: Skrifvit på Engelska af M. Fielding* (Wästerås 1765). Oversætter er Mårten Ekelund, ifølge Fredrik Böök, *Romanens och Prosaberättelsens Historia i Sverige intill 1809* (Sthlm. 1907), p. 278. – Herefter: Böök.
6. P. F. Suhm, *Tronhiemske Samlinger*, 1, 1. Stykke (Tronhiem 1761), pp. 52-53.
7. Dudden, p. 1139.
8. Peter Skautrup, *Det danske Sprogs Historie*, 3 (K. 1953), p. 151.
9. Stangerup, pp. 226-228 og 240.
10. Om kendskabet til engelsk: Peter Skautrup, *Det danske Sprogs Historie*, 3, pp. 138-139.
11. *Bibliotheca Slesvico-Holsatica* (K. 1948), sp. 941.
12. *Tom Jones*-oversættelsens titel er *Historie des menschlichen Herzens, nach den Abwechselungen der Tugenden und Laster in den sonderbaren Begebenheiten Thomas Jones, eines Fündlings: Moralisch und satyrisch beschrieben*. Dudden, p. 1139: fejlagtigt 1750.
13. *Historie des menschlichen Herzens, nach den Abwechselungen der Tugenden und Laster in den sonderbaren Begebenheiten Thomas Jones, eines Fündlings, die ihm im Anfange seines Ehestandes widerfahren sind: Moralisch und satyrisch beschrieben* (Hamburg 1755). Dudden, p. 1143: fejlagtigt 1758-59.
14. Hans Krieg, *J. J. Chr. Bode als Übersetzer des Tom Jones von H. Fielding* (Greifswald 1909), p. 76.
15. Dudden, p. 1139 og Per Stig Møller, *Malthe-Bruns litterære kritik og dens plads i transformationsprocessen mellem klassicisme og romantik i fransk litteraturhistorie 1800-1826* (København 1973), p. 119.
16. Böök, p. 278.
17. Dresde 1750, nu i Det kongelige Bibliotek.
18. Philiberts katalog 1767 og Mummess katalog 1768.
19. Anne E. Jensen, *Studier over europæisk drama i Danmark 1722-1770*, 2 (K. 1968), p. 63.
20. Francis Bull, *Fra Holberg til Nordal Brun: Studier til norsk Aandshistorie* (Kria. 1916), pp. 38 og 237.
21. Heinrich Fielding, *Gott der Rächer der Mordthat* (Frankfurt 1762).
22. *Bibliotheca Danica*, 4 (K. 1902), sp. 483.
23. »Lettre a l'Auteur sur les Romans«, *Le Traducteur: Ou Traduction de diverses feuilles choisies, tirées des papiers périodiques anglois*, 3, No. 51 (4. 12. 1756). Jfr. Stangerup, pp. 162-163: her fejlagtigt 1757.

24. *The Connoisseur*, No. 19 (London 1756). Hos Stangerup, p. 163, fremtræder tidskriftet fejlagtigt som fransk.
25. »Leben Herrn Heinrich Fieldings Esq«. (pp. 1-16). Jfr., at Murphys essay i første bind af *The Works* (London 1762) fylder pp. 5-49.
26. »Kort Afhandling om Romaners Læsning«, i 2. udgave af *Den svenske Robinson eller Gustav Landkronns Vanhædfulde Levnet* (K. 1757).
27. *Blandinger*, No. 4-5 (K. 1772). – Den moderne Wesselforskning omtaler sjældent *Tom Thumb* som forudsætning for Wessels tragedieparodi, jfr. Daniel Haakonsen, »Johan Herman Wessel«, *Edda*, 54, (1954), pp. 236–257 og Francis Bull et al., *Norsk Litteratur Historie*, 2 (Oslo 1958), p. 457. Men Wessel læste engelsk, gav timer i det og havde i andre tilfælde engelske forbilleder, jfr. Carl S. Petersen og Vilhelm Andersen, *Illustreret Dansk Litteraturhistorie*, 2 (K. 1934), pp. 528 og 531.
28. *Kiøbenhavnske Efterretninger om lærde Sager*, 1770, No. 15.
29. *Kiøbenhavnske Nye Tidender om lærde og curieuse Sager*, 1759, No. 47.
30. Böök, pp. 420–422.
31. [Salomon] Gessner, *Evander og Alcimna, et Hyrde-Stykke i tre optog* (K. 1767).
32. I »Forlibelse d 5 Dec. 1774« i ms. »Egne Tanker og Indfald« (Det kongelige Biblioteks Ny kongl. Saml. 825 as, 4°) skriver han: »Det eneste Tilfælde hvor et smukt Ansigt eller deslige kan opvække et Ønske er det naar den sandelige Lyst er i Spillet, og dette har allerede Fielding meget passende lignet med Begierlighed til en god Oxesteg, naar man har Spiselyst. Men hvem vilde blive syg for den bedste Oxesteg, naar det ikke var Hunger der gjorde Een syg, og man desuden kunde have anden Spise«. Jfr. *Tom Jones*, bog 9, kap. 5: »how much soever we may be in love with an excellent surloin of beef, or bottle of Burgundy . . . yet do we never smile, nor ogle, nor dress, nor flatter, nor endeavour by any other arts or tricks to gain the affection of the said beef, &c.« (p. 454).
33. Et brev fra pastor Schönheyder til Ewald citeres side 21.
34. Carl S. Petersen og Vilhelm Andersen, *Illustreret Dansk Litteraturhistorie*, 2 (K. 1934), p. 931. – Herefter: Vilhelm Andersen, 2.
35. Johannes Ewald, *Samlede Skrifter efter Tryk og Haandskrifter*, 4 (K. 1919), p. 250. Herefter: Ewald, SS.
36. Ewald, SS, 3 (K. 1916), pp. 238–239.
37. F[rederik] Rønning, *Rationalismens tidsalder: Sidste halvdel af 18. århundrede: En literærhistorisk fremstilling*, 2 (K. 1890), p. 466.
38. Hans Brix, *Johannes Ewald: En række kritiske Undersøgelser* (K. 1913), p. 141.
39. Hans Brix, »Til Johannes Ewalds Levnet og Meeninger«, *Analyser og Problemer*, 4 (K. 1938), p. 126.
40. Johannes Ewald, SS, 4, pp. 300–301.
41. Hans Brix, *Analyser og Problemer*, 4, p. 126.
42. Johannes Ewald, SS, 4, p. 297.
43. Hans Brix, *Analyser og Problemer*, 4, pp. 109, 118 og 133–134.
44. Ernst Frandsen, *Johannes Ewald: Et stykke dansk åndshistorie* (Århus 1939; 2. udgave, K. 1968), pp. 109–111.
45. Ewald, SS, 4, p. 84.
46. Ernst Frandsen, *Johannes Ewald*, pp. 66–69.
47. Ernst Frandsen, *Johannes Ewald*, pp. 63–66.
48. Ewald, SS, 4, p. 44.

49. Ewald, SS, 4, p. 97. Jfr. Ernst Frandsen, *Johannes Ewald*, p. 95.
50. Ewald, SS, 4, p. 96.
51. Ewald, SS, 4, pp. 106–107. Jfr. *Joseph Andrews*, bog 3, kap. 6.
52. Ewald, SS, 4, p. 109.
53. *Tom Jones*, bog 10, kap. 8 (p. 494).
54. Ewald, SS, 4, p. 112.
55. *Tom Jones*, p. 363.
56. Således hos Hans Brix, *Johannes Ewald*, p. 144, Stangerup, pp. 121–122, og Ernst Frandsen, *Johannes Ewald*, p. 132; men Vilhelm Andersen, 2, pp. 443–446, sætter »Frankhuysen« først.
57. Ewald, SS, 4, p. 156.
58. *Tom Jones*, bog 3, kap. 2 (p. 123).
59. Ewald, SS, 4, p. 156.
60. *Tom Jones*, bog 3, kap. 4 (p. 132).
61. Ewald, SS, 4, pp. 156–157.
62. Ewald, SS, 4, p. 172.
63. Hans Brix, *Johannes Ewald*, p. 142.
64. Ewald, SS, 4, p. 185.
65. Ewald, SS, 4, pp. 214–215.
66. James Boswell, *Life of Johnson*, 1 (1791; London: J. M. Dent & Sons 1949, optrykt 1960), pp. 343–344.
67. Ewald, SS, 3 (1916), pp. 247–248. – Bemærk, at Ewald ikke taler om »Thomas Jones«.
68. Ewald, SS, 4, p. 309.
69. Ewald, SS, 6 (1924), p. 292.
70. Brev af 7. 8. 1775. Jfr. Frederik Christian Olsen, *Digteren Johannes Ewalds Liv og Forholde i Aarene 1774–77, oplyste ved Breve fra Dr. Schønheyder, Ewald selv og Kammerjunker Frederik v. Møllke* (K. 1835), p. 66.
71. »Henrich Fielding«, *Det almindelige Danske Bibliotek*, No. 8, 1780, pp. 408–422; uafhængig af den tyske oversættelse fra 1764. Stangerup, p. 251, kender ikke kilden.
72. Miseren skyldes primært Stangerup, pp. 224–225, hvor denne udgaves eksistens fornægtes; jfr. Asger Ødum Berg, »Studier i den første danske oversættelse af Fieldings *Tom Jones*«, 1 (1971, upubliceret specialeafhandling), p. 2.
73. Ewald, SS, 5 (K. 1920), p. 1. – Gyldendal annoncerede overtagelsen i *Kiøbenhavns Kongelig allene privilegerede Adresse-Contoirs Efterretninger*, 1780, No. 135. – Gyldendals Arkiv indeholder intet til oplysning om *Tom Jones*-udgaverne.
74. *Det nyeste Magazin*, 1. årg., 2, hefte 1.
75. *Det nyeste Magazin*, 2. årg., 1, hefte 1.
76. Vilhelm Andersen, 2, p. 593.
77. Asger Ødum Berg, »Studier i den første danske oversættelse af Fieldings *Tom Jones*«, 1, pp. 53–60.
78. *Kiøbenhavnske Nye Efterretninger om lærde Sager*, 1780, No. 50.
79. Rs. Nyerup og J. E. Kraft, *Litteratur-Lexicon for Danmark, Norge og Island*, 2 (K. 1818–1820), pp. 13 og 65.
80. *Kiøbenhavnske Nye Efterretninger om lærde Sager*, 1780, No. 24.
81. Jfr. F. C. Schønau, *Samling af danske lærde Fruentimmer*, 2 (K. 1753), pp. 950–951.

82. Birch oversætter fx. i sin fortale et stykke fra sidste side af den tyske udgaves Dritter Band, der indholder en Sterne-pastiche; kapitlet »The Remise Door« → »Die Remise« → »Vognhuset«. Men den danske udgave har fx. en fodnote: »I Originalen staar det Ord cockpit, som betyder en Plads, hvor Hanefægtninger holdes i Engelland« (p. 55) – intet tilsvarende i den tyske.
83. *Kiøbenhavnske Nye Efterretninger om lærde Sager*, 1780, No. 50.
84. *Nyeste Kiøbenhavnske Efterretninger om lærde Sager*, 1784, No. 13.
85. Samuel Richardson, *Sir Carl Grandisons Historie*, 1–7 (K. 1780–1782). Derefter kom hans *Miss Clarissa Harlowes Historie*, 1–8 (K. 1783–1788). Den anonyme oversætter skal i begge tilfælde være H. C. Amberg, jfr. fx. Johannes Magnussen, *Samuel Richardson: Et Afsnit af Romanens Historie* (K. 1891), p. 169.
86. Sven Møller Kristensen, *Digteren og Samfundet i Danmark i det 19. Aarhundrede*, 1, (K. 1942), pp. 9–34.
87. Fx. fortæller den teologiske forfatter Jens Hornsyld (stud. 1780) om sin studietids romanlæsning, bl.a. af Fielding, i et brev til N. F. S. Grundtvig af 3. 8. 1816, jfr. Georg Christensen og Stener Grundtvig, ed., *Breve fra og til N. F. S. Grundtvig*, 1 (K. 1924), pp. 426–428.
88. *Kiøbenhavnske Nye Efterretninger om lærde Sager*, 1780, No. 50.
89. *Kiøbenhavnske Nye Efterretninger om lærde Sager*, 1781, No. 48.
90. *Kiøbenhavnske Nye Efterretninger om lærde Sager*, 1782, No. 6.
91. *Kiøbenhavnske Nye Efterretninger om lærde Sager*, 1782, No. 16.
92. *Nyeste Kiøbenhavnske Efterretninger om lærde Sager*, 1784, No. 13.
93. *Nyeste Kiøbenhavnske Efterretninger om lærde Sager*, 1786, No. 49.
94. Jfr. Stangerup, pp. 232–238.
95. Jfr. Stangerup, pp. 347–353.
96. Lauritz Hasse, *Karl Peter Ziermann, eller ligesom man reder saa ligger man* (K. 1802), p. 108.
97. K. L. Rahbek, *Erindringer af mit Liv*, 1 (K. 1824), p. 343. Jfr. Stangerup, p. 312.
98. *Den danske Tilskuer*, 1799, No. 53.
99. *Den danske Tilskuer*, 1795, No. 48–49. Brevskriveren J. L. føler sig personligt ramt af personen Snydenstrup i P. A. Heibergs *De Vonner og de Vanner*.
100. J. B. P. Moliere, *Gnieren: Comedie i fem Akter: Paa ny fordansket ... af K. L. Rahbek* (u. st., u. å. [1817]).
101. Henry Fielding, *The Complete Works: With an Essay on the Life, Genius, and Achievement of the Author*, by William Ernest Henley, L. L. D., 3 (New York 1903), p. 346.
102. Henry Fielding, *The Complete Works*, 3, p. 304.
103. Henry Fielding, *The Complete Works*, 3, p. 344.
104. A. Arlaud, ed., *Jens Baggesens Poetiske Skrifter*, 4 (K. 1899), pp. 102–104 og 320.
105. Jens Baggesen, *Labyrinten* (1792–1793; optrykt K. 1968), p. 264.
106. Jens Baggesen, *Labyrinten*, p. 32.
107. *Tom Jones*, bog 9, kap. 5, p. 453. – I 1778–1780-oversættelsen, 2. årg., 2. hefte 3, p. 240: »Ædedigtet Odysseen«.
108. Jfr. Dudden, p. 630.
109. Per Stig Møller, *Malthe-Bruns litterære kritik og dens plads i transformationsprocessen mellem klassicisme og romantik*, p. 117. P.S.M. mener alene af denne grund, at han har læst *Tom Jones* på engelsk.

110. F. L. Liebenberg og Otto Borchsenius, ed., *Oehlenschlägers Erindringer* (K. 1872), p. 9; jfr. pp. 18–19.
111. *Oehlenschlägers Erindringer*, pp. 163ff.
112. H. A. Paludan, Daniel Preisz og Morten Borup, ed., *Breve fra og til Adam Oehlenschläger 1798–1809*, 3 (K. 1945), p. 46.
113. Daniel Preisz, ed., *Breve fra og til Adam Oehlenschläger November 1809–Oktober 1829*, 3 (K. 1955), p. 197f. Jfr. Jørgen Erik Nielsen, *Den samtidige engelske litteratur og Danmark 1800–1840*, 1 (K. 1976), p. 503.
114. Jens Kr. Andersen og Leif Emerek, *Aladdin-Noureddin traditionen i det 19. århundrede: Bidrag til en strukturel litteraturhistorie* (K. 1972), pp. 183–184.
115. Henrich Steffens, *Was ich erlebte*, 1, (Breslau 1840), p. 112.
116. Henrich Steffens, *Was ich erlebte*, 1, p. 223.
117. N. F. S. Grundtvig, *Kort Begreb af Verdens Krønike i Sammenhæng* (K. 1812), pp. 238–239.
118. J. P. Bang, *Grundtvig og England* (K. 1932), pp. 9ff.
119. Bl.a. C. Molbech, *Til Hr. N. F. S. Grundtvig, Capellan i Udby ...* (K. 1813); C. Molbech, »Efterretning om det i England oprettede Bibelselskab ...«, *Athene*, 1813, pp. 443–488; *Dansk Literatur-Tidende*, 1813, pp. 389–395, 405–450 og 453–465.
120. E. C. Werlauff, »Danske, især københavnske, Tilstande og Stemninger ved og efter Overgangen til det nittende Aarhundrede: Efterladte Optegnelser«, *Historisk Tidsskrift*, 4. Række, 4 (K. 1873–1874), p. 348.
121. Sven Møller Kristensen, *Den dobbelte Eros: Studier i den danske romantik* (K. 1966), pp. 28ff.
122. Stangerup, pp. 11–14.
123. Johan Jacob Dusch, *The Student's Miscellany: A New Select Collection of Various Pieces in Prose and Verse ...*, 2, (Flensburg 1780), pp. 93–94: »Fielding's Letter to Sir Robert Walpole« (jfr. Dudden, pp. 29ff.); L. B. Olsen, *Nyeste engelsk Læse-bog for Danske* (K. 1800), pp. 52–53: »Innocence, the Best of All Things«; C. F. Schneider, *Haandbog i den engelske Litteratur* (K. 1805), pp. 86–120: »History of the Man of the Hill« (af Tom Jones, bog 8, kap. 11–14, let redigeret); P. Jürgensen, *Readings in English Prose and Poetry; to which is Prefixed, an Introductory Sketch of the History of the English Language and Literature*, 1 (Cph. 1845), pp. 238–239: »On Vanity« (af Joseph Andrews, bog 1, kap. 15).
124. Immanuel Ross, *Om den engelske Romans og Nouvelles Udvikling fra Middelalderen til Nutiden ...* (Bergen 1880), pp. 64–65.
125. Fx. under »Fielding« i *Forlagsbureauets Haandlexicon*, 1 (K. 1879) og *Allers illustrerede Konversationsleksikon*, 2 (2. udg., K. 1907).
126. If. *Dansk Bogfortegnelse 1841–1858* er den i kommission hos V. Pio.
127. F. J. Billeskov Jansen, *Danmarks Digtekunst*, 3 (K. 1958), p. 242.
128. C. St. A. Bille, »En londonsk Feuilleton«, *Dagbladet* 5. 8. 1858.
129. E. C. Werlauff, »Danske, især københavnske, Tilstande ...« *Historisk Tidsskrift*, 4. Række, 4, pp. 397–398.
130. Elisabeth Hude, *Thomasine Gyllembourg og Hverdagshistorierne* (K. 1951), pp. 241–242.
131. Brev af 22. 4. 1831 til H. G. v. Schmidten, i Morten Borup, *Johan Ludvig Heiberg*, 2 (K. 1948), p. 227.

132. Johannes Nørvig, *Steen Steensen Blicher: Hans Liv og Værker* (K. 1943).
133. Johannes Nørvig, *Steen Steensen Blicher*, pp. 68–69.
134. H. C. Andersen, *Samlede Skrifter*, 3 (K. 1854), p. 83.
135. Brev af 4. 2. 1843 til E. Collin, i C. Behrend og H. Topsøe-Jensen, ed., *H. C. Andersens Brevveksling med Edvard og Henriette Collin*, 1 (K. 1933), pp. 329–330. Jfr. dagbogsoptegnelsen 2. 2. 1843 i Helge Vang Lauridsen, ed., *H. C. Andersens dagbøger*, 2 (K. 1973), p. 301.
136. M. A. Goldschmidt, *Livs Erindringer og Resultater* (1877; optrykt K. 1964), p. 116.
137. Brev af 27. 4. 1847, i O. C. Molbech, ed., »Breve fra Christian Molbech til hans Søn, Chr. K. F. Molbech, i Aarene 1846–47«, *Personallhistorisk Tidsskrift*, Fjerde Række, 5 (K. 1902), p. 127.
138. Brev af 18. 5. 1856, i O. C. Molbech, ed., *Christian Molbech og hans Søn Christian K. F. Molbech: En Brevveksling* (K. og Kria. 1908), pp. 189–190.
139. Bertil Nolin, *Den gode europén: Studier i Georg Brandes' ideutveckling 1871–1893 med speciell hänsyn till hans förhållande till tysk, engelsk, slavisk och fransk litteratur* (Uppsala 1965), pp. 183–184.
140. *Salmonsens Konversations Leksikon*, 7 (K. 1918), pp. 945–946; Vilhelm Andersen, 2, p. 593.
141. Ejnar Thomsen, »Nogle Studier i de Richardsonske og Fieldingske Romaner«, *Edda*, 28 (Oslo 1928), pp. 393–432; Ejnar Thomsen, »Studier i Fieldings Romaner«, *Studier fra Sprog og Oldtidsforskning*, 40, nr. 157 (K. 1930), pp. 1–88.
142. Bl.a. Kai Friis Møller, »Joseph Andrews«, *Politiken* 22. 9. 1928, og Hans Brix, »En gammel Roman«, *Nationaltidende* 5. 10. 1928.
143. *Et klassisk bibliotek: Arne Frost-Hansens Boghandel* (u. st., u. å. [K. 1949]), p. 17.
144. Kjeld Abell, H. C. Branner og Christian Elling, ed., *En engelsk Bog: Tilegnet Kai Friis Møller* (K. 1948), pp. 173–183.
145. Elizabeth Jenkins, *Henry Fielding* (1947; London u. å.), p. 49.
146. Hans Scherfig, *Bothus Occitanus eller den otteøjede skorpion* (1953; K. 1963), p. 88.
147. Klaus Rifbjerg, »De gode gamle dage«, *Politiken* 8. 2. 1964. Filmen vises i dansk TV 1. 12. 1973.
148. W. Somersæt Maugham, ed., *Henry Fielding: Tom Jones* (1948; ed. London 1963).
149. Henry Fielding, *Tom Jones* (K. 1966), bagklappen.
150. Henrik Neiendam, »En tredjedel af 'Tom Jones'«, *Berlingske Aftenavis* 8. 6. 1966; Hans Hertel, »Skelettet af Fielding«, *Information* 13. 6. 1966; derimod forsvarer forkortelsen af Niels Kaas Johansen, »En af de store humorister«, *Aktuelt* 20. 6. 1966. – Somersæt Maugham beskæftiger sig med problematikken i »Henry Fielding and Tom Jones«, *Ten Novels and their Authors* (London 1954), oversat til dansk *Ti forfattere og deres mesterværk* (K. 1964).
151. Henry Fielding, *Tom Jones*, 1 (K. 1967), bag på titelblad. Anmeldelser: Henrik Neiendam, »Tom Jones i ny oversættelse«, *Berlingske Aftenavis*, 2. 2. 1967; Flemming Everfelt, »Rigtige romanmennesker«, *Børsen* 3. 2. 1967; T. W., »Tom Jones endnu engang«, *Aktuelt* 9.3. 1967. – Henrik Neiendam, »Hele 'Tom Jones'«, *Berlingske Aftenavis*, 26. 9. 1967; C. A. Bodelsen, »En engelsk klassiker«, *Politiken* 30. 9. 1967; Erik Skøtt Andersen, »Levende klassiker«, *Aktuelt* 19. 12. 1967.
152. Jfr. Henry Fielding, *Joseph Andrews* (K. 1968), p. 156: fodnoten.
153. Hans Hertel, *Information* 13. 6. 1966.
154. Søren Holm, »Den kyske Joseph«, *Flensborg Avis* 3. 7. 1968.

»Mit Hjærte er en Skov«. —

Jegdyrkelse og enhedslængsel hos Viggo Stuckenberg og Helge Rode

Af Bjarne Nygaard Rasmussen

Stuckenbergs og Rodes forfatterskaber har ikke været genstand for overvældende interesse inden for litteraturforskningen. I særdeleshed synes den nyere litteraturforskning at gå uden om disse forfatterskaber, selv når halvfemserne direkte behandles som periode, jvf. fx. »Ideologihistorie I–IV« (Kbh. 1975–76), der kun har fundet plads for en omtale af Johannes Jørgensen og Sophus Claussen i afsnittet om halvfemserdigtningen.¹

Imidlertid er de fuldgældige udtryk for periodens centrale erkendelsesmæssige problematik. Det ses lettest, hvis man tager sit udgangspunkt i det mest markante lighedspunkt mellem de to forfatterskaber: jegdyrkelsen og den dermed ofte forbundne dyrkelse af enhed og sammenhæng.

For at komme til klarhed over hvordan jegdyrkelsen opstår og manifesterer sig i de enkelte tekster, må man være opmærksom på, at forholdet til visse bestemte erkendelsesmåder spiller en vigtig rolle for de to digtere. For det første er de præget af den naturalisme, som perioden ellers generelt ønsker at gøre op med — den naturalisme, som implicerer et erkendelsesmæssigt skel mellem indre og ydre — og samtidig forholder de sig positivt til en del af de idealer, der var centrale i den erkendelsesmåde naturalismen betød et brud med, nemlig romantikkens idealistiske enhedstænkning.

Målet vil her være at vise, hvordan begge erkendelsesmåder fungerer i digternes bevidsthed, og at problematikken i teksterne ofte fremstår som et resultat af disse erkendelsesmåders uforenelighed.

Hermed er der naturligvis samtidig taget afstand fra den holdning, der går ud på, at digtningen i halvfemserne på afgørende måde frigjorde sig fra naturalismen. Det skal tværtimod påvises, hvordan naturalismens erkendelses- og erfaringsmateriale på mange måder bliver afgørende for halvfemserdigtningens særlige problematik — den problematik, der i øvrigt for alvor udfoldes i det tyvende århundredes modernistiske lyrik.

Symbolismen og den tabte idealitet

Betragter man Johannes Jørgensens velbekendte programskrift, »Symbolisme«, fra det andet nummer af tidsskriftet »Taarnet« (1892), fremgår det her ganske klart, at symbolismen er en reaktion, en modbevægelse. Det, der reageres imod, er naturalismen – som tænke måde og som litterær praksis. Men samtidig med at naturalismen beskrives og kritiseres, rækker Jørgensen længere tilbage i tiden og kommer derved indirekte til også at skildre det, som naturalismen var en reaktion på. Den tænke måde naturalismen udryddede og afløste var »den idealistiske Verdensopfattelse«, »Platons og Kants Lærdomme« (s. 55),² eller mere præcist »den tyske Filosofi ved Aarhundredets Begyndelse« (s. 57). Med andre ord den periode, man normalt betegner med romantikken. Jørgensen indkredser således så at sige symbolismens program, dels gennem en beskrivelse af det naturalismen har nedbrudt (og som symbolismen ønsker at genopbygge), dels mere direkte gennem en parallelisering af symbolismens program med romantikkens.

Hvad er det da for idealer naturalismen har underkuet? Selv fremhæver Jørgensen hos den romantiske filosofi, at den var »overbevist om Identiteten af Tænken og Væren. Det Væsen, som aabenbarer sig i Tilværelsens ydre Fænomener, er (ifølge denne Filosofi) det samme, som lever i Menneskets Sjæl. Sjæl og Verden er ét«. (s. 57). Verden hænger altså her sammen, og mennesket hænger sammen med verden.

Det er netop denne forestilling om enhed og sammenhæng, som Jørgensen kritiserer naturalismen for at have nedbrudt:

»Tanken blev tøjret paa Erfaringens og Sanseindtrykkenes Græsgange« – »Der var intet andet til end Kraftens og Stoffets Udvikling, som kom fra intet, førte til intet og blev til intet«. (s. 55).

Ved på denne måde at erklære materialiteten for det eneste virkelige (og for det egentlige determinerende moment i verden) har naturalismen brudt den vigtige sammenhæng mellem sjæl og verden, indre og ydre, subjekt og objekt. Hvor sjælen for romantikeren var menneskets vigtigste organ, det organ med hvilket kontakten til det guddommelige (og det vil sige enheden i verden) formidledes, er sjælen for naturalisten simpelthen tankespind: »Med uforfærdet Materialisme erklæredes Sjælen for et Hjærneprodukt – intet videre«. (s. 55).

For yderligere at eksemplificere forskellen mellem den romantiske

og den naturalistiske filosofi kan det måske være nyttigt at sammenstille et par originale citater fra henholdsvis en romantiker og en naturalist. Det første af de følgende to citater er hentet fra Henrich Steffens' »Indledning til filosofiske Forelæsninger« (1803). Det andet er fra Herman Bangs artikel »Lidt om dansk Realisme« (1879). Begge citater udtaler sig direkte om muligheden for erkendelse af sammenhæng i verden og (dermed) indirekte om forholdet mellem subjekt og objekt:

»Alting *bestaar* ved en uendelig Harmonie. Jeg tør forudsætte det her. De vil næppe nægte mig det; thi det Forskielligste, det meest Modstridende *bestaar* jo virkelig ved Siden af hinanden i en evig Samklang – og hvad er Livet – Naturens og Menneskets, det blot fysike og det intelligible, andet end denne Harmonie af Dissonanzer? ... Denne Eenhed, i hvilken alting *bestaar*, er os intet andet end Udtrykket af *alt*, i *en* evig Idee«. (s. 10).³

»Man kunde maaske med et Paradox sige, at den realistiske Forfatter, der naaede at give en sluttet kunstnerisk Komposition og en absolut Enhed, med det samme vilde have givet os en Enhed i Livet. Og denne Enhed er ikke let at finde. Selv Billedet af det enkelte Sjæleliv vil altid spalte sig i Billeder. Det iagttagnes Mangfoldighed er for overvældende, og Forfatteren viger tilbage for af egen Magtfuldkommenhed at sammensmelte alt dette Mangeartede og alle disse Modsigelser, der rummes i det samme Liv«. (s. 16).⁴

Johannes Jørgensen har i en anden artikel i »Taarnet«, nemlig i artiklen »Nutidens danske Literatur« (1893), forsøgt at indkredse hvilke konsekvenser den naturalistiske livsanskuelse har haft for den litterære praksis, og svaret er her: *pessimisme* (s. 152).⁵ Nu er pessimismen i og for sig ikke en logisk konsekvens af den naturalistiske holdning, medmindre netop forestillinger som sjæl, enhed og frihed stadig eksisterer i forfatternes bevidsthed som umyndiggjorte ideale begreber, eller som ideale begreber hvis myndighed deres tekster går ud på at dementere.

Jørgensen er da også klar over, at skal »Livsglæden genfødes, renses og uforgængelig« (s. 163), så skal disse ideale begreber frigøres fra den binding til materialiteten – »Den barske kolde Virkelighed« (s. 152) – som naturalismen havde fordret. Det skulle imidlertid vise sig, at denne barske virkelighed ikke var så ligetil at ryste af sig.

Stuckenberg's lyrik

1. »Digte«, »Flyvende Sommer«

I Stuckenberg's første digtsamling »Digte« fra 1886 finder man to holdninger repræsenteret, der begge kan beskrives som konsekvenser af en naturalistisk erkendelsesmåde.

Den ene holdning er optimistisk og betragter de jordiske kræfters frigørelse som et positivt mål, jvf. revolutionære fanfarer som »Nytaar 1884«, »Efteraarsblæst«, »Resultater«, »Nytaar 1885« og »Mefisto«.

Den anden holdning er pessimistisk og udtrykker desillusionen opstået ved den erfaring, at den materielle virkelighed er gennemtrængt af ubønhørlige lovmæssigheder, fx. loven om livets forgængelighed. Denne forgængelighed kan fx. demonstreres gennem en beskrivelse af, hvordan frodigheden og blomstringen i naturen kun er en kortvarig opblussen af liv: bag sommerens glade væksttid lurer således efterårets og vinterens visnen og død.

Stuckenberg's reaktion på denne erkendelse bliver her i »Digte« til en slags udspekuleret satanisk bitterhed. I stedet for det forgængelige sommerunivers opbygger han sig nemlig et efterårs/vinterunivers, og ved at placere sig her i vinterlandskabet, frostnatten, den bidende kulde, opnår han dels hvad man kunne kalde lidelsens og underkastelsens perverterede transformation til vellyst:

»Du store Spotter! kolde Efteraar!
tag mig i Favn og knug mig til dit Bryst,

...

Jeg længes, længes, kolde Efteraar!
min Længsel stiger med hver Dag, der gaar;
giv mig for Somrens falske, hede Glød
din sanddru Spot, din ægte, kolde Død!«
(fra »Et Sommerdigt«).

– dels placerer han sig inden for et univers, der netop er usårligt over for den undergangslov, der behersker forårs/sommeruniverset i digtene.

I digtsamlingen »Flyvende Sommer«, der udkom 1898, er denne eksalterede hengiven sig til vinteruniverset imidlertid blevet afløst af en afdæmpet og resigneret holdning over for den nødvendige undergangslov (revolutionære fanfarer finder man ingen af her).

I denne digtsamling er et kærlighedsforhold symbolsk spundet sammen med vækstforløbet i naturens årstidscyklus: kærligheden er underlagt samme undergangslov og må derfor opløses ligesom naturens vækster, der visner om efteråret. Men som sagt er det en resigneret holdning, der nu dominerer, og dette betyder (hænger sammen med), at efterårs/vinteruniversets symbolfunktion har ændret karakter. Ofte beskrives det fredfyldte og rolige i efterårsaftenen (fx. »Asters«), og i digtet »Vinternat« bliver omverdensbeskrivelsens funktion at udtrykke digterens venden sig mod sit indre, mod sin *sjæl*. Vinternatten mister sin realitet og bliver til en mægtig hvid lilje, og dette symbol på glemsel og fred smelter digterens sjæl i sidste strofe sammen med:

»Tyst om mit Liv den lukker
sit stjerneduggede Bægers Mund,
fjernt derude sig vugger
min Sjæl ved dens Sølvkalks Bund«.

Her i »Vinternat« finder man altså beskrevet et *nyt* »sted«, der er isoleret fra og usårligt over for den yderverden, hvor forgængelighedsloven hersker. Dette »sted« er sjælens univers, det indre, og i det følgende skal det undersøges, hvordan forholdet til dette sjælsunivers udvikles.

2. Jegdyrkelsen i »Sne«

a. Omverdenens forbrug i sjælsbeskrivelsen

Den symbolpraksis, som man møder i »Vinternat«, og som man kunne kalde en bevidst anvendelse – et forbrug – eller en transformation af omverdenen med det formål at skabe et sjælsbillede, eller en række sjælskulisser, denne praksis fortsætter i »Sne«.

I »Decemberrat« kupler mørket i byen sig til en »Skov med sorte Kroner, / der lægger sine tunge, klamme Blade / op mod hver Rude –« (str. 3). Denne skovvision bliver imidlertid et (mellem)led i digtets venden sig fra det ydre mod det indre. Skovvisionen afløses således i sidste strofe af mindet om en »Sjæl, bedrøvet indtil Døden«.

I digtet »Skoven« er det direkte digterens *hjerne*, der bliver til en skov:

»Mit Hjerte er en Skov, der dyb og dunkel
staar raslende i Blæst langs Havets Bred,
en Skov, hvis Skygge gemmer ingen Fred.

Hvert Træ i Skoven kupler sig mod Himlen
for paa hvert Blad at fæstne Dagens Guld,
og imod Solen stirrer Bundens Muld.

Men Aftenen bærer Dagens Guld i Bjerge,
og fjernt bag Havet synker Solen ned,
og sort staar Skoven, hver Gang Dagen led«.

Man bemærker, at symboliseringsprocessen ikke her går *fra* en beskrevet naturstemning *til* en stemning hos jeget. Her er jegets stemning det centrale, og som materiale til beskrivelsen af denne stemning anvendes elementer fra naturen.

Det synes altså som om jeget (sjælen) er ved at få en realitet, der gør det til en virkelig værdi inden for digtenes symbolunivers, og dermed inden for Stuckenbergs tilværelsestolkning. I »Mismod« sættes sjælens drøm således op som et direkte alternativ til yderverdenens virkelighed:

»Hvad er den Sol, der strømmer
fra Himlens vide Hvælv,
mod den min Sjæl sig drømmer
dybt inde i mig selv!

Hvad er de Fuglestemmer,
som kvidrer Dagen lang,
mod hvad mit Hjerte gemmer
af stille Jubelsang!«

Men som det fremgår af digtets næstsidste strofe, er sjælsuniverset lukket om sig selv, og det er umuligt at lade sjælens jubelsange gennembyrde skellet mellem drøm og virkelighed. I yderverdenen knækkes alle drømme, og hjertet må derfor isolere sig: »Hvor er de Døre trange, / bag hvilke Hjertet bor!«, som der står i den omkvædsagtige første og sidste strofe.

Til gengæld opfattes den isolerede inderverden som tidligere nævnt ofte som et positivt sted, som et reelt alternativ til virkelighedens forgængelige verden. I »Ensom« beskrives flugten fra det ydre til det indre således som en bevægelse hen mod frihed og lykke. Målet for flugten er på omverdensplanet »den hvide Nat« (str. 4), men denne hvide nat viser sig snart at være et symbol på den frigjorte (blomstrende) sjæl. Og hvor blomstringen er opgivet som symbol på den frodige livskraft, kan den i stedet bruges som billede på sjælens alternative værdi:

»Og dér, alene i den vide Nat,
langt fra hver Ven, hvert Hjem, hver ovnlnun Celle,
jeg løfter skælvende min tabte Skat,
min første Ungdoms frie, stolte Vælde.

Og Natten suser om mig, dyb og stor,
jeg ved ej Ven, ej Hjem, – min Sjæl er ene,
og paa min Læbe brænder Lykkens Ord,
og i mit Hjerte løves Livets Grene«.

b. Sjælsdyrkelsen og den kunstneriske skaben

I digtet »Det hvide Hus« vil man også finde en symbolsk sammenkobling mellem aften/natteuniverset og sjælen. Imidlertid synes desillusionen her at være trængt med ind i sjælsbeskrivelsen, og isolationen af det indre kommer da umiddelbart til at virke som noget pinefuldt. Til gengæld fremtræder den symbolske praksis (selve den poetiske teknik) som særdeles velovervejet og virtuos.

Jeg-personen er i begyndelsen placeret i et typisk aftenunivers (luften kold og klar, solen ved at gå ned). Han står ved foden af en skrænt og stirrer op mod et hvidt hus, hvis ruder spejler solens sidste stråler. Allerede i anden strofe bliver disse ruder til et par fortvivlede øjne, der søger jeg-personens, og de kommer således til at udtrykke dennes egen fortvivlelse.

I tredje strofe indføres et nyt symbol, nemlig en enlig lysende stjerne, der med sin svage gløden bliver et modbillede til solen, der nu er forsvundet. Denne stjerne fungerer som et sjælssymbol, og efter indførelsen af dette symbol finder man da også i strofe fem og seks en refleksion over sjælens vilkår. Noget forvirrende virker det imidlertid, at det tilsyneladende er en andens sjæl, der tales om:

»alene med dit Navn i Sjælen gemt,
du tavse Flygtning fra den store Stimmel,
du Ensomhedens skræmte, syge Barn
med Sindet blegt som Vinteraftnens Himmel;

du, som mig fulgte tavs, naar Solen sank
og Skumringsmørket skjulte Mark og Veje,
mens tung af Mismod, pint af Tvivl din Sjæl
sig vred paa Kunstnerglædens Tidselleje«.

En biografisk tolkning ville her muligvis stille sig tilfreds med at anføre, at du-personen kunne være Stuckenberg's kone, Ingeborg.⁶ Men selv om det muligvis er hende, der er tænkt på, må man ikke se bort fra, at denne du-persons sjæl i digtet kommer til at udtrykke et fænomen af mere generel karakter, nemlig den omkostningsfulde, men glædebringende kunstneriske praksis (jvf. udtrykket »Kunstnerglædens Tidselleje«). Omkostningerne er vel på en måde netop isolationen og den totale nøgenhed i natteuniverset, som bliver beskrevet i digtets første strofer. Det hvide hus blev her symbolet på denne isolation og sårbarhed, og det er derfor logisk, at huset i næstsiste strofe bliver det synlige udtryk for du-personens sjæl, når denne størrelse tolkes generelt som *kunstnersjælen*:

»Det er dit Blik, hvormed de Ruder ser,
det er din Sjæl, der rejser sig derinde
bag Muren i det øde, hvide Hus
paa Skrænten mellem nøgne, visne Linde«.

Og selvom dyrkelsen af den nøgne Sjæl, der altså synes at være en forudsætning for den kunstneriske praksis, beskrives som omkostningsfuld, så drages jeg-personen alligevel med uimodståelig magt mod denne sjælsdyrkelse. I digtet demonstreres dette ved, at jeget drages mod de to sjælsmarkører: stjernen og det hvide hus:

»Og Himlen mørknes over Tagets Tegl,
og Stjernen gul bag Lindens Krone brænder, –
det er, som drog mig mod det øde Hus
to skælvende, to feberklamme Hænder«.

»Det hvide Hus« kan læses som udtryk for et særligt aspekt af sjælsdyrkelsen, nemlig det aspekt, hvor dyrkelsen af sjælen opfattes som udgangspunkt for den kunstneriske praksis. Dette aspekt synes at hænge sammen med et ambivalent forhold til sjælsisolationen, idet denne beskrives som på én gang pinefuld og nødvendig. Man aner for så vidt her en lignende »logik« som i dyrkelsen af vinteruniverset, der også var pinefuld, men på en måde nødvendig.

Af andre eksempler på udtryk for denne særlige funktion af sjælsisolationen, kan nævnes nr. XII af »Smaavers«: her formår netop »den, som digter« af »arme Stunder« at »skabe sig et Blomsterunder«. Og i digtet »Stjerner« bliver sjælsisolationen (jvf. visionen med elmekronernes »tilfangetagning« af stjernerne) ligefrem til en frigørelse af bunden energi.

c. Forholdet jeg/virkelighed

Det aspekt af, eller den udformning af jegdyrkelsen hos Stuckenberg, som i det følgende skal behandles, er det aspekt, hvor digteren tematiserer relationen mellem det isolerede jeg og det liv, han har levet i yderverdenen. Man kan sige, at digteren her forsøger at diskutere den nærliggende påstand, at sjælsdyrkelsen er en flugt fra medmennesket og virkeligheden.

I digtet »Stemmer« diskuteres muligheden af, at det enkelte menneskes placering i det uoverskuelige menneske-samfund medfører et identitetstab. Pointen bliver her, at netop en individualistisk selvbeskuen både kan modvirke et sådant identitetstab, samt blive af positiv betydning for forholdet til medmennesket. (»Tal om det, som volder dig Nag, / og du har talet din Næstes Sag« – str. 18).

Stuckenberg afviser altså, at det at dyrke og skrive om sit eget jeg skulle medføre en fuldstændig sætten sig ud over sin omverden. Ligledes afviser han, at det skulle medføre en egentlig venden sig bort fra det liv, man har levet. I det store digt »Bekendelse«, forsøger han således tværtimod at beskrive jegdyrkelsen som hængende sammen med en accept af dette liv i alle dets nuancer.

Digtet er som bekendt tilegnet Johannes Jørgensen, og skal ses som en reaktion på dennes omvendelse til katolicismen. Stuckenberg forsøger her at demonstrere en tilværelsesholdning, der kan fungere som gyldigt alternativ til Jørgensens livsforsagelse og hans tro på, at al mening og værdi skal søges *uden for* verden i et evigt hinsides.

Stuckenberg's alternativ til denne transcendente værdi er jeget. Og jegdyrkelsen kobles i dette digt sammen med en livsaccept på den måde, at begivenheder og livsholdninger gennem ens tilværelse tænkes bundfældet og udskilt i jeget. Ved at hengive sig til sit jeg, accepterer man også sit liv, sådan som skæbnen har formet det. Jeget og den bundfældede skæbne kommer nu til at fungere som en uforgængelig værdipol i tilværelsen:

»Men ét, jeg ved, varer Livet ud:
min Sjæl i dens spillende, spraglede Skrud,
udelelig hel, ingen Tomme forødt
fra den Gang, jeg blev af min Moder født!

Vidt har den vandret, i Ørkner tit,
men hvad den saa fandt sig, blev altsammen mit,
Sandskorn og Guld – og hver usselig Ting
umisteligt Led i en sluttet Ring«.

Det er særdeles interessant at konstatere, at begreberne enhed og helhed dukker op her. Som tidligere nævnt blev netop den romantisk-idealistiske enhedsforestilling nedbrudt under naturalismen til fordel for en virkelighedstro registrering af yderverdenens kaotiske overflade med dens materielt betingede lovmæssigheder. Denne naturalistiske virkelighedserkendelse er eksplicit til stede hos Stuckenberg. Men han reagerer mod den på forskellige måder – fx. ved at tage de idealistiske begreber om sjælen og enheden frem og stille dem op midt i det meningsløse univers.

Anvendelsen af begreberne markerer ikke, at den romantiske filosofi som helhed er ved at kile sig ind i og erstatte den naturalistiske erkendelse. Stuckenberg's sjælsdyrkelse er således vidt forskellig fra romantikkens, hvor sjæl og verden var ét. Han dyrker sjælen som et særligt univers, der må isoleres fra den ydre verden. Og når der endelig knyttes en forbindelse til det liv, der er levet og den skæbne, der har formet det, da er det skæbnen, udfældet og ordnet i et mønster på bunden af jeget, som overtages med stoisk patos.

Stuckenberg forestiller sig således, at ikke verden, men hans sjæl er gennemtrængt af enhed: i den har tildragelser fra det ydre liv ligesom samlet sig og er blevet lutret efter et enhedsprincip. Det er dette vel-

ordnede sted i personligheden, Stuckenberg i »Bekendelse«'s afsnit VI kalder for et »Helgenskrin«:

»Jeg har et Helgenskrin i Hus,
af Uvejrssus,
af Solens Guld,
af Nat og fattigt Stjernesmuld
saa skønt, saa sindrigt drevet:
dér sover som i Helgenblund
hver runden Stund,
mit Liv, som jeg det leved«.

Både af afsnit VI og VII fremgår det, at denne beskæftigen sig med det levede liv ikke markerer en *indgriben* i den ydre verden, eller et forsøg på at forme sin egen tilværelse. Skæbnen er stadig naturalistisk opfattet som ubønhørlig og følgende nogle lovmæssigheder, mennesket kun kan forholde sig passivt over for.

Digtet munder da også ud i en stolt resigneret holdning: hvis der endelig skulle findes en gud, er det en gud, der aldrig hjælper i nøden, men »hvis Blik bestandig / ser paa dig, om du vandrer rank / trods dybest Stik, trods ondest Kval —« (str. 8, afsnit VII).

Helge Rodes lyrik

Det, der gør en sammenligning mellem Stuckenbergs og Rodes digteriske produktion nærliggende, er deres fælles bestræbelse på at hævde forestillinger som jeg og enhed på trods af en virkelighedserkendelse, der bestandig truer med at umyndiggøre disse idealistiske begreber. Denne lighed er naturligvis ikke ensbetydende med, at de reagerer på samme måde over for den erkendelsesmæssige konflikt.

Rodes udgangspunkt er så at sige et andet end Stuckenbergs. I hans bevidsthed eksisterer nemlig bestandig en forestilling om det transcendente, om det dybe i universet, der, som alternativt værdiområde, kan sidestilles eller sammenkobles med jeget. Dette medfører, at jegdyrkelsen dels kan antage karakter af mystisk oplevelse, hvor jeget og det dybe smelter sammen, dels kan forbindes med en længsel bagom yderverdenen og bort mod den transcendent dimension.

Desuden forsøger Rode faktisk til tider at lade enhedsforestillingen fungere inden for en oprindelig organistisk-panteistisk sammenhæng – hvilket vidner om spændvidden og kompleksiteten i hans forfatterskab. Denne tro på en egentlig organisk forbindelse mellem jeg og omverden er imidlertid kun et moment i forfatterskabets udvikling – som han hurtigt forlader.

I det følgende vil interessen samle sig, dels om jeg- og enhedsdyrkelsen i Rodes debutsamling »Hvide Blomster«, dels om digtsamlingen »Ariel«'s alvorlige dementi af enhver enhedsbestræbelse. Den fase i Rodes digteriske og erkendelsesmæssige udvikling, der fulgte efter »Ariel« vil altså ikke blive omtalt her. Det kan dog nævnes, at Rode aldrig overvandt den konflikt »Ariel« tematiserer: både af hans to sidste digtsamlinger (»Den stille Have«, 1922, »Den vilde Rose«, 1931) og af hans kulturkritiske essaysamlinger, fremgår det, at han herefter betragter forholdet mellem indre og ydre som en uforsonlig dualisme. Hans stadig mere positive holdning til kristendommen kan da også nærmest opfattes som etableringen af en ramme om (eller klangbund for) denne dualistiske erkendelse.

1. Dyrkelsen af jeget og det dybe i »Hvide Blomster«

a. Jeg-monismen

I modsætning til Stuckenberg, der arbejder sig hen mod jegdyrkelsen, er jegdyrkelsen så at sige et *udgangspunkt* i Helge Rodes digteriske produktion. I debutsamlingen »Hvide Blomster« (1892) er det således netop jeget og det dybe i universet, som Rode på antinaturalistisk vis ønsker at forholde sig til og åbne sig over for. Hans forsøg på at fortolke betydningen af disse gådefulde og magtfulde størrelser fremkalder både angst for intetheden, jubel over tilværelsens fylde og ren jegberuselse.

Jegberuselsen opstår i det øjeblik, digteren fortolker jeget og det dybe i universet som et og det samme. Et af de mest interessante eksempler på dette fænomen, hvor neddykningen i jeget ligefrem bliver til en selvgyldig betydningsskabende proces, finder man i det digt, der slet og ret hedder »Jeg«.

Selve ordet »jeg« har her en magisk suggestiv funktion. Det stilles op som rækker – en stor del af stroferne begynder således: »Jeg – jeg – jeg!« – eller som søjler, idet ordet »jeg« som regel er det første i hver verslinie. Helt ud i det sproglige udtryk er jeget altså blevet midtpunkt.

På indholdsplanet peger alt naturligvis ligeledes ind mod, eller udgår fra begrebet om jeget:

»Jeg – forunderlige Ord.
jeg – du dybe Ord.
jeg – du Verdens Midtpunkt.
I dig samles alle Straaler,
i dig faar de Glans.

Jeg jeg jeg!
Jeg – du flammende Lyn
paa en Uvejrs Himmel,
Jeg – du Evighedens Midtpunkt,
du lysende Prik
i det grænseløse Mørke«.

Efter at jeget på denne måde er blevet besunget i de første fem strofer forsøges en mere indgående beskrivelse af, hvad dette mystiske værdicentrum kan indeholde:

» ...

Lad os tænde en Lygte og prøve at stige
ned i den dybe Kælder«.

Denne nedstigning bringer både angst og lykke. Det er både en gang ned ad trappen til helvede (»Der er koldt og sort / og slibrige Trapper«), samt en bevægelse ind mod det mest værdifulde, mod noget, der ikke overgås af Aladdins hule (» – men maaske er der straalende Salc / i Guld og Safirer, / og dejlig Sang / og gyldent Lys, / dér, hvor Livet spirer«).

Rædsel og jubel smelter så at sige sammen her på bunden af jeget, hvor de mest modsatte følelser går op i ekstasens og den mystiske dimensions højere enhed. I sidste strofe vendes pludselig blikket ud mod »det sorte Rum« – det ofte benyttede symbol på tomheden og meningsløsheden. Men da er der gennem jegfordybelsen vundet så megen styrke, at enhver desillusion kan overvindes. Jeget har udvidet sig – det ligger bag alt og omfatter alt:

»Aa, nu ser jeg. Nu ser jeg.
 Det staar skrevet med Ildskrift
 langt, langt ude i det sorte Rum.
 Paa den anden Side af den sorte Mur,
 der standser vor Tanke.
 Med Ildskrift:
 J e g !«

Jeget er her på en gang verdens midtpunkt, samt målet for enhver transcendens. Man står da over for noget, man kunne kalde *jeg-mo-nisme*. Dette betegner da den holdning, hvor der intet er over eller under jeget, hvor jeget er det eneste virkelige. En sådan ren *jeg-mo-nisme* er ikke dominerende i »Hvide Blomster«. Lige så ofte er det jegets *forbindelse* med det dybe, der beskrives. Eller det kan blot være jegets rigdom af følelser, der bliver gjort til hovedtema.

b. Den positive beskrivelse af jeget og følelsesstrømmen

Formålet med de sidste strofer af digtet »En Ramme« er netop at beskrive denne følelsesstrøm. Umiddelbart kan frigørelsen af de mest modsatte følelser tage sig kaotisk ud. Her sidestilles således digterens »Jubel mod Himmelborgen« med hans »Angst for Døden«:

»Jeg elsker i Sjælen de dybeste Strømme
 jeg elsker de Taarer, der frem sig lister,
 jeg elsker i Sjælen de særeste Drømme,
 jeg elsker Klangen af det, der brister.

Jeg elsker Jubel mod Himmelborgen,
 jeg elsker Længsel mod Aftenrøden
 jeg elsker Natten, jeg elsker Sorgen,
 jeg elsker ogsaa min Angst for Døden«.

Men der findes faktisk en indre sammenhæng i denne mængde af følelser. Som et samlet modsætningsfelt (en »Harmonie af Dissonanser«!) skal de nemlig vise hen til det kraftcentrum, som er deres fælles udgangspunkt: »Mysteriet« – »det dunkle, det dybeste i vor Væren«. (Jvf. sidste strofe).

Det er ganske den samme ophobning af stemninger og følelser, man finder i digtet »Jeg bygger et Alter«. I dette tilfælde bliver det opbyggede felt af modsatte følelser til et »Alter for den ukendte Gud«:

»Jeg bygger et Alter for den ukendte Gud
af Storm og af Aftenens Stille.
Jeg bygger et Alter for den ukendte Gud
af Smil og af Taarer milde«.

Den ukendte gud viser sig i sidste strofe at være (»bo(r) i«) digterens dunkle sjæl. Det er stadig mysteriet, der er tale om, men altså her specielt opfattet som en dimension i jeget.

Følelsesstrømmen gennemtrænges altså så at sig af et enhedsskabende polaritetsprincip, et princip, der skal illustrere sammenhængen og kompleksiteten i jeget og det dybe. For så vidt begrebet om sammenhæng og enhed tilknyttes det indre, har man altså her en parallel til Stuckenberg's jeg-beskrivelse.

Inden for et andet aspekt af jeg-beskrivelsen finder man ligeledes i »Hvide Blomster« en lighed mellem Rode og Stuckenberg. En af måderne hvorpå Stuckenberg markerede, at jeget blev opfattet som et positivt sted, var at bruge naturen som symbol på jeget: at lade naturen opstå i jeget og samtidig lade der herske frodighed og sammenhæng i denne natur. Denne symbolske anvendelse af naturen i jeg-beskrivelsen, finder man flere eksempler på her i Rodes debutsamling.

Digtet »Morgen« (1) beskriver således i begyndelsen den herlige natur på nærmest panteistisk-romantisk vis (»Ah! Hvilke Strømme / af friskeste Sødme / risler gennem Luften, / gennem Blomster og Løv«). Men hurtigt bliver den frodige natur et billede på jeget, hvortil der da samtidig knyttes forestillingen om frodighed, sammenhæng og enhed:

»Og gennem mit Sind
strømmer der Sødme,
og alle hvide Liljer,
og alle skønne Blomster
i min friske Sjæl,
de aabner deres Kroner
og smiler og dufter,

og i de dunkle Skove
titter Solstraaler ned.
Og alle Sjælens Kilder,
de pludrer og synger
nu sødmesvulmende,
og de tindrer,
i alle Livsens Farver«.

Hvor denne laden naturen symbolisere størrelser i jeget kobles sammen med den tidligere omtalte jeg-monisme, kan man få det særprægede resultat, digtet »Morgen« (2) er et eksempel på.

Her beskrives selve jegets perception af verden som en skabelsesproces. Omverdenen bliver til som elementer i jeg-universet, efterhånden som jeget sanser den:

»Jeg aabner mit friske Øje blidt
min Sjæl er ej længer blind.
Og i et Nu er Alverdens Lys
med Jubelmagt vældet derind.
...
Der sitrer Lys gennem Sjæl og Krop.
Hvo kan vel min Lykke naa
Mit Himmeltelt har jeg farvet blaat,
min Sol har jeg stillet derpaa«.

Digtet kan da også slutte med en jublende konstatering af, at jegets skabelse af sin verden er endog mere magtfuld, end skabelsen, som den traditionelt er beskrevet i Bibelen:

»...
Seks Dage Gudfader med Verden stred. —
Jeg skaber den i et Sekund«.

c. *Drømmen om den universelle harmoni*

De to digte »Den Fremmede« og »Middelalder« handler om en spaltning i personligheden. Det, der betinger denne spaltning, er en erkendelsesmåde, der med baggrund i en resigneret holdning over for for-gængeligheden går ud på at dyrke det sanselige som det eneste virkelige, det eneste, der kan dulme tomhedsoplevelsen. Jeg-personen i »Den Fremmede« er således fuldstændig dæmoniseret, han lever kun for den æstetiske/sanselige nydelse:

»Nu drikker vi os fulde
og vælter os i Lyst.
Kom, Skøger og Tøjter,
og hvil ved mit Bryst«.

Herved er det sjælelige element i personligheden naturligvis blevet fortrængt. Men pointen er, at dette element ikke kan fortrænges. Jeg-personen hører således pludselig en fremmed røst hviske til ham midt i hans sanselighedsberuselse. Denne røst repræsenterer selvet, personlighedens afsatte konge: »Født var jeg til at herske / over Vilje og Sind« (str. 18).

»Den Fremmede« slutter med en kritik af selvets (sjælens) fortrængning, men i digtet »Middelalder« demonstreres desuden en alternativ erkendelsesmåde. Jeg-personen er her en desillusioneret hertug, der er bundet af det sanselige og derfor angst for forgængeligheden og tomheden. Som en anden kejser Nero higer han efter stadig mere raffineret vellyst. Hans seneste ønske er at blive ydmyget, pisket og hånet af djævelske kvinder.

Pludselig trænger en kvindeskikkelse sig ind i hans bevidsthed. Hun er symbolet på kyskheden, renheden – og sjælen. I begyndelsen frygter han hende, men efterhånden fremkalder hun en forvandling i hans sind:

»Aa, du – du. –
Naar dine Øjne hviler paa mig
og spejler sig skælvende
som Stjerner i min Sjæl,
da faar jeg Lyst til at flyve –
flyve – flyve. – «

Det sted (den dimension) han symbolsk flyver bort til, eller tænker sig ind i, er den fuldkomne enheds og sammenhængs sted. På dette sted bor en gammel »Mager« (dvs. mystiker) i en *sten*-grotte, der er åben til *himlen*, og hvis takkede tinder både er *sorte* og *gyldenbræmmede*. Materielt og immaterielt hænger sammen i dette univers. Elementerne spejler sig i – og giver mening til hinanden:

» . . .
og i hans Grottes sorte Vand
spejler alle Himlens Stjerner sig
som smeltet Sølv.
Og just ved Siden
stiger Solen
af Havets Purpur,
dryppende af Rosers Blod.

Og alle Himlens Stjerner
 spejler sig
 i det dybe Purpur.
 Aa, Herre! Did, did vil jeg flyve.
 Der vil jeg bade mig i varme Farver
 og dykke mig i kølig Renhed«.

Det sanselige er ikke fortrængt her. Udtrykkene »Havets Purpur« og »Rosers Blod« fungerer således som billeder på en sanselig dimension. Men fordi denne dimension hænger udeleligt sammen med renheden (himlen, stjernerne), bliver det sanselige værdifuldt. Det indgår altså i en ganske anden sammenhæng end som udspaltet størrelse hos den desillusionerede hertug.

Forestillingen om enheden og sammenhængen i dette kosmos (den mystiske dimensions sted) fungerer som et overordnet ideal i »Hvide Blomster«. Men man må samtidig konstatere, at »Middelalder« er typisk ved at beskrive enhedsoplevelsen som drømmesyn, som vision.

2. »Ariel«'s dementi af enhver enhedsbestræbelse

Hvor man måske kunne sige, at Rode i sin debutsamling har undgået, eller udskudt en egentlig konfrontation med det ydre, bliver en sådan konfrontation og dens konsekvenser til gengæld et hovedtema i hans øvrige digtsamlinger. Allerede i »Digte« (1896) har yderverdenen (naturen som livskraft og kropsverden, jvf. samlingens første digt, »Delfin«) skudt sig ind i forholdet mellem jeget og det dybe. Rode kan nu besynge et isoleret (truet) natte/sjælsunivers på Stuckenbergsk vis, eller han kan skrive om jegets længsel, der rækker bagom det ydre og bort mod det evige. I denne samplings anden halvdel forsøger Rode imidlertid at overvinde skellet mellem indre og ydre. Det er her, han afprøver en panteistisk-organistisk erkendelsesmåde, hvilket bl.a. sker gennem en forsøgsvis indoptagelse- og accept af det sanseligt-erotiske. Men både her, og særlig i de nye digte i »Digte. Gamle og Nye« (1907), finder man samtidig eksempler på en væksttanke, der antyder, at jegets dannelsesforløb rækker ud over det jordiske (jvf. den hyppigt repræsenterede forestilling om døden som positivt opfattet vækstmoment i »Digte. Gamle og Nye«).

Som det skal vise sig i det følgende opgiver Rode imidlertid med digtsamlingen »Ariel« enhver harmoniseringsbestræbelse. Både muligheden af jegets flugt fra- og forbindelse med yderverdenen dementes her.

a. Troen på enheden i den mystiske dimension opgives

Digtet »Drømmeren« beskriver en flugt gennem tid og rum, der minder meget om den mystiske oplevelse fra »Hvide Blomster«, men denne oplevelse *erindres*, den er overstået (en drøm), og samtidig beskrives mødet med den mystisk dimension som en Ikaros-flugt:

»Dybdernes lokker.
Bær mine Vinger!
Sølvrene Klokker
i Æteren klinger.
Ind mod de fjerneste Fjerner jeg svinger.

— — —

Nætterne bringer
Stormvilde Stunder.
Kæmp mine Vinger
Gaa ikke under!

Hvirvlet af Stormen
i jagende Kast,
splittedes Formen
og Kræfterne brast«.

Jeg-personens flugt fra det jordiske lykkes altså ikke, og faldet bliver da også smertefuldt: »Strider og lider / med blødende Vunder / i mine Sider. / — Gaa ikke under!« (str. 7), hedder det med en lidt selvhøjtidelig (selvironisk?) allusion til Kristi lidelseshistorie.

»Ariels Sang« gentager og udvider temaet fra »Drømmeren«. Ariel er således luftens og lethedens Ånd (»skabt af Dybdernes inderste Gud«, str. 1), som også engang har været knyttet til den dybe dimensions rene verden. I dette digt understreges det i øvrigt, at det netop er enhedsforestillingen (fornemmelsen af enhed) i den mystiske oplevelse, der giver den værdi:

»Jeg var en. Jeg var mig.
Jeg var fælles med alt,
med det evige Jeg
og med Duggen, som faldt.
Jeg var Blomsternes Sødme og Bølgenes Salt.
Jeg var Maal. Jeg var Vej!
Jeg var intet og alt!«

Også Ariel bringes ud af denne lykketilstand gennem faldet. Regnbuen, som luftånden har hvilet sig på, brister, og han bindes til materialiteten: »Jeg kom for nær til denne tunge Jord. / Det tætte Stof vil altid binde Foden« (afsn. II, str. 1). Tilbage er nu, som i »Drømmeren«, kun erindringen om den oprindelige harmoni, og halvt vemodigt, halvt ironisk opleves derfor den gentagne strofe, hvori Ariel henvender sig til menneskene og fastslår:

»Jeg er Fuglenes Ven! Jeg er Lethedens Aand.
Jeg blev sendt for at lære jer flyvende Flugt,
for at afkaste Byrder og opløse Baand,
for at skænke jer Æterens liflige Frugt«.
(min understregning).

Den materielle dimension er ubønhørlig – her løses ingen bånd, og forsøget på at etablere en kontakt til det dybe mislykkes. Ariels reaktion på denne erkendelse er interessant: luftånden beder om at blive båret op på »Tindens Top« (afsn. II, str. 4) for her, i denne rene sneverden, at forholde sig *æstetisk nydende* til naturen. Det bliver da hensigten at opleve naturelementerne som *symboler* på (eller med en henvisnings/spejlingsfunktion i forholdet til) de tabte immaterielle værdier:

»Se Roser rødmer paa den høje Sne.
Azuren spejler sig i Iskrystaller.
Ah! Glimt af Paradisets Blomster. – Se!
Og Solens store Guldbasuner gjalder,
mens dybt fra Rummet fjerne Stjerner kalder«.

Måske er det denne fortrængning af yderverdenens realitet, der får Rode til at kaste et let ironisk skær over Ariels længsel tilbage mod

luftverdenen. Hovedpointen var jo dog netop, at det materielle før eller senere vil trænge sig dementerende ind i den mystiske enhedsoplevelse (– og jegudvidelse).

b. Troen på enheden i det jordiske opgives

Digtet »Atlantis« udgør, sammen med digtene »Messina« og »Den Drukne«, »Ariel«'s afgørende opgør med troen på yderverdenens meningsfuldhed. Ligesom i »Den Drukne« bliver havet i »Atlantis« materialitetens symbol, og i de første strofer beskrives det, hvordan de vældige vandmasser, der omslutter jorden, forøder deres kraft i en evig selvfortærende kamp:

» . . .

Her er ej andet end at stige, synke
og intet andet Liv end straks at dø.
Se Bølger skyller tungt henover Bølger,
udsletter Bølger og forgaar derved.

De mødes Bryst mod Bryst og splintres, knuses.
De bukker under, suger og opsluger
hinandens Kraft og svinder hen i Ødet,
og Bølger ruller over deres Grav.

. . . «

Denne selvdestruktion står i skarp kontrast til det rolige, meningsfyldte naturkredsløb i det Atlantis, der nu er gået under (bemærk i øvrigt den påfaldende lighed mellem denne naturbeskrivelse og jeg-billedet i digtet »Morgen« (1) fra »Hvide Blomster«):

»Dernede voksed skyggefulde Skove
og stolte Byer kroned Bjergets Tinde
og Vinden ilede igennem Kornet,
som bølged hen i lange, lyse Smil.
Og Blomster glimrede i Dug ved Morgen
og vendte deres Ansigt imod Solen,
som græd de Glædesgraad ved Lysets Komme,
og Bække risled ud i brede Floder,
og Floder randt i Ro den vante Vej.

Det store Kredsløb randt i Ro sin Vej,
 forkyndende at alt var saare godt,
 og Landet skinned, blinked, glimted, glitred
 i Dagens Lys, i Himmelblaaets Mildhed,
 og Nattens Maane kasted Guld i Vandet«.

Her er tale om en oprindelig sammenhæng, en sammenhæng inden for hvilken menneske og natur er knyttet uadskilleligt sammen (jvf. de sidste strofers beskrivelse af pigernes rolige hverdag i Atlantis). Men harmonien er brudt, og denne natursammenhæng *erindres* da også blot, ligesom enhedsoplevelsen erindredes i digtet »Ariels Sang«. Nusituationen er, som allerede nævnt, at der hersker fjendskab i verdensrummet (»Lad Freden flygte, lad Hadet rase«, afsn. II, str. 1). Naturelementerne har rejst sig (isoleret sig) som rent stof, ren materie, hvilket nødvendigvis må føre til harmoniens sammenbrud. Som udskilt størrelse har stofverdenen på denne måde bogstavelig talt underlagt sig Atlantis-universet:

» . . .

Titusind Favne Vande tynger nu
 dit brede Land Atlantis,
 og Lyset naar dig ikke«.

. . .

Stenstille med en tusindaarig Dødsro
 staar Havets sorte Masse paa din Grund«.

Og om skoven – den både af Stuckenberg og Rode hyppigt anvendte jeg-metafor – hedder det nu: »De store Skove blev til Sand, kun Sand – / End ikke Mindet om dem kaster Skygge« (afsn. IV, str. 2).

Atlantis' undergang må tolkes som et erkendelsesmæssigt fald. Det, der umuliggør Atlantis-harmonien, er den tænkemåde, der har udelukket forestillingen om den indre sammenhæng i verden, fordi materien med sine iboende lovmæssigheder anses for det eneste virkelige. Meget tyder altså på, at det er den naturalistiske materialitetsopfattelses fatale konsekvenser, der skildres, eller rettere manifesterer sig, i digtet.

Det er den samme materialitetsopfattelse, der bliver udtrykt i »Messina« og »Den Drukne«, og spørgsmålet er, om ikke det er denne opfattelses gennemslag, der er en væsentlig årsag til, at digtene i »Ariel« aftegner et forløb hen mod den totale desillusion.

Afsluttende konkluderende bemærkninger

1. Er jegdyrkelsen et udtryk for problemfjern eskapisme?

Litteraturforskningen synes ofte at omtale den danske halvfemserlyrik på en temmelig generaliserende måde. Man finder således flere eksempler på, at både perioden og de enkelte digtere får tildelt en ganske bestemt holdningsmæssig mærkat, og ofte placerer dette stempel dem som fastlåste i en bestemt position langt borte fra virkelighedens verden (og litteraturforskningens interessefelt). Fejlen, som man herved let kommer til at begå, er, at man ser bort fra de vigtige digteriske og erkendelsesmæssige svingninger og udviklingsforløb, selve den holdningsmæssige dynamik hos digterne.

I indledningen til »Antologi af nordisk litteratur bind 8. Perioden 1890–1918« (Kbh. 1975) kan man læse følgende vurdering af symbolisterne: »De mente kun man kunne skabe et alternativ til den foreliggende politiske situation ved at ophøre med at afspejle den og i stedet anskue den fra et punkt uden for den selv«. (s. 35).

Set i sin kontekst viser det sig, at dette citat er udtryk for den opfattelse, at digterne uproblematisk fastholder en statisk dualisme mellem virkeligheden og den virkelighedsfjerne position, altså at digterne bestandig trygt hengiver sig til »en bagvedliggende sjælelig eller metafysisk virkelighed«, eller »en metafysisk, helhedspræget tekstverden« (antologiens indledning s. 34 og 35).

Det skulle gerne være fremgået af det foregående, at denne opfattelse er fejlagtig. Betragter man bevægelserne i Stuckenberg's og Rodes forfatterskaber, vil man finde talrige eksempler på, at digterne ikke blot skriver *fra* en virkelighedsfjern position. Tværtimod skriver de ofte *fra* en position, hvor det er selve *konfrontationen* mellem jeget og virkeligheden, der er det egentlige udgangspunkt. Og *når* den virkelighedsfjerne position indtages, da er det oftest som et eksplicit markeret *resultat* af den bevidst bearbejdede virkelighedskonfrontation.

I øvrigt savnes en direkte tematisering af »den foreliggende politiske og sociale situation« ikke i Stuckenberg's og Rodes forfatterskaber. Begge digtere har på et tidspunkt i deres ikke-lyriske produktion ladet det moderne konkurrenceprægede og idealitetsnedbrydende samfund optræde som den egentlige trussel mod det indre.

Hos Stuckenberg bliver samfundet til en konkret manifestation af den ubøjelege skæbne i romanerne »Hjemfalden« (1898) og »Asmadæus« (1899), altså omtrent samtidig med digtsamlingen »Sne«'s af-

prøvning af jegdyrkelsens erkendelsesmæssige og digteriske muligheder.

Hos Rode optræder samfundets korruption i de to dramaer, »Morbus Tellermann« (1907) og »Det store Forlis« (1917), som en destruktiv magt, over for hvilken enhver idealitet må bukke under. Og hvor havet i »Ariel« var symbolet på yderverdenen, opfattet som en isoleret, destruktiv stofverden, er havet i »Det store Forlis« blevet et billede på det moderne samfund, opfattet som en meningsløs verden, inden for hvilken konkurrenceprincippet er blevet en undergangslov.

2. Jegdyrkelsen og modernismen

I bogen »Modernismen i dansk litteratur« (Kbh. 1967, redigeret af Jørn Vosmar) udnævner Finn Stein Larsen i et indledende kapitel Sophus Claussen til at være vores eneste virkelige repræsentant for europæisk symbolisme omkring århundredeskiftet.⁷ Dermed har han samtidig antydnet, at Sophus Claussen er den eneste danske halvfemserlyriker, hvis digtning peger frem mod modernismen.

Kriterierne, som Finn Stein Larsen anvender til afgrænsningen af fænomenet europæisk symbolisme, har han fortrinsvis hentet fra Hugo Friedrichs berømte værk: »Die Struktur der modernen Lyrik« (1956, »Strukturen i moderne lyrik«, 1968).⁸ Betragter man disse kriterier nærmere, viser det sig snart, at den anførte påstand om den danske halvfemserlyrik ikke holder stik.

Som et generelt aspekt ved den moderne poesi anfører Friedrich autonomiseringstendensen, opstået som en konsekvens af det meningsfulde verdensbilledes opløsning. Digtet vil i højere grad henvise til sig selv end til omverdenen:

»Digtet vil snarere være et mønster, der er nok i sig selv, strålende ud i mange retninger hvad betydning angår, bestående af et fletværk af spændinger af absolutte kræfter, der på suggestiv måde virker ind på førrationelle bevidsthedslag, men også sætter den zone af hemmelighedsfuldhed, der omgiver begreberne, i svingning«. (s. 16).

Denne autonomiseringstendens skal ifølge Friedrich bl.a. ses som et udslag af et forsøg på at hævde den digteriske *frihed*. Digteren føler et skel mellem jeg og omverden, og omverdenen opleves da ofte som en

trussel mod digterens individualitet. Dette er bl.a. baggrunden for det fænomen Fridrich benævner som den nutidige lyriks »devaluering af den virkelige verden« – tendensen til at »lyrikken ofte (behandler) yderverdenen mangfoldigt som en uforarbejdet modstand mod menneskene« (s. 201).

En måde at bevare individualiteten og frihedsfølelsen på kan det da være at demonstrere fantasiens magt. Inden for det poetiske univers er digteren fri, og han indtager en suveræn position i kraft af sin skabende evne. Han har magt til at gøre sit digt til et meningsfyldt sammenhængende mikrounivers ved med fantasiens kraft at bryde ind i den fjendtlige virkelighed, udskille elementer fra den og anvende dem som byggemateriale i den poetiske skabelsesakt:

»Når det moderne digt berører virkelige forhold – tingenes såvel som menneskets verden – så behandler det dem ikke beskrivende eller omfatter dem med den fortrolige erkendelses og følelses varme, men fører dem over i det ufortrolige, fremmedgør dem, deformerer dem. Digtet vil ikke mere holde sig til det afmålte, man almindeligvis kalder virkeligheden, men det kan i sig selv have optaget rester af den, som springbrædt for sin egen frihed«.
(s. 16).

Nu anfører Fridrich naturligvis mangfoldige øvrige aspekter og nuancer ved den moderne lyrik, men man har faktisk indtryk af, at de her nævnte tendenser er nogle af de allermest væsentlige. Så meget mere interessant er det da også, at det netop er disse tendenser, man finder antydninger af og tilløb til hos Stuckenberg og Rode.

Oplevelsen af idealitetens sammenbrud og af meningstab i virkelighedens verden er, som det er fremgået, af afgørende betydning for disse digtere. Og deres reaktion herpå er karakteristisk: yderverdenen bliver en trussel, og forestillingen om værdi og mening udskilles og henlægges forsøgsvis til isolerede områder.

Nu er det hos Stuckenberg og Rode særligt det indre – jeget – der bliver til et sådant isoleret, værdifuldt område. Allerede i Rodes debutsamling demonstreres jegets magtfuldhed, og den uhammede følelsesstrøm bliver den enkrådende strukturerende instans i digtet. Selve jegets perception af/omfatning af verden, og parallelt hermed opbygningen af det poetiske univers, opfattes ofte her som en værdifuld skabelsesakt (jvf. digtet »Morgen« (2)).

For Stuckenberg bliver hengivelsen til det indre hurtigt en mulig reaktion på yderverdenens forgængelighed og meningsløshed. Men efterhånden som jeget bliver et reelt alternativ til det ydre, ser man også, at dannelsen af digtets symbolunivers får betydning i sig selv og så at sige foregår mere bevidst og velovervejet. Det selvgyldige jegunivers bliver opbygget af selvskabte symboler, symboler, der samtidig hermed frigøres fra deres eventuelle oprindelige relation til omverdenen. Dette at naturen bringes elementvis ind i jeguniverset, at naturen gennem en bevidst symbolsk forarbejdning bringes i kontakt med jeget, sker så at sige som en slags poesens overvindelse af den ellers erkendte spaltning mellem jeg og natur (omverden).

Det bevidste omverdensforbrug i jegbeskrivelsen er fælles for Stuckenberg og Rode og synes i høj grad at være parallel med den proces, Friedrich beskriver, som går ud på, at det moderne digt udskiller og indoptager virkeligheds-elementer i sig – som springbrædt for sin egen frihed. Ved at bringe naturen ind i jeguniverset overvinder Stuckenberg og Rode nemlig så at sige samtidig de ubehagelige og farlige egenskaber ved naturen, fx. forgængeligheden og determinismen.

Men det er altså som sagt et jegunivers, Stuckenberg og Rode dyrker, mere end det er poesien i sig selv, selve digtet som struktur. Dette bør dog ikke få én til at se bort fra, at denne autonomiseringstendens rummer momenter, der er fælles med en moderne lyriks. På nøjagtig samme måde som den moderne lyrik vil skabe enhed og sammenhæng inden for det selvgyldige digt, vil Stuckenberg og Rode skabe enhed og sammenhæng inden for deres jegunivers. (Jvf. fx. Stuckenbergs »Helgenskrin«'s-filosofi og Rodes beskrivelse af følelsesstrømmen i »Hvide Blomster«, der udmærket kan karakteriseres som opbygningen af »et fletværk af spændinger af absolutte kræfter«).

Jegdyrkelsen kan således ses som en slags forform for selve digtets autonomisering, som autonomiseringstendensen på et stade, hvor jegforestillingen endnu ikke er opløst, men er bevaret i erkendelsen.

Det fundamentale i disse tendenser synes at være selve den erkendelsesmæssige spaltning mellem indre og ydre, den spaltning, der bl.a. har ført til udskillelsen af og fremmedgørelsen over for begreber som enhed og sammenhæng. For romantikeren var disse begreber relateret til universet som en organisk struktur. For den moderne lyriker har dette verdensbillede opløst sig, men begreberne eksisterer stadig som rudimenter i erkendelsen og i digtningen – hvad der bl.a. får Friedrich

til at kalde den moderne poesi for »afromantiseret romantik« (»Strukturen i moderne lyrik«, s. 31 og 61).

Det, der gør Stuckenberg's og Rode's forfatterskaber interessante og betydningsfulde er da også netop, at forholdet mellem indre og ydre bestandig bearbejdes, at de bestandig søger en mening selv om spalt-ningsproblematikken trænger sig på, hvilket bestandig afføder reaktionsmåder, der fortæller noget om den moderne digtnings erkendelsesvilkår.

Noter

1. Her hentydes til afsnittet »Symbolistisk lyrik« i bind III: »Modernismen i dansk lyrik 1870–1970« af Erik A. Nielsen.
2. Der citeres fra: »Taarnet« (En antologi af Tekster og Illustrationer ved Carl Bergstrøm-Nielsen, Kbh. 1966).
3. Der citeres fra: »Indledning til filosofiske Forelæsninger« (Kbh. 1966).
4. Der citeres fra: »Realisme og Realister« (Kbh. 1966).
5. Også her citeres fra den i note 2 anførte antologi.
6. Jørgen Andersen, som bestandig sætter problematikken i Stuckenberg's digtning i forbindelse med hans forhold til hustruen, har således blot følgende kommentar til digtet: »'Det hvide Hus' er en Vision. Den smertelige Erindring om den Kvinde, der har levet derinde, bliver lyslevende, hver Gang Digteren gaar forbi«. (»Viggo Stuckenberg og hans Samtid« bd. II, s. 112).
7. Nærmere bestemt i kapitlet »Symbolisme og sensymbolisme i Danmark«, s. 33.
8. Finn Stein Larsen henviser selv, s. 21, til Friedrichs værk.

NB: Stuckenberg citeres overalt fra »Samlede Værker I–III« (Kbh. 1910).

Rode citeres fra digtsamlingernes originaludgaver.

Stødregler for dansk

Af Steffen Heger

Man skulle egentlig tro at det der var at sige om stødets distribution allerede var sagt. Der er vel næppe noget andet fonetisk fænomen i dansk, hvis distribution i den grad er blevet endevendt og beskrevet af danske, og udenlandske, lingvister.

Men stødet har en dragende magt. Dette knirk – som sandsynligvis er opstået som en modifikation af en oprindelig tonal accent, som nogle synes lyder grimt, som måske er skadeligt for stemmen, som ikke udtrykkes i skriften, som udlændinge enten opgiver at lære eller indsætter alle mulige og umulige steder – dette knirk fremtræder for forskerne som et problem. Hjelmlev skriver fx: »For hvert sprog frembyder den strukturelle analyse visse særlige problemer, som hele analysen må koncentreres om; . . . i dansk er hovedproblemet stødet . . .« (Grundtræk . . . s. 12). Der foreligger adskillige monografier, samt en mængde afhandlinger om stødet. Nogle har villet bortfortolke det, fx ved at betragte det som et signal for noget andet. Det er som om der ved stødet er noget lokkende, som om forskeren, blot han trænger dybt nok ned i emnet, får lovning på at kunne forstå og (bort)forklare stødet. En tilsvarende dragende magt har de fleste andre fonetiske fænomener ikke – hvor mange har fx villet bortforklare eller bortfortolke f? Dansk ville i sandhed være et kedeligere sprog uden stødet.

Jeg kan forsikre om at jeg ikke vil gøre det mindste forsøg på at bortforklare stødet. Som jeg ser det er det forskerens hovedopgave, ikke at bortforklare stødet (eller noget som helst andet), men at *forudsige* og *forklare* stødets tilstedeværelse eller fravær. (Og det er da også netop den omstændighed at det *i så høj grad* er muligt at forudsige, altså at give stødregler, der har gjort stødet til et dragende fænomen). Denne indfaldsvinkel til stoffet betyder bl.a. at resultaterne vil kunne have stor praktisk anvendelighed, specielt i forbindelse med undervisning af udlændinge, hvad der bestemt ikke er tilfældet, hvis, som nogle har været inde på, stødet i ord som 'ager, handel' bortforklares som et udtryk for at ordene dybdestrukturelt set er enstavelsesord (se fx Aage Hansen: *Stødet i Dansk*), eller at stødet i ord som 'løn, stum' bortfor-

klares som et signal for at ordene dybdestrukturelt set ender på konsonantgruppe (hhv. -nd og -mm, se Hjelmslev: Grundtræk . . .). – Dybdestrukturer forgår, stødet består.

Min egen interesse for fænomenet stød vakttes allerede da jeg var ung student. Det var nok især Poul Andersens afsnit om accentuationen i hans »Dansk Fonetik« der satte min beskæftigelse med stødet i gang, ikke mindst fordi afsnittet for en ung, forudsætningsløs student i starten frembød visse tilegnelsesvanskeligheder, vanskeligheder der senere skulle provokere mig til at trænge dybere ind i emnet. Hvis jeg derfor i det følgende lejlighedsvis kommer til at fremtræde som Poul Andersens kritiker, må det ikke glemmes at det også er ham der har vakt min interesse for stødets distribution.

Traditionelle ordtypestødregler

Det er et grundlæggende træk ved dansk at stødets distribution hænger snævert sammen med ordenes fonetiske bygning, deres ordtype. Ved man hvilken ordtype et ord tilhører, kan man i mange tilfælde med stor statistisk sandsynlighed forudsige om det har stød eller ej. Ordtypen enstavelsesord har fx meget ofte stød. Kender man tilsvarende ordets stødforhold, kan man med ret stor sikkerhed udpege nogle ordtyper det kan tænkes at tilhøre, og nogle det sandsynligvis ikke tilhører. Bl.a. fordi ordtypen som regel indirekte fremgår af skriften, mens stødet ikke gør det, er det den første type stødregler der spiller den største praktiske rolle, nemlig for udlændinge der vil lære sig dansk. Men også for dialekttalende kan »fra ordtype til stød(løshed)«-regler være nyttige, ligesom de spiller en afgørende rolle for forståelsen af låncords behandling, især låneord der ikke (længere) føles fonetisk fremmedartede, samt for ændringer af stødforholdene i det almindelige ordforråd.

Det er som bekendt Poul Andersens ordtyperegler der har spillet den store rolle i undervisningen i de senere år, så stor en rolle at betegnelsen 'ordtype' i nogles sprogbrug kun kan betegne de af Poul Andersen opstillede ordtyper. For en ordens skyld skal jeg derfor nævne at jeg bruger betegnelsen 'ordtype' i bred forstand om enhver gruppe ord med fælles fonetiske egenskaber. Lad os imidlertid se på de Poul Andersenske ordtyperegler, der, ligesom de øvrige stødregler der her skal behandles, vedrører ordets hovedtrykstavelse (dog ikke stavelser der mangler stødbasis).

For alfaordenes vedkommende, dvs. ord der slutter med den tryk-

stærke stavelse, opstiller Poul Andersen tre, og kun tre, stavelsestyper (der ses væk fra antallet af konsonanter (c) efter vokalen (v)): 1) -*vc* (stødløse stavelser med kort vokal), 2) -*v'c* (stavelser med stød på vokalen), og 3) -*vc'* (stavelser med kort vokal og stød på efterfølgende konsonant). Da muligheden -*vc* (lang, ustødt vokal) dermed er udelukket, følger heraf stødreglen: kun kortvokaliske alfaord kan mangle stød. Denne regel kan også formuleres: hvis et alfaord er stødløst, har det kort vokal, og er altså af typen »fra stødløshed til ordtype«.

Alle fire stavelsestyper forekommer derimod ifølge Poul Andersen blandt betaordene, dvs. ord der efter den trykstærke stavelse har en eller flere æ-stavelser. Men for denne ordtype opstiller Poul Andersen følgende to hovedbetingelser, hvoraf mindst én skal være opfyldt for at ordet kan have stød:

- (a) ordet skal slutte på *ən*, *əl*, *ər* (eller *əd*), *eller*
- (b) ordet skal have tryksvag optaktsstavelse.

Her har vi også en regel der gør det muligt at slutte fra stødforholdene til ordtypen, idet reglen kan formuleres: hvis der er stød i et betaord, så er det enten et ord der ender på *ən*, *əl*, *ər*, (*əd*) eller et ord med tryksvag optaktsstavelse.

Det kan være hensigtsmæssigt i forbindelse med alfa- og betareglen at erindre om følgende tre omstændigheder:

(1) Ingen af de to regler er undtagelsesløse. Dels kan der formuleres en række undtagelsesregler som kunne have været indbygget i overreglerne. For alfareglens vedkommende kunne man fx have indbygget reglen om at ord med oprindeligt ustemt *r* efter kort *a* eller *å*, altså ord som 'kvar^t, stork', regelmæssigt har lang, ustødt vokal. Dels forekommer der til begge regler en række enkeltundtagelser som må opremses ord for ord, uden at de kan sammenfattes i en regel. Ord som 'ordre, bolche' er således enkeltundtagelser til betareglen.

(2) Betareglen tillader os, som antydnet, *ikke* at forudsige stødets tilstedeværelse eller fravær. Det er i fuld overensstemmelse med betareglen at 'akeleje' er stødløst, mens 'fordreje' har stød, eller at vi har kommutationspar som 'engels – Engels, møller – Møller'.

(3) Af alfareglen »hvis stødfravær, så kort vokal« følger logisk reglen: »hvis et alfaord har lang vokal, så har det stød«. M.a.o.: alfareglen kan enten betragtes som en regel der tillader os at slutte fra et alfaords stødløshed til dets vokallængde (kort vokal), eller den kan betragtes

som en regel der tillader os at slutte fra et alfaords vokallængde (lang vokal) til forekomst af stød i ordet.

Denne sidste type stødregler, altså stødregler der gør det muligt at forudsige visse stød eller fravær af stød på grundlag af ordets fonetiske bygning, dets ordtype, finder vi hos Poul Andersen mere mellem end på linierne. Poul Andersen synes at gøre sig til talsmand for følgende to »fra ordtype til stød(løshed)«-regler:

- (1) alfaord har tendens til stød,
- (2) betaord har tendens til stødløshed.

Jævnfør fx følgende citat:

»Det er et åbent spørgsmål, hvorvidt hele denne type [altså ord som 'fødder, ækel, gylden'] med rette betragtes som tostavellesord på -ən, -əl, -ər, (-əd). Det er måske også muligt at betragte typen som enstavelsestype uden -ə-, til forskel fra den lignende type uden stød: kalder (vb.), kumme-r (sb. pl.), tinger, stænger (vb.), jager, røber, viser (sb.), moden (sb.) osv.

I denne sammenhæng skal erindres om artiklens særlige stilling ved substantivernes bestemte former, hvor enstavelsesord med stød beholder dette i tostavellesformen på -ən ell. -əd: 'muʔs 'muʔsen, 'huʔs - 'huʔset, og hvor en række typer af enstavelsesord uden stød, i den bøjede tostavellesform på -ən ell. -əd får dette: 'søn - 'sønʔnen, 'bud - 'buʔdet, 'bær - 'bærʔret . . ., modsat forholdet ved det normale tostavellesord på -ə: 'huʔs - 'hu:se, 'penʔ - 'penne, 'bud - 'bu:de«. (Poul Andersen: Dansk Fonetik s. 321 f.).

Eller sagt på en anden måde: ord som 'fødder, ækel, gylden', der overfladisk set er undtagelser til reglen om at betaord har tendens til stødløshed, er dybdestrukturelt muligvis enstavelsesord, og kommer på den måde til at bekræfte reglen om at alfaord har tendens til stød. Tilsvarende får stødtilkomsten i bestemt form af ord som 'søn, bud' sin forklaring deri at ordene er alfaord, selv om bøjningsformerne 'sønne, budet' er betaord. (Det må også være en sådan dybdestrukturel tolkning der ligger bag betegnelsen »α*-Typen« om betaord som 'ækel, heller' med stød. (*Fonemsystemet i Østfynsk*).)

Uanset om Poul Andersen kan tages til indtægt for den opfattelse at alfaord har tendens til stød, mens betaord har tendens til stødløshed, møder vi i litteraturen disse to »fra ordtype til stød(løshed)«-regler, om end i lidt varierende udgaver. Aage Hansen mener fx at kunne fastslå at blandt de hjemlige ubøjede ord er »enstavelsestypen . . . karakteriseret ved stød, tostavelsestypen ved stødløshed« (*Stødet i Dansk*, s. 25). Her finder vi også en tredje stødregel: »For en nutidsbetragtning gælder det derfor, at simple ord på -el, -en, -er uden hensyn til om de oprindelig er én- eller tostavelses, nu normalt er karakteriseret ved stød« (s. 32). De samme tre regler finder vi hos Erik Andersen (*Almen og dansk fonetik* s. 160): » . . . hovedreglen vil dog stadig være den, at enstavelsesord, der har stødbasis, får stød, og at tostavelsesord er stødløse«. »Tostavelsesord på -en, -el, -er får stød« (sammesteds). Thorsen & Thorsen skriver i deres *Fonetik for sprogstuderende*: »I det oprindelige danske ordforråd (de hjemlige ord) er ubøjede, uafledte og usammensatte ord enten eenstavelsesord, eller tostavelsesord med /ə/ i anden stavelse. Eenstavelsesordene har næsten altid stød; tostavelsesordene har det aldrig, 'gul, hule'«. Marius Kristensen regner med at der i den »rent umiddelbare sprogfølelse« er en regel der kræver stød på tostavelsesord på -er (*»Stødet i dansk«* s. 43–44). Bent Jul Nielsen skriver i en stødoversigt (duplikeret, 1976): »Der er en udpræget tendens til at α-ord . . . har stød, mens β-ord ikke har det«.

Empiri

Med henblik på at kontrollere disse tre stødregler, som jo nok i en vis udstrækning skylder deres tilstedeværelse i de forskellige fremstillinger almindelig overlevering, fremfor egentlige empiriske undersøgelser, undersøgte jeg stødforholdene i et tilfældigt udvalg af ord fra Retskrivningsordbogen. Udvælgelsen af de tre grupper: alfaord, betaord og gammaord (dvs ord med mindst én fuldvokalstavelse efter den trykstærke stavelse) foregik hver for sig. Kun ord med stødbasis blev udvalgt, dog ikke ord med oprindelig kort vokal plus ustemt r. Materialet bestod i hver gruppe af omkring 100 ord.

Dette materiale, som jeg vil kalde RO-materialet, blev suppleret med et materiale hentet fra Nudansk Ordbog. Formålet hermed var bl.a. at få navne med, at få et større materiale, og at få et materiale hvor alle ordtyper var ligeligt repræsenteret i forhold til deres forekomst i ordbogen. Udvalget, der blev foretaget for mig gennem lektor Hanne

Ruus, Københavns Universitet, foregik datamatisk, idet Nudansk Ordbog foreligger i EDB-tilgængelig form til brug for projekt DANWORD (se Bente Maegaard og Hanne Ruus: »En orientering om DANWORD«, SAML 4, 1977). Der blev foretaget et tilfældigt udvalg af ord der, efter at ord hvis udtale jeg ikke kendte var sorteret fra, var på 1642 ord inklusive sammensætninger. Dette materiale vil jeg kalde NO-materialet.

Undersøgelsens data er min egen udtale af de udvalgte ord – den udtale der fremkommer når man så naturligt og afslappet som muligt læser en ordliste op. Selv om undersøgelsen således er en synkron undersøgelse, har jeg taget diakrone hensyn ved *inddelingen* af ordene i ordtyper. Dette gælder dels for alfaord der på et tidligere sprogtrin havde obligatorisk lang vokal, og som derfor også i mit sprog i distinkt tale *kan* have lang vokal (ord som 'sød, stor'), dels ord som 'Amalie, studium', som i moderne sprog har fået stavelsesreduktion af i til j (med mulighed for ureduceret, distinkt udtale), og endelig for nogle ord der tidligere kunne have *ə* i sidste stavelse og til dels kan have det endnu i distinkt tale (ord som 'hue, sammen'). I disse tilfælde er ordene blevet klassificeret efter deres konservative udtale. (En diskussion af det berettigede heri kan findes s. 95).

Det bemærkes at det samlede materiale er udvalgt med henblik på at undersøge stødforholdene i *en enkelt idiolekt*. At hente eksempler fra øst og vest som bekræftelse på, eller undtagelse fra, denne eller hin stødregel er ikke alene forvirrende (»Jamen, sejler det da fuldstændig?« må den uheldige udlænding af og til spørge sig selv), det er også direkte misvisende, specielt hvis formålet er at få indblik i de sprogpsykologiske tendenser der er til at indsætte eller udelade stød i bestemte ordtyper. At sjællændere udtaler ord som 'de, nu' med stød siger os intet om en eventuel trang hos københavnsktalende til at indsætte stød i stødløse alfaord, ligeså lidt som jydernes stødløshed i ord som 'folk, kant' siger os noget om en tilsvarende trang hos københavnere til at udelade stød her.

Det sprog jeg selv taler er beskrevet i *Elementær Dansk Fonetik 1–2*, og kan kort karakteriseres som det almindelige sprog hos 30–40-årige københavnere uden, eller næsten uden, lavsociale træk (= 30–40-årigt rigsmål). De småafvigelser der i stødmæssig henseende kan konstateres mellem rigsmålstalende indbyrdes rækker ikke ved de stødregler der opstilles nedenfor. Alligevel skal jeg, især af hensyn til udlændinge, markere de tilfælde hvor et ord har vaklende stødforhold i rigsmålet, på

følgende måde: et + efter et stødløst ord betegner at det også kan høres med stød, et ÷ efter et stødt ord betegner at det også kan høres stødløst.

Når opgaven er at formulere ordtypestødregler må der fra materialet sorteres de ord og ordformer hvis stødforhold er bestemt af andre faktorer. I forvejen er bøjningsformer (bortset fra infinitiver) sorteret fra; om disse gælder det jo at deres stødforhold oftest yderligere er afhængige af den grammatiske bygning. 'Stien' har regelret stød fordi det består af en stamme med stød, 'sti', plus bøjningselementet '-en'; 'stigen' mangler regelret stød fordi det består af en stødløs stamme 'stige' plus bøjningselementet '-n'. Et ord med endelsen '-et' har stød hvis det er en bestemthedsendelse ('stålet'), men stødløshed hvis det er en participiumsendelse ('strålet'). Endelsen '-e' giver normalt stødbortfald ved almindelige enstavede adjektiver ('grim – grimme'), men aldrig ved participialadjektiver ('skjult – skjulte'), osv.

Herudover må naturligvis sammensætninger sorteres fra, idet disses stødforhold er bestemt, først og fremmest af de *indgående sammensætningsleds* ordtype (og stødforhold), men også af ordklassetilhørsforholdet mm.

Endelig må visse afledninger sorteres fra, nemlig afledninger hvor hovedtrykket ikke hviler på afledningselementet. Dette er begrundet i at disse afledningers stødforhold ikke alene er bestemt af ordtypen, men også af ordets grammatiske bygning (et ord som 'harnisk' er stødløst, mens afledninger der ender på '-isk' normalt har stød, fx 'arisk, systematisk'; nomina agentis på '-er' er stødløse, mens afledninger som 'græker, romer, inder, irer' har stød osv.). Tilbage bliver, når man yderligere ser væk fra ord uden stødbasis samt stødløse ord med oprindelig kort vokal plus ustemt r, i NO-materialet 492 ord, hvoraf de 220 er alfaord, 197 er betaord, og 75 er gammaord. (Der var to ord der i mit sprog har stødvaklen; de er hver talt to gange).

Alfaord

Af det samlede materiale, dvs både RO- og NO-materialet, fremgår det at den af Poul Andersen opstillede regel om at langvokaliske alfaord har stød, har meget få undtagelser: 97% af ordene havde stød. For NO-materialets vedkommende er der tale om følgende 152 ord: 'arsenal, besked, bet, blid, creme, dromedar, dø, EEG, Emil, fantom, fe, fis, Foldingbro, futil, gardin, gnom, gru, grå, gæv, kel, konjunktur, korpo-

ral, Korsør, kujon, lanolin, longobard, lær, marcipan, matador, mod, nå, obo, opportun, Paris, patriot, plan, præ, rival, rus, salicyl, sko, slig, snart, solid, spy, stativ, stiv, symptom, te, tort tro, u, æt (også med kortvokalisk udtale), Åbenrå samt afledningerne på '-al' (2, fx 'optimal'), '-an' ('momentan'), '-ar' ('atomar'), '-at' (5, fx 'protokollat'), '-eri' (11, fx 'gætteeri'), '-ert' ('bornert'), '-fil' (2, fx 'negrofil'), '-fon' ('diktafon'), '-graf' ('telegraf'), '-(at)ion' (26, fx 'delegation'), '-iv' ('recitativ'), '-i' (16, fx 'synonymi'), '-itet' (9, fx 'autoritet'), '-log' (5, fx 'grafolog'), '-man' ('pyroman'), '-skop' (2, fx 'diaskop'), '-ton' ('monoton'), '-trop' ('heliotrop'), '-tur' ('intendantur'), '-ær' (3, fx 'kontrær'), '-øn' ('norrøn'), '-(at)ør' (4, fx 'navigatør'), '-(i)øs' (2, fx 'minutøs').

Det var kun NO-materialet der rummede stødløse langvokaliske ord, nemlig følgende 7: 'beaumonde, favør+, interview, møh, Renard, rouge, trug'. I alle 7 lader stødet sig let forklare: 5 er fremmedord med bevaret stødløshed, et er et onomatopoietikon, og 'trug' (som i rigsmålet hyppigst har stød) har først ret sent fået (halv)lang vokal gennem sammensmeltning af det oprindeligt korte u og det vist fra skriften optagne *q* (se iøv. Brink & Lund s. 416). Til disse 7 enkeltundtagelser kommer naturligvis alle de der systematisk er udeladt, nemlig stødløse ord med opr. kort vokal plus ustemt r, fx 'norsk, kvart' (også 'tort' tilhører denne gruppe).

De kortvokaliske ords stødforhold lader sig mest hensigtsmæssigt beskrive hvis de opdeles i to grupper: ord der udlyder på enkeltkonsonant, og ord der udlyder på konsonantgruppe. Det viser sig nemlig at også ord med konsonantgruppe normalt har stød – kun et ud af 41 var stødløst (låneordet 'offside' med bevaret stødløshed); de øvrige 98% var stødte. NO-materialet havde kun stødte ord, nemlig følgende 30: 'absint, cent, Christiansfeld, damp, dolk, ekskurs÷, fims, flink, flint, gejl, golf, grønært÷, Hjelm, impuls, jern, katafalk, klynk, krins, kvalm, milt, moment, pigment, scient., svælg, Tejn, zink' og afledningerne med '-ant' (2, fx 'prænumerant') og '-ent' (2, fx 'opponent').

Derimod er stødløshed et almindeligt forekommende fænomen ved ord der udlyder på enkeltkonsonant: 36% af det samlede materiales herhenhørende ord var stødløse. I NO-materialet var følgende 9 stødløse: 'ballon, bonvivant, forlov, lav (sb.), Per, ramasjang, spyd' og 2 afledninger på '-ment' (fx 'avancement'). Heroverfor var der 22 stødte: 'appel, duel, eng, glam, hang, kald, Keld, klam, knald, lem, parallel, ram, rend, skam, skral, skrald, stram, streng, tand, træl, uld' og afled-

ningen 'kontroversiel'. Blandt de stødløse lader en del sig forklare som låneord med bevaret stødløshed (fx 'ballon, bonvivant'); men i hvert fald ord som 'forlov, lav (sb.), spyd, drog (sb.), fortræd, (på) gled, gud, lod' (de 5 sidste fra RO-materialet) lader sig ikke på nogen måde bortforklare – det er gedigne, normale danske ord.

Det er af det ovenstående fremgået at der i alle tre undergrupper af alfatyper er overvægt af stødte ord. Sammenlagt gælder det at 92% af ordene har stød, kun 8% er stødløse. Det er altså med fuld ret når lærebøgerne skriver at alfaord (eller enstavelsesord) gennemgående har stød.

Et andet spørgsmål er om der i danskernes »umiddelbare sprogfølelse«, for at bruge Marius Kristensens udtryk, er en tilbøjelighed til, så at sige ubeset, at give et alfaord stød. Er der m.a.o. en *produktiv*, sprogspsykologisk adfærdsregel, ifølge hvilken alfaord skal udtales med stød (medmindre andre faktorer trækker stærkere i den modsatte retning)?

For ordene på lang vokal og på kort vokal plus konsonantgruppe synes det rimeligt at antage en sådan sprogspsykologisk faktor. Hvis reglen derfor skulle gælde alfaordene generelt, måtte vi søge at verificere/falsificere den gennem en undersøgelse af ordene med kort vokal plus enkeltkonsonant. Hvordan behandles fx låneord? Hvilke analogimønstre frembyder de etablerede ord i denne gruppe? Er der i denne gruppe ord der skifter fra stødløs til stødt udtale? – Hvad det sidste spørgsmål angår, er det nærliggende at sammenligne med ordene i de to andre underafdelinger af alfaordene. Som bekendt gælder det jo at nogle ord med oprindelig kort vokal plus ustemt r plus konsonant, altså ord som 'tort, ekskurs', i nyere tid har fået fakultativt stød, i overensstemmelse med de to ovenfor anførte alfa-stødregler (langvokaliske ord og ord på kort vokal plus konsonantgruppe har normalt stød). Men også ord der oprindelig sluttede på det ustemte r, fx 'ir, fyr (træsart)' har fået udviklet nystød. Dette kunne pege i retning af en generel tendens til at give kortvokaliske alfaord der udlyder på enkeltkonsonant stød. På den anden side må det erindres at det netop kun drejer sig om ord med r, og at det derfor ligeså vel kan tænkes at være denne ene undergruppe af alfaordene der har tendens til at få nystød. Denne hypotese understøttes af den omstændighed at to andre undergrupper, nemlig ord på kort vokal plus ð og ord på kort vokal plus opr. *q*, gennemgående er stødløse og ikke viser tendens til at skifte udtale, og at nogle ord på udlydende ð i nyere tid endog har mistet stødet (Brink

& Lund § 79). En *generel* tendens til at give alfaord stød synes der altså ikke at være grundlag for at regne med.

Betaord

Ord på æ

I endnu højere grad end for alfaordene gælder det for betaordene at de må opdeles i undergrupper, hvis der skal formuleres generelle (dvs relativt undtagelsesløse) stødregler. Der gælder nemlig følgende stødregler for betaordenes underafdelinger:

(1) Tostavede betaord på udlydende æ er næsten altid stødløse: ud af det samlede materiales 154 ord var kun 'ordre' stødt, dvs mindre end 1%. NO-materialet rummede kun ustødte ord, nemlig følgende 89: 'amme, bedre, blote, blæse, boltre, Brede, bronce, brumme, brænde, buldre, bøde, døbe, døje, dåre, fjende, fjumre, flimre, fløde, fnyse, fregne, fremme, fryse, føje, galle, gavne, gruse, harme, helse, hilse, holt, hue, hynde, hædre, kadre, kalde, klejne, klynge, knalde, kravle, krise, kunne, kurve, kyse, lede, lunc, mage, malle, mave, møje, nærme, nøgle, Ove, pibe, pjece, pulle, regne, rejse, rende, revse, ruse, samle, scene, side, skalte, skule, skøjte, smugle, smøle, snerre, somme, sparre, stange, stavre, strenge, stænge, svale, sølle, sørge, Thilde, tralle, tulle, tyre, ugle, Vejle, vove, være, våde, yngle, åbne'.

De tilsvarende ord med optaktsstavelse(r) – stadig på udlydende æ – må opdeles i to undergrupper: verber og substantiver (der var i materialet ingen eksempler på andre ordklasser). Om disse to grupper gælder der nemlig følgende regler:

(2) Verberne er undtagelsesløst stødte. NO-materialet havde følgende: 'erfare, erobre' samt 42 afledninger på '-ere' (fx 'avancere').

(3) Substantiverne er så godt som undtagelsesløst stødløse. NO-materialet havde følgende 23, alle stødløse: 'busseronne, karantæne, kærmind, Magdalene, olympiade, plamase, platitude, platmenage, portefølje, rotunde, rødbede, sklrose, trikolore' og afledningerne på '-age' ('sabotage'), '-ance' ('tolerance') '-inde' (5, fx 'ejerinde'), '-ine' ('studine'), '-trice' (2, fx 'ekspeditrice'). Når jeg siger »så godt som undtagelsesløst stødløse« skyldes det at der blandt det samlede materiales 41 ord var 40 stødløse og et med stødvaklen, nemlig 'persille'. (Om undtagelser som 'magnolie', se nedenfor).¹

Sammenholder vi nu disse iagttagelser med den af Poul Andersen formulerede betaregel, ifølge hvilken betaord med optaktsstavelse til-

lader stød, kan vi konkludere at det ikke er alle optaktsordenes undergrupper der tillader stød, idet appellativerne normalt er stødløse, mens omvendt verberne (samt adjektiverne på '-en', jfr. noten) kræver stød. Tilbage står så proprierne, blandt hvilke (kvinde)fornavnene tillader begge muligheder. (Blandt slægtsnavnene er der i Nudansk Ordbog kun 'Callisen' med stød; blandt stednavnene er der kun stødløse, fx 'Endelave, Herfølge, Ukraine').

Ord på *al, an, ar, æð*

»Når der i stedet for grundtypen -*vcæ* foreligger varianten på -*æn, -æl, -ær, (-æð)*, er typerne med stød almindelige«. (Poul Andersen: »Dansk Fonetik« s. 321). Dette er ubetinget rigtigt, specielt hvis reglen gælder ordformer, uden hensyn til om de er grundformer, bøjningsformer eller afledninger: dels har vi jo bestemthedsformerne på '-en' og '-et', fx 'vinden, huset', dels har vi (stærke verbers) præsenser, fx 'løber', pluralisformer på '-er', fx 'træer', afledninger på '-er' ('inder'). Omvendt er, under samme synsvinkel, også stødløse former almindelige, med bestemtformsformer på '-n' og '-t' ('rosen, mindet'), (svage verbers) præsenser ('venter'), pluralisformer på '-r' ('kunder'), nomina agentis ('vinder' sb.). Når Aage Hansen skriver at »simple ord på -*el, -en, -er* . . . nu normalt er karakteriseret ved stød«, er der da også netop tale om ubøjede og uafledte ord.

Talmæssigt spiller denne gruppe en ret beskeden rolle: i NO-materialet var der af *tostavede* ord 9 på '-el', 9 på '-en' og 8 på '-er'. Det fremgår imidlertid klart at Aage Hansens regel *ikke* passer for ord på '-en': ud af de 9 var de 8 stødløse: 'gluten, helsen, hilsen, hvilken, nogen, seksten, torden, uden', mens kun et havde stød, nemlig 'Nansen' – hvis stød endda er regelret, idet der gælder den særlige stødregel at *tostavede* '-sen'-navne normalt har stød, også selv om første stavelse ikke forekommer som selvstændigt navn, sml. yderligere fx 'Bramsen, Drewsen, Mommsen'.

Derimod var der klar overvægt af stødte ord i de to andre grupper. Følgende 8 på '-el' var stødte: 'fabel, flygel, hængsel, middel, smergel, spindel, væsel, yngel', mens kun 'væle' er stødløst (dette ord kan i mit sprog kun udtales [*våb*]), men forekommer også med udtalen [*våb*]). Blandt ordene på '-er' var kun 'broder' stødløst, 'nærmer' vakler (stødløsheden sikkert afsmitning fra 'nærmere'), og følgende 6 har stød: 'anger, center, favr, poker, skvalder, vinter'.

NO-materialet er imidlertid for spinkelt til at man helt tør stole på vægtforholdet mellem de stødte og de stødløse ord. Et større materiale, bestående af NO- og RO-materialets ord samt alle ord fra retskrivningsordbogens bogstav H, viser et flertal på 16 stødte mod 6 stødløse '-el'-ord, 4 stødte mod 16 stødløse '-en'-ord og 22 stødte mod 2 stødløse '-er'-ord. Ordene på '-en' er altså normalt stødløse. Det må imidlertid slås fast at de stødte ord på '-en' og de stødløse på '-el' og '-er' ikke nødvendigvis er det mindste påfaldende, sml. ord som 'moden, hyben, orden, himmel, gammel, djævel, broder, hammer, peber'.

Det er sikkert med bestemthedsformerne af alfaord som 'hus, vand' i tankerne at Poul Andersen henfører ord på -ød til samme gruppe som de tre ovennævnte. Det kan derfor være hensigtsmæssigt at slå fast at de ubøjede og uafledte ord af denne type altid er stødløse. Jeg har efter megen søgen fundet følgende, som jeg nævner her, ihukommende Harry Andersens maksime: når der kun er en lille håndfuld, skal man nævne dem alle: 'abbed, billede, foged, fremmed, fælled, helvede, herred, hoved, hundrede, høved, lærred, (marked), måned, vorned, ævred, ørred'.

Vi har i det foregående kun betragtet tostavede ord, og kun ord på udlydende '-el, -en, -er, -ed(e)'. De 7 ord i NO-materialet med optaktsstavelse(r) kan imidlertid kun understøtte de fundne tendenser, sml. det stødløse 'eksamen' og de stødte afledninger på '-abel' ('irritabel'), '-aner' (3, fx 'odenseaner') og '-iner' (2, fx 'terziner'). Af ord der udlyder på konsonantgruppe var der i NO-materialet kun følgende, alle stødte: 'alskens, Ehlers, Pommern, pullert'.

Vi har nu et statistisk grundlag for at besvare spørgsmålet: Er betaordene gennemgående stødløse? Figura udviser at ca. $\frac{2}{3}$ af betaordene er stødløse (nøjagtigt 65%). Svaret bliver altså: Ja. Men vi har også undervejs set at en sådan generel stødregel for betaordene fra et videnskabeligt synspunkt mister sin interesse når stødet ikke er jævnt fordelt på betagruppens undergrupper: ud af NO-materialets 157 ord på udlydende æ (plus evt. passiv-s) havde alle 44 verber med optaktsstavelse(r) stød, alle de øvrige 113 ord var stødløse. De øvrige 39 ord var alle ord med 'el', 'en' eller 'er' i stavelsen efter den trykstærke. Her var der overvægt for stød i ordene med 'el' og 'er', mens der omvendt var overvægt for stødløshed i ordene med 'en'.

Men selv om det under disse omstændigheder bliver videnskabeligt uinteressant at give en generel betaregel, kunne det godt tænkes at det

var en hensigtsmæssig *pædagogisk* praksis – de stødløse ord er dog i klart overtal. Skal man ikke, fx i en lærebog hvor man blot ønsker at give ganske få stødregler for ikke at tabe læserne, give den generelle tommelfingerregel: betaord er gennemgående stødløse? – En eventuel udlænding vil hvis han følger reglen da gennemsnitligt få 65% betaord udtalt med korrekte stødforhold, mod 50% hvis tilfældet får lov til at råde. – Svaret må blive nej. En sådan tommelfingerregel er nemlig klart underlegen i forhold til reglen: tostavede ord på udlydende æ er næsten altid stødløse. For det første er denne regel naturligvis bedre fordi der næsten ingen undtagelser er. Men det forholder sig yderligere sådan at vores tænkte udlænding gennemsnitligt vil få *færre* fejl hvis han følger denne regel end hvis han følger tommelfingerreglen. Ud af det samlede materiales 333 ord fås 153 med korrekt udtale i kraft af reglen for tostavede ord på udlydende æ. Af de resterende 180 ord vil gennemsnitligt de 90 blive udtalt forkert hvis tilfældet får lov til at råde. Ud af 333 ord fås altså i alt kun 90 med fejludtale, hvilket giver en fejlprocent på 27%, mod 35% hvis den generelle beta-tommelfingerregel følges.

En generel betaregel er altså videnskabeligt uinteressant og pædagogisk mindre hensigtsmæssig end en regel for tostavellesord på udlydende æ. Man kunne så endelig rejse det spørgsmål om der var en produktiv sprogpsykologisk regel, dvs en adfærdsmæssig tendens hos danskere, ifølge hvilken betaord helst skulle udtales ustødte, medmindre andre, modsat rettede faktorer gjorde sig gældende. At der faktisk er sådanne stødregler for betaordenes *undergrupper* forekommer mig at være yderst sandsynligt. Fx vil navne man ikke kender på '-er' vist ofte(st) blive oplæst med stød (naturligvis bortset fra ord med r plus p/t/k/f/s/c/x og klart fremmede navne), fx 'Fedder, Lyder, Kiemer'. Tilsvarende vil navne som 'Gøde, Bøhme, Schiwe' nok altid blive oplæst uden stød. Men netop eksistensen af sådanne regler for undergrupperne reducerer sandsynligheden for en generel sprogpsykologisk regel for betagrupper som helhed drastisk – hvordan skulle en sådan regel få mulighed for at gøre sig gældende for betagrupper som helhed når størstedelen af gruppen i forvejen er dækket af underregler? Den kunne jo kun gøre sig gældende blandt de undergrupper der ikke i forvejen var dækket af en underregel, og dermed ville den netop selv have karakter af at være en underregel.

Poul Andersens betaregel

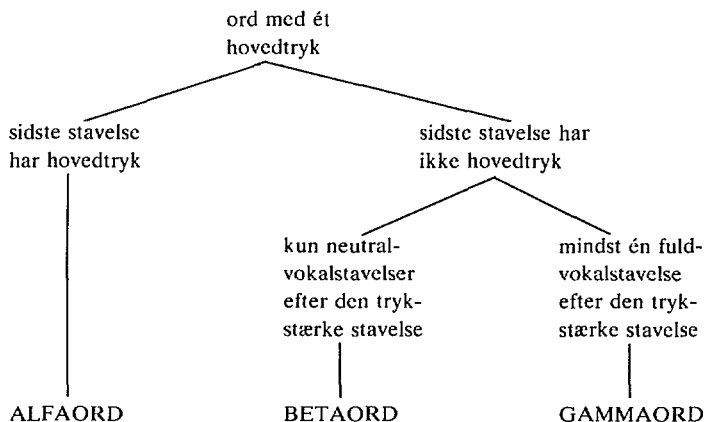
Den betaregel Poul Andersen eksplicit anfører, afficeres imidlertid ikke af de ovennævnte betragtninger – de vedrører jo kun reglen »betaord er gennemgående stødløse«, som er en »fra ordtype til stødløshed«-regel, mens Poul Andersens betaregel er en »fra stød til ordtype«-regel. En nøjere undersøgelse af Poul Andersens betaregel viser imidlertid at en af de ovenfor nævnte »slagkraftige« regler for betaord, nemlig reglen om at tostavede ord på udlydende *ø* næsten altid er stødløse, indirekte fremgår af Poul Andersens betaregel. Betaordene består nemlig, når vi ser væk fra en meget lille gruppe ord (ord som 'mellem, ørred') af følgende undergrupper:

	ord på <i>e</i>	ord med <i>el/en/er</i>
uden optakt	'vase'	'engel/handel' 'doven/asen' 'Inger/finger'
med optakt	'akeleje/besidde'	'eksamen/oliven' 'Neapel' 'Alexander'

Det vil erindres at de to hovedbetingelser Poul Andersen opstiller for stød i betaord er at ordet enten har optakt eller ender på 'el', 'en' eller 'er' (eller begge dele). Men heraf følger at hvis et ord ikke opfylder nogen af de to betingelser, har det ifølge reglen *ikke* stød. Og det forholder sig netop sådan at det er de tostavede ord på udlydende *ø* der ikke opfylder nogen af de to betingelser.

Jeg har nu undersøgt de traditionelle stødregler for alfa- og betaord, inklusive Poul Andersens regler, og diskuteret deres struktur og indhold. Udgangspunktet for undersøgelsen var en i hvert fald foreløbig accept af de traditionelle ordtyper: alfaord og betaord (og gammaord), og det viste sig at hvis man ønsker at formulere relativt undtagelsesløse stødregler, må de formuleres for de traditionelle ordtyper *undergrupper*. I denne henseende viste alfa- og betatyperne sig at være ordtyper der var for *rummelige* til at der lod sig formulere »slagkraftige« stødregler. Jeg skal nu forsøge at vise at alfa- og betatyperne i andre henseender er for *snævre* til at der lader sig formulere hensigtsmæssige stødregler.

Som bekendt er der to inddelingskriterier i forbindelse med Poul Andersen's ordtyper: dels fravær/tilstedeværelse af stavelse(r) efter hovedtryksstavelsen, dels skellet neutralvokal – fuldvokal i denne eller disse stavelser. Skematisk:

Hvis en sådan ordtypeinddeling skal være hensigtsmæssig ved formuleringen af stødregler skal det dels gælde at ordene *inden for hver gruppe* i stødmæssig henseende opfører sig ensartet (hvad vi netop har set de ikke gør), dels skal det gælde at stødreglerne ikke går *på tværs af grupperne*. En nøjere undersøgelse viser imidlertid at dette er tilfældet: betaordene og gammaordene udviser, som det vil fremgå, i visse henseender ensartede stødforhold.

Gammaord af typen 'bolig, accellerando'

Der gælder nemlig den stødregel at gammaord med én stavelse efter den trykstærke som den altdominerende hovedregel er stødløse: ud af det samlede materiales 131 ord var de 115 stødløse (= 88%). I NO-materialet var der følgende 45: 'Amanda, Anholt, ansvar, (a) capella, boa, Borum, bulldog, Christiani, czardas, desperado, falsum, FAO, Farum, Folding, geischa, gladiolus (også med tryk på i), grebning, Gudrun, Hagbard, hensigt, Jonna, kano, katus, kodex, korona, Lilly, loco, Lønborg, panorama, portamento, Selma, serum, shantung, stigma, Svalbard, tempo, tinding, tyfus, via', 6 afledninger på '-ator' (fx

'imitator'). De tilsvarende stødte var følgende 3: 'Edvin, kannik, kognak', hvortil kommer 4 afledninger: 'navigatorisk' samt 3 på '-atisk' (fx 'systematisk'), alle med regelret stød (jf. ovenfor s. 84), samt yderligere 'Alslev' og 'Borup', også med regelret stød i kraft af endelserne, jf. også 'Bindslev, Hjlemslev, Karup, Mårup' osv.

Gammaord af typen 'ræddike, emeritus': kretikus-ord

Vender vi os nu mod gammaord med to stavelser efter den trykstærke, finder vi at langt de fleste har trykmønsteret hovedtryk – svagtryk – bitryk (fx 'ræddike, emeritus, (perpetuum) mobile, opera, kimono'). Kun få har trykmønsteret hovedtryk – bitryk – svagtryk (fx 'mæfikke, almuc, Gladsaxe'). For den førstnævnte gruppes vedkommende, som med en betegnelse fra den klassiske verslære kan kaldes kretikus-ordene (jf. at ordet 'kretikus' selv udviser det pågældende trykmønster), gælder det at de fleste har stød på den trykstærke stavelse, uanset vokalkvaliteten i de følgende stavelser: i det samlede materiale havde 46 ord stød, mens kun 7 var stødløse. NO-materialet rummede følgende: 14 stødte, nemlig 'Amalie, arie, delirium, gladiolus, gratie, kadmi-um, kalorie, kopula, pereat, Rafael, tremolo, Vigerslev' og afledningerne 'herbarium, systematiker'. De stødløse var følgende 3: 'Fuglevad, Gallehus' (med tilknytning til sammensætningerne) og 'Lellinge'.

Mange af kretikus-ordene har også udtaler med stavelsesreduktion af næstsidste stavelse (svagtrykstavelsen), fx 'cikorie, freesia, magnolie'; i ord som 'Amalie, kalorie' er stavelsesreduceret udtale hos mig obligatorisk. Hvis sådanne stavelsesreducerede udtaler udlyder på '-e' (fx 'studie') kommer de da til at udgøre regelrette undtagelser fra reglen om at ord med udlydende neutralvokal efter den trykstærke stavelse (bortset fra verber med optakt) normalt er stødløse. Hvis de har fuldvokal i sidste stavelse (fx 'studium') kommer de tilsvarende til at udgøre regelrette undtagelser til den ovennævnte regel for gammaord, ifølge hvilken gammaord med én stavelse efter den trykstærke normalt er stødløse.

(Udover de nævnte gammaord rummede NO-materialet kun følgende ord: 'Gladsaxe, undlade' (stødløse) og 'Oehlenschläger, Årsdale' (stødte)).

Om gammaordene kan vi nu sammenfattende konkludere at gruppen i stødmæssig henseende er en uhomogen gruppe: ord med én stavelse

efter den trykstærke er normalt stødløse, mens kretikus-ord (med to stavelser efter den trykstærke) normalt har stød. Men vi kan yderligere konkludere at der kan opstilles en stødregel der går på tværs af grupperingen i betaord og gammaord. *Nogle* af gammaordene følges jo ad med betaordene i reglen: ord med én stavelse efter den trykstærke er normalt stødløse. At reglen har regelrette undtagelser (verber med optakt og kretikus-ord med stavelsesreduktion) rokker ikke ved den kendsgerning at skellet neutralvokal – fuldvokal spiller en underordnet rolle: kun ved ordene på '-el' og '-er' (ca. $\frac{1}{8}$ af ordene med én stavelse efter den trykstærke) er det nødvendigt at benytte dette skel i stødreglen.

Indtil nu har alfaordene stået relativt uantastet, idet jeg blot har påpeget at også denne gruppe var for rummelig hvis formålet var at formulere andet end tommelfingerregler. Det kan nu for det første vises at gruppen også er for rummelig i forbindelse med formuleringen af visse bøjnings-, aflednings- og sammensætningsregler. Bøjningsmorfemet *e* ledsages således kun af stødbortfald når det tilføjes til enstavelsesord, sml. 'bøs – bøse, pæn – pæne', men 'kuriøs – kuriøse, mondæn – mon-dæne'. Ligeledes er det ved afledninger og sammensætninger som de nedenstående kun enstavelsesordene (-rødderne) der får stødtab, sml. 'ler – leragtig – lervad', men 'klaver – klaveragtig – klavertrio', 'blodig, takksom', men 'koldblodig, mistænksom', 'vis – visdom – vismand', men 'avis – avisapir'.

Men for det andet viser det sig at de to stødregler vi har opstillet for alfaordenes undergrupper i virkeligheden går på tværs af inddelingen i alfa- og gammaord. De gælder nemlig for *alle* ord der udlyder på enten lang vokal eller på kort vokal plus konsonantgruppe, uanset om sidste stavelse har hovedtryk eller bitryk. Hverken alfaord eller gammaord ender altså normalt på lang, udstødt vokal: det hedder enten 'divan, Ungarn' med stødt vokal, eller 'grobrian, rododendron' med kort vokal. Og hverken alfaord eller gammaord ender normalt på kort vokal plus stødløs konsonantgruppe: det hedder 'Arnholtz, anstalt, Ostentfeld' med stød på sidste stavelse.

Hvad den vigtige bestemthedsbøjningsregel for alfaord angår, altså reglen om at kortvokaliske alfaord tilføjer stød i bestemt form singularis, viser det sig at også den går på tværs af inddelingen i alfa- og gammaord: både 'nu' og 'vindu', både 'bon' og 'champignon' tilføjer stød i bestemt form. Tilsvarende i pluralis: 'champignoner, boner, vin-

duer' etc. Det synes altså som om klassen af ord der slutter på stavelse med fuldvokal, uanset om denne har hovedtryk eller ej, er en nok så nærliggende klasse.

Det var i denne sammenhæng fristende at undersøge om også de øvrige stødregler vi har fundet for hovedtrykstavelsen i et ord kunne vises også at gælde for bitrykssavelser. Vi kan straks konstatere at reglen om verber med optaktsstavelse(r) kan omformuleres til også at gælde ord der slutter på bitrykstavelse plus neutralvokal ('overstråle, undlade, indrømme', dog ikke undtagelsesløst, fx 'efterårsgrave' – fristelsen til at indsætte stød er der dog vist altid). Reglen gælder kun verber, sml. fx 'aftale' vb. med stød og 'aftale' sb. uden. Hvad de øvrige ord på bitrykstavelse plus udlydende neutralvokal angår har jeg kun fundet ord med stødløs bitrykstavelse, fx 'almue, Roskilde, Vanløse'; også her synes altså den ovennævnte regel om ord som 'leje, akeleje, rune, alrunc' osv at kunne omformuleres til også at gælde ord der i stedet for hovedtrykstavelsen har bitrykstavelse.

Sammenfattende må vi om alfa-, beta- og gammatyperne sige at de ikke er hensigtsmæssige ved formuleringen af relativt generelle og undtagelsesløse stødregler (forstået som »fra ordtype til stød/stødløshed«-regler) – de adskiller hvad der i stødmæssig henseende hører sammen og samler hvad der bør adskilles. Det er endog tænkeligt at de tre ordtyper psykologisk ligefrem har kunnet spærre for mere generelle stødregler:

(1) Hovedinddelingen i alfaord og øvrige ord resulterer i at alfaordene bliver adskilt fra de øvrige ord der slutter på stavelse med fuldvokal, hvormed de i flere henseender stødmæssigt hører sammen.

(2) Opdelingen i betaord og gammaord bevirker at ord der har én stavelse efter den trykstærke bliver opdelt i to grupper, selv om begge typer gennemgående har stødløs trykstavelse (med visse veldefinerede undtagelser).

Udover det under (1) sagte synes det yderligere at gælde at inddelingen i ordtyper på grundlag af hovedtrykkets placering er uhensigtsmæssig. Den bevirker jo at ord der slutter på stavelse med mindst bitryk fulgt af udlydende neutralvokal opdeles i to forskellige undergrupper, selv om disse ord efter alt at dømme udviser samme stødforhold: verberne har stød på næstsidste stavelse, de øvrige ord har det ikke.

Til gengæld må det slås fast at Poul Andersens inddelingskriterier i andre tilfælde netop har *åbnet* for muligheden for at formulere generelle stødregler. Ideen med at se væk fra eventuelle optaktsstavelser har således vist sig frugtbar ved at kunne samle hhv. ord som 'leje' og 'akeleje', 'anger' og 'Stavanger', 'kant' og 'supplikant', 'men' og 'gemmen', 'guru' og 'kænguru', 'medium' og 'remedium' under samme stødregel. Og skellet neutralvokal – fuldvokal viser sig netop kun at spille en rolle i nogle tilfælde ('kantor, Rhodos, London' er regelret stødløse gammaord, mens 'Leander, Oder, Flandern' er regelret stødte betaord), mens det i andre tilfælde er uden betydning ('opera, cikorie, freesia' er alle regelret stødte gammaord trods forskellen i vokalkvaliteterne efter hovedtryksstavelsen).

Synkroni og diakroni

Den foreliggende undersøgelse af stødreglernes teori og empiri er, som det er fremgået, synkront anlagt; der er ikke tale om nogen gennemgang af stødets (stødreglernes) historie (et emne der for øvrigt er forbløffende stedmoderligt behandlet). Alligevel er det diakrone aspekt næsten ikke til at komme udenom i forbindelse med stødreglerne, og også i denne fremstilling spiller det som antydnet ovenfor s. 83 en vigtig rolle. Det forudsættes traditionelt at de ordtyper der indgår i de forskellige ordtypestødregler er ganske uproblematisk. Ved en ordtype må naturligvis forstås en gruppe ord med fælles fonetiske egenskaber. Eller rettere, da ordene jo ofte har mere end én udtale: en gruppe ordudtaler med fælles fonetisk bygning. Udtalen 'individuél' tilhører alfaordene, mens 'individuel' tilhører gammaordene, ligesom udtalen [*sàtan*] gør det, hvorimod [*sà-dŋ*] er en betaordsudtale. Udtalen [*sà-à*] tilhører tostavellesordene, mens [*sà-*] tilhører enstavelsesordene. [*sø'd*] er en langvokalisk udtale, [*sød'*] er kortvokalisk. Osv osv.

For en nøjere betragtning er det imidlertid indlysende at ikke alle de ordtyper man traditionelt opererer med, i *synkron* forstand er ordtyper. Der er naturligvis intet synkront fonetisk grundlag for at klassificere 'Oders' (genitiv) som et betaord, men 'Rhodos' som et gammaord; begge har fuldvokal i sidste stavelse, hos mange, herunder denne artikels forfatter, er de endda, når man ser bort fra stødet, perfekte rim. Udtalen [*pi-i*] er, hvis man skal tage ordtypedefinitionerne på ordet, ret beset et gammaord, mens udtalen [*pi-ə*] er et betaord; [*səm'an*] er en an-ordtype – [*səm'm*] er det ligeså lidt som [*səmm*]. Og således videre.

Når det alligevel er rimeligt at gruppere de forskellige ordudtaler som man traditionelt gør det, og som det er gjort i det foregående, ofte i åbenlys modstrid med ordenes faktiske, moderne udtale(r), er det fordi ordene på et tidligere sprogtrin uproblematisk kunne henføres til de pågældende ordtyper. 'Oders' havde tidligere neutralvokal i 2. stavelse, 'Rhodos' har aldrig haft det. [sɔm'ən] var oprindeligt den eneste udtale af 'sammen', [sɔmɑ] den eneste udtale af 'samme'. Den nu næsten enerådende udtale af 'studie' på kun to stavelser er historisk sekundær i forhold til den trestavede. [pi·i] skyldes ə-assimilation af den ældre (endnu forekommende) udtale [pi·ə]. Etc. etc. Det er altså fra et *diakront* synspunkt at de ordgrupper vi har opereret med er ordtyper, og de stødregler vi har set på vil da også altid kunne omskrives så deres diakrone karakter direkte fremgår af regelformuleringen.

Men det princip at opstille ordtyperne på diakront grundlag er ikke alene forsvarligt, det er også hensigtsmæssigt. For forholdet er jo det at man herigennem ikke alene får en beskrivelse af den moderne sprogtilstands stødforhold, men også yderligere et indblik i de sprogpsykologiske regler som har forårsaget den moderne sprogtilstand. Hvis man strengt holdt sig til at opstille ordtyperne på synkront grundlag ville fx stødet i 'studie, Leander' eller stødløsheden i 'kvar', [sɑ·] fremtræde som uforklarlige undtagelser. Men ved at opstille ordtyperne med skelen til tidligere udtaleforhold (når fx disse afspejles i skriften) får man et grundlag for at *forstå* sådanne undtagelsers stødforhold som forårsaget af en i tidligere tid sprogpsykologisk *produktiv* stødregel. Og herigennem nærmer man sig målet, som er, ikke blot at beskrive, men også at forklare.

Note

1. Det er i denne sammenhæng påfaldende at Poul Andersen i sin »Dansk Fonetik« skriver at stød i betaord med optakt »vist undtagelsesløst [forekommer], hvor der er tale om lånte præfikser som be-, for-: be'ta?le (|| 'ta:le), besyn?derlig (|| 'synderlig, ell. 'syn?-), for'bed?re (|| 'bedre), for'kom?men (|| 'kommen), men ... i *det hele [er] en temmelig fast regel, hvor vi har tryk-gruppen* ---: tål'mo?dig (|| mo:dig), u'æ?rlig (|| 'æ:rlig), kold'blo?dig (|| 'blo:dig), tro'lo?ve (|| 'lo:ve), op'rin?delse, u'gyl?dig, Ma'ri?e, Jo'han?ne osv. Naturligvis findes der en del undtagelser: fx rød'bede, kær'minde, skær'sommer, Jens 'Larsen (ell. dialektalt 'Lar?sen), Hans 'Andersen (dial. 'An?der-sen) osv.« (s. 321; min fremhævelse).

Forholdet er nemlig det at der for betaord med optaktsstavelse må opstilles *to* stødregler, en for verber og en for substantiver, og dermed bliver ord som 'rødbede,

kærminde, Magdalene' *regelret* stødløse, mens ord som 'Marie, Johanne' bliver *undtagelser*. For betaord på udlydende '-e' med optakt gælder der nemlig følgende regler:

(1) Verberne har altid stød, hvadenten optakten er et præfiks ('be-, er-, for-, ge-') eller ej. Eksempler: 'betale, erfare, fortælle, gelejde, trolove, avancere, erobre' (fra et synkront synspunkt har vi ikke præfiks i 'erobre'). Også bøjningsformer og afledninger heraf har naturligvis stød: 'vederfares, graverende, bedrager, forbrydelse, erfaren, erfaring'.

(2) Appellativerne er, som vist, næsten altid stødløse, jf. ovenfor; af præfiksord har jeg kun fundet det stødløse 'gemyse' samt det (morfologiske specielle) stødte 'forældre'.

(3) Fornavne er hyppigt stødte, men endnu hyppigere stødløse. Gruppen spiller i statistisk henseende en underordnet rolle: i hele Nudansk Ordbog er der (udover det stødte mandsnavn 'Johannes' på '-s') kun de nedenstående navne, alle kvindenavne, af denne ordtype. Følgende er stødløse: 'Abelone, Adele, Aren(d)se, Constance, Eline, Elise, Helene, Irene, Josefine, Karoline, Louise, Magdalene, Malene, Marianne, Oline, Regine, Sibylle, Susanne+, Yvonne', samt et lidt mindre antal (klart) afledte navne ('Jensine, Sørine, Vilhelmine' osv). De stødte er følgende 'Agathe, Agnete, Beate, Johanne, Katrine, Kirstine, Margrete, Marie, Merete, Pernille+, Petrine'.

Herudover gælder der følgende regel: Adjektiver på '-ig' eller '-en' med optakt har stød. Eksempler: 'koldblodig, ærgerrig, besynderlig, ugdyldig, tålmodig, forkommen, gedigen, forløren' (adjektiverne har almindeligvis præfiks, jf. dog også udtalerne 'fuldkommen, velkommen').

Det eneste præfiksord jeg har fundet (efter søgen i bl.a. Retrogradordbogen) der ikke dækkes af disse regler er det stødløse adverbium 'gelinde'.

Referencer

- Erik Andersen: *Almen og dansk fonetik*, Århus (uden årstal).
 Poul Andersen: *Dansk Fonetik*, i Poul Andersen og Louis Hjelmslev: *Fonetik; særrtryk af Nordisk Lærebog for Talepædagoger*, Kbh. 1964, s. 308–353.
 – *Fonemsystemet i Østfynsk; på grundlag af dialekten i Revninge sogn*, Kbh. 1958.
 Lars Brink og Jørn Lund: *Dansk Rigsmål 1–2; Lydudviklingen siden 1840 med særligt henblik på sociolekterne i København*, Kbh. 1975.
 Aage Hansen: *Stødet i Dansk*, Kbh. 1943 (= *Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab, Historisk-Filologiske Meddelelser*, bd. XXIX, nr. 5).
 Steffen Heger: *Sprog og Lyd; Elementær dansk fonetik 1*, Kbh. 1974.
 – *Tale og Tegn; Elementær dansk fonetik 2*, Kbh. 1975.
 Louis Hjelmslev: Grundtræk af det danske udtrykssystem med særligt henblik på stødet, i *Selskab for Nordisk Filologi; Årsberetning for 1948–49–50* s. 12–24.
 Henrik Holmboe: *Dansk Retrograd-Ordbog*, Kbh. 1978.
 Marius Kristensen: Stødet i dansk; Småbidrag til dansk sproghistorie, i *Arkiv för Nordisk Filologi* bd. XV, Lund 1899, s. 41–67.
 Bente Maegaard og Hanne Ruus: En Orientering om DANWORD, i *SAML* 4, 1977 s. 5–13.
 Nina Thorsen og Oluf Thorsen: *Fonetik for Sprogstuderende*, Kbh. 1978 (dupl.).

Retskrivningsordbog, udgivet af Dansk Sprognævn, Kbh. 1976.

Nudansk Ordbog.

Der henvises herudover til bibliografierne i Aage Hansen: *Stødet i Dansk* og i Poul Andersen: *Dansk Fonetik*, samt til Erik Hansen og Nana Riemann: *Bibliografi over moderne dansk rigssprog 1850–1978*, Kbh. 1979.

Efterskrift

Bente Macgaard og Hanne Ruus har givet mig tilladelse til at benytte og hjulpet mig med at fremskaffe stikprøven fra den EDB-lagrede udgave af Nudansk Ordbog. Jørgen Døssing har sparet mig mange timer ved beredvilligt og effektivt at stille sin datamatiske viden og kunnen til min rådighed. Klaus Kjøller har til gengæld gennem sine skarpsindige kommentarer givet anledning til at de sparede timer alligevel blev brugt under gennemarbejdelsen af manuskriptet. Lars Brink har lagt flere af de kim af hvilke artiklen er spiret frem. Jeg er dem alle taknemmelig.

Artiklen er en bearbejdelse af foredrag holdt i Selskab for Nordisk Filologi 1. marts 1979.

Forskningsoversigt

Dansk Sprogbrugsanalyse 1970–79

Af Klaus Kjøller

Sprogbrugsvidenskaben er videnskaben om den brug der gøres af sprog, om sproglig adfærd. Det er et gigantisk område som, bortset fra grammatik, egentlig omfatter alle discipliner der har noget med sprog og situation (i bredeste eller snævraste forstand) at gøre, fx sproghistorie, sprogsociologi, sprogpsykologi, sproglig massekommunikation og samtaleanalyse. Imidlertid er det i praksis gået sådan at 'sprogbrugsanalyse' stort set i dag betyder 'analyse af sproglig *massekommunikation* eller af *samtaler*'. Årsagen er at det først og fremmest var disse to områder (plus en helt ny videnskabsfilosofisk og samfundsteoretisk dimension) som blev introduceret og efterhånden også institutionaliseret i det hjemlige, sprogvidenskabelige miljø under etiketten 'sprogbrug/sproglig pragmatik' (pragmatik = tegnbrug). Det skete på den 1. studiekonference i nydansk grammatik og sprogbeskrivelse, afholdt på Odense Universitet d. 11.–12. april 1970. (Konferencerapport i tidsskriftet *Nydanske studier og almen kommunikationsteori* 2 Akademisk 70; i det følgende bliver der refereret til dette tidsskrift med forkortelsen Nys).

Det har i denne oversigt ikke været ideen at behandle eller bare nævne samtlige arbejder fra tiåret, som kan placeres inden for området. Der er for det første kun medtaget *offentliggjorte* arbejder, fortrinsvis monografier. For det andet har jeg valgt dét ud som forekommer mig mest væsentligt eller repræsentativt for et synspunkt/en metode. For supplerende referencer kan henvises til E. Hansen og N. Riemann *Bibliografi over moderne dansk rigssprog 1850–1978* Gjellerup 79, *Litteraturliste til pragmatik* i Nys 9, 78 og M. Schmidt, P. Sepstrup og E. Nordahl Svendsen *Litteratur om massekommunikation, en kommenteret bibliografi*, Sammenslutningen af medieforskere i Danmark og Dansklærerforeningen 79.

Jeg har forsøgt at give en fremstilling som også skulle kunne læses med udbytte af folk som ikke tilhører inderkredsen, fx sprogforskere med andre specialer, dansklærere og studerende.

At give en objektiv fremstilling er ikke muligt. Især ikke når man selv har taget aktivt del i den forskning som behandles. Det betyder jo at man har taget parti i mange af de problemer som diskuteres. Men at objektiviteten er umulig at nå, er ingen undskyldning for at kaste sig ud i en hæmningsløs subjektivism. Jeg har gjort mig umage for også at fremstille synspunkter som jeg er uenig i på en afbalanceret måde.

1. Introduktioner

Selv om det vel falder uden for en forskningsoversigts rammer, vil jeg gerne her nævne at der er fremkommet en række introduktioner til området (og her tillader jeg mig at medtage titler fra før 70):

1.1 *For folkeskolens ældste klasser*

Erik Hansen og Harald Steensig *Dansk er mange ting* Gjellerup 68, introducerer til sproglig analyse af tekster, litterære og ikke-litterære.

Claus Detlef og Peder Skyum-Nielsen (red.) *Sprogbrugsserien* Gyldendal 75—. Serien omfatter foruden Peder Skyum-Nielsen *Sprogbrugshåndbogen* 75 som er lærerens håndbog med begrebsforklaringer m.m., følgende elev-/opgavehæfter:

Lisbeth og Peter Harms Larsen *Spørg bare*, Torben Weinreich *Brugsdigte*, Ib Holm *Sig det med ord (om argumentationsanalyse)*, Vi-beke og Mogens Sandersen *Til rette vedkommende (om det offentliges sprogbrug)*, Peter Harms Larsen *Sku' vi være dus? (om hilsner og tiltaleformer)*, Finn Gaunaa *Breve*, Lars Henriksen *Skilte*.

1.2 *For gymnasium og lignende*

Hans Jørgen Schiødt *Kommunikation og litteratur. Studier og opgaver i semantik* Gyldendal 67, *Dansk Sagprosa. Tekster og øvelser* Gyldendal 69, *Sproget i funktion* Berlingske 70.

Mogens Løj og Harald Steensig har redigeret *Kodaserien*, Prøveud-gave, Munksgaard 72. Serien består, ud over i alt 3 introduktionshæfter ved redaktørerne, af nogle hæfter med opgaveforløb med forskellige temaer:

John E. Andersen og Ib Poulsen *Fjernkommunikation. Et arbejds- og studiehæfte*, Peter Harms Larsen *Presseinterviewet som kommunikationssituation (sproglig interaktion)*, Ole Tøgeby *Tegn og serier*.

Peter Søby Kristensen *Kommunikation* Gyldendal 74.

1.3 For universitet og lignende

Niels Erik Wille og Peter Harms Larsens »Introduktion til pragmatik og pragmatisk analyse« i *Nys 2*, rummer dels en international, faghistorisk redegørelse for forskningsfeltets opkomst, dels en illustration af de pædagogiske mål og midler som bestemte fagets undervisningspraksis ved Københavns Universitet i begyndelsen af 70'erne. Artiklens videnskabshistoriske del er suppleret af Wille i *Nys 9*, 78, med »Pragmatisk og strukturel lingvistik. En videnskabshistorisk skitse«.

Klaus Kjøller (red.) *Analysen af sprogbrug*, Borgen 75–76 består af 4 bøger, én med begrebsforklaringer af redaktøren: *Sprogbrugsbegreber*, og tre tema-antologibøger, fortrinsvis med introducerende/illustrative analyser af ét eller flere sprogforløb: *Argumentation*, *Replik-til-replik* og *Perspektiv*.

Ole Tøgeby *Om sprog. En introduktionsbog*. Hans Reitzel 77.

Jesper Hermann og Frans Gregersen *Gennem sproget. Om undersøgelse af sprogbrug i samfundet*. Gyldendal 78.

2. Undersøgelser af institutioners sprogbrug eller af sprogbruken i bestemte genrer

2.1 Massekommunikation

Jeg vil i dette afsnit først og fremmest se på følgende analyser:

Erik Hansen *Reklamesprog* Hans Reitzel 70 (2. rev. udg. – 1. udg. kom i 65).

Mette Nordentoft *Avisledere. Nogle tekstanalyser* (under medvirken af Claus Seiden) Gyldendal 72.

Klaus Kjøller *Vælgeren og partiprogrammerne. En aktuel, sproglig-politisk analyse* Borgen 73.

Gunnar Rasmussen *Sportsjournalistik* Forlaget GMT 74.

Bo Fibiger *Partipolitisk sprogbrug. En undersøgelse af valget 1971* Akademisk 72.

Frands Mortensen *Kommunikationskritisk analyse af 22-radioavisen*
Forlaget GMT 73 (3. udg. forsynet med kritisk efterskrift, dateret
august 73; 1. udg. 72).

Først vil jeg se på hvilken analysetype de forskellige monografier re-
præsenterer. Til dette formål er det meget bekvemt at skelne mellem
følgende tre typer:

Apparatororienterede analyser, dvs. analyser som har til formål at ef-
terprøve anvendeligheden af nogle begreber, og/eller rigtigheden af
nogle hypoteser. Det er analyser som primært udspringer af den vi-
denskabelige institutions interne teoribyggnings- og teoriskærpnings-
problemer. Den er henvendt til fagfæller.

Beskrivende analyser har til formål at afdække analyseobjektets ind-
hold, typisk perspektiv eller ideologi, og/eller de sproglige teknikker
der er anvendt.

Den *kritiske* analyse har til formål at vurdere de anvendte teknikker
(*teknisk kritik*) og/eller analyseobjektets indhold (*ideologikritik*).

Reklamesprog har til erklæret formål »på grundlag af en stikprøve at
fremstille nogle konstituerende træk i moderne dansk reklamesprog«
(fra forordet til 2. udg.). »Bogen er først og fremmest ment som en
fremlæggelse af et materiale, og forfatteren har været tilbageholdende
med at drage æstetiske, psykologiske, sociologiske og etiske konklusi-
oner. Disse overlades til læseren«. (fra forordet til 1. udg.).

I *Avisederes* forord erklæres følgende: »Det har ikke været hensig-
ten at kritisere enkeltaviser, men at angive metoder, hvormed man kan
foretage kritisk analyse af avisen, pressen . . . Både læsere og presse må
bidrage til at modvirke den fordummelse, der så ofte advares mod, og
som jeg meget hellere – med andre modeord – vil betegne som frem-
medgørelse, pseudotilværelse, skinforhold til tingene. Det er emnet,
selv den konkrete sag, som man orienterer sig om, – kritisk i den
forstand, at man forsøger at se, hvad der faktisk står i teksten«.

Ingen af disse analyser kan kaldes apparatororienterede. De gør natu-
rligvis begge brug af et vist begrebsapparat og fremsætter også hypote-
ser undervejs, som søges bekræftet/afkræftet. Det vil jo bl.a. være et
kriterium for om analyserne overhovedet i en vis forstand kan kaldes
videnskabelige. Men den traditionelle, videnskabelige genre: den af-
handling, hvis mål er dikteret af og rettet mod den institution (i bred
forstand) forskeren er del af, er der ikke tale om. Eller for at udtrykke
det på en anden måde: Analyserne er ikke først og fremmest skrevet

for medforskere; de er i høj grad skrevet til erklæret gavn for undervisere og »almindelige mennesker«. Det gælder også de andre 4 analyser.

Reklamesprog er en beskrivende analyse – med forsigtige antydninger af en (modtageridentificeret) teknisk kritik i den i 2. reviderede udgave tilkomne slutning (s. 138–40).

Avisledere »forsøger at se, hvad der faktisk står i teksten«. Det der er tale om er altså en sproglig nærlæsning som fører frem til en beskrivelse af en række ledere som kommunikationsenheder, dvs. som størrelser der indgår i en kommunikationsproces. Men der forekommer enkelte, forsigtige vurderinger i bogen. Som det mest udtalte eksempel kan det anføres at en BT-leder er »stedvis sværtlæselig, hvis man anskuer den som en sagprosatext med konkret, reelt emne. Men emotionelt er den let at fatte . . . En leder af denne type afspilles i en skinverden, dvs. at den tilsyneladende overtaler til en bestemt meningsdannelse eller handlemåde i konsekvens af en politisk problemstilling, men at den netop ikke fører til aktiv opinion«. (s. 43).

I *Reklamesprog* analyseres reklamens umiddelbare, psykologiske effekt på modtageren. Hele afsendersiden er ladet ude af betragtning. Metoden er den at observatøren identificerer sig med en almindelig læser, og dernæst fortæller hvad han oplever når han udsættes for (gennemlæser) kommunikationsenheden, eller for en særlig grammatisk-stilistisk konstruktion.

Konklusionen af analysen er at reklamesproget er produktivt/kreativt på de områder hvor normalsproget ikke er det (bogstaver, morfemer, og til en vis grad ord), og stereotyp/klichépræget hvor normalsproget er produktivt (sætninger). Reklamen gør således brug af farvede bogstaver, meget store og meget små bogstaver, og bogstaver som forestiller noget. Den producerer nye ord ved at sætte morfemer sammen på en utraditionel måde, fx 'mejerigtig'. Men især er varenavnene reklamesprogets vækstlag.

Det informationsbærende ordforråd derimod er stærkt begrænset, domineret af få, højfrekvente glosser, som fx 'aktiv', 'elegant', 'vidunderlig'. Angående opbygningen af sætninger og udformningen af købeopfordringer, løfter om varens egenskaber og den omgivende virkelighed, er der tale om nogle få stereotyper. Længst i retning af originalitet og evt. æstetisk værdi, når reklamen på overgangen mellem sprog og billede: typografi, layout, tegning. Dette er en konsekvens af at det ikke drejer sig om at give reel information og fornuftsargumentation, men om at agitere og påvirke emotionelt.

Bekræftelsen af analyseresultaterne ligger i at analysemodtageren er enig i de sproglige iagttagelser og i at de anførte læserreaktioner faktisk finder sted. Den almindelige læser er ikke defineret socialt og psykologisk på anden måde end netop ved sine reaktioner på reklamesproget. Der knyttes ikke eksplicit an til nogen psykologisk teori. Det er en grammatisk-stilistisk beskrivelse som er udvidet med common-sense-psykologiske betragtninger.

Avisledere benytter samme identifikatoriske, introspektive, psykologiske metode som *Reklamesprog*, men inddrager også afsendersiden. *Avisledere* problematiserer metoden (s. 27–29) og understreger vigtigheden af at »sproglige iagttagelser dokumenteres nøje i teksten... Ellers havner man let i for løse påstande eller i den kunst at fremtrylle kaniner af sin høje hat – noget, som nok efterlader imponerede, men ikke synderlig belærte elever«. (s. 62). Udtrykket 'sproglige iagttagelser' skal i sammenhængen forstås meget bredt og omfatter også (måske: især) påstande om læserreaktioner.

Disse to bøger er to forsigtige forsøg på at supplere den veletablerede, grammatisk-stilistiske beskrivelsesmetode med snævre modtager- og afsenderiagttagelser.

Vælgeren & partiprogrammerne har til formål »at vise hvorledes de politiske vejlederes ønske om at hverve tilhængere alvorligt skader vælgerens chancer for at vælge parti ud fra en nogenlunde klar forståelse af de alternativer der tilbydes«. (s. 14). Det er ikke hensigten »at der skal tages partipolitisk stilling til noget som helst i denne bog« (s. 15).

Der er altså tale om en modtageridentificeret teknisk kritik, som vurderer de anvendte, fortrinsvis sproglige, teknikker på baggrund af modtagerens faktiske interesser. I modsætning til de to foregående bøger opereres der her med en eksplicit defineret modtager, en ideel, almindelig vælger som på den ene side er en gennemsnitlig repræsentant for vælgerne, idet han ikke er udstyret med særlige faglige og intellektuelle forudsætninger. På den anden side er han imidlertid også en frankensteinsk konstruktion, idet han ikke på forhånd har politiske sym- eller antipatier som virker ind på hvordan han opfatter hvad der står i programmet.

Analysen har et kraftigt islæt af noget man kunne kalde *komparativ ideologikritik*, idet den ideelle, almindelige modtager er blevet opstillet ud fra en opfattelse af hvorledes et demokrati *bør* fungere: vælgeren

bør (bl.a.) have mulighed for at tage stilling på basis af en nøgtern vurdering af hvilket partis program der vil gavne samfundet bedst. Bogen tager demokratiet på ordet angående partiprogrammerne: *hvis* man skal have et demokrati, *så* må programmerne også give information.

Det gør de iflg. undersøgelsen i alt for ringe omfang. Der forklares og illustreres en lang række informationshæmmende, sproglige faktorer: selvfølgeligheder (tautologier, banaliteter m.m.), tågesnak og selvmodsigelser, overtalelsesdefinitioner, uklar og uholdbar argumentation, utilstrækkelige beskrivelser og sprogets alt for høje sværhedsgrad. Endvidere har partierne en tendens til at fremstille hinanden som blinde fanatikere og forbrydere. Og når der skal argumenteres for eller imod en konkret sag, undgår man stort set at tage direkte stilling til modpartens argumenter.

Denne undersøgelse er mere eksplicit angående de samfundsmæssige rammer end det to foregående analyser. Men den erklærede partipolitiske neutralitet tvinger til tilbageholdenhed angående ethvert politisk kontroversielt, samfundsteoretisk problem. Der findes dog ikke desto mindre ret klare bidrag til en materialistisk forklaring af partiernes adfærd, herunder den sproglige (s. 155f.). Men at bogen opererer med *vælgeren* slet og ret, hen over ethvert classeskel, lægger afstand til fx den marxske højprioritering af »klassekampen«.

De tre følgende analyser *Partipolitisk sprogbrug*, *22-radioavisen* og *Sportsjournalistik* er tydeligt nok båret af en socialistisk grundholdning. De er skrevet af forskere som har erkendt deres plads i det »senkapitalistiske« system, og som har indset at hvad enten de forsker eller ej, og hvad enten de vælger det ene eller det andet forskningsemne, den ene eller den anden metode og samfundsteoretiske udgangspunkt, så er det et politisk valg. Derfor må grundlaget for det videnskabelige arbejde være en politisk analyse af den situation man befinder sig i, eller som hele faget som institution befinder sig i.

Det er ikke mærkværdigt at denne erkendelse indfinder sig. Sprogbrugsforskeren studerer jo netop de historiske, sociologiske og psykologiske betingelser for sprogbrug. Det ville derfor være meget mærkeligt hvis han ikke bemærkede at hans egen tekstproduktion (forskning, undervisning m.m.) også til en vis grad var styret af og igen til en vis grad virkede tilbage på den situation (i videste forstand) han befandt sig i.

Forfatterne til disse tre analyser har valgt deres grundlag i den socialistiske kritik af det privatkapitalistiske, blandingsøkonomiske velfærdssamfund. Det bliver derfor deres opgave at påvise hvorledes henholdsvis de parlamentariske politikere, sportsjournalistikken og Radioavisen bedriver (og samtidig selv er ofre for) borgerlig indoktrinering ved at give et usandt billede af virkeligheden. Analyserne er ideologikritiske, hvor 'ideologi' i marxistisk sprogbrug dækker alle med marxismen konkurrerende samfunds- og livsopfattelser, her specielt »den borgerlige ideologi«.

I *Sportsjournalistik* sammenfattes analysen således:

»I min undersøgelse af sportssiderne i bladene Ekstra Bladet, B.T., Politiken og Berlingske Tidende har jeg villet beskrive sportspressens ideologi og de relationer, der opstår i og omkring sportspressen, mellem journalist, læser og udøver. Den sproglige analyse har (bevidst) kun været brugt som detailanalyse; mens derimod en marxistisk totalitetsopfattelse af det danske kapitalistiske samfundssystem svæver mere ukontrolleret over og bag hele fremstillingen.

Hovedsigtet har været at påvise, hvordan sportspressen skaber fiktionen om en særverden, der i mytificeret skikkelse »gentager« verden udenfor, hvordan læseren eskaperer til denne særverden og derved dulgt protesterer mod »virkeligheden«, men også hvordan læseren, når han således løber bort, løber dybere ind i den syge virkelighed.

...

Læseren tiltrækkes af sportsverdenen som af en enkel, spændende særverden – parallel med andre trivial-kulturelle »verdener« – som af et land, hvor der ikke gives kontakthunger, arbejdsmonotoni – og -stress og ikke uoverskuelige sociale strukturer. I sin anderledeshed er sportsverdenen dog lig den gamle verden. Der foregår i den en latent politisk socialisation i form af indlæring af politisk relevante attityder f.eks.: lydighed, korporationisme, fighterånd, karrierestræb, arbejdsaskese, stjernedyrkelse og evnen til at tage et nederlag. Sportsverdenen gentager og bekræfter ved pseudo-harmoniseringer liberalismens splittelse mellem humanistisk og økonomisk liberalisme, især i polariteten offentligt – privat. Ideologiseringen som sådan er en attraktion ved sportsverdenen, idet den omfortolker, forsoner med og synes at give den syge verden, det er sin sag at sætte sig ud over, en mening – og derfor naturligvis også fastholder læseren i et system, der behøver ideologisering«. (s. 136–37).

Det er iøjnefaldende i hvor ringe grad såvel grammatisk-stilistiske

som semantisk-informative begreber er anvendelige i en sådan undersøgelse. Ved at stille kravet om at undersøgelsen skal koncentrere sig om ideologiske pointer nedbrydes skellet mellem den sproglige og den litterære analyse. Resultatet er en analyse som kun ved sit sagprosaanalyseobjekt adskiller sig fra fx litterære, ideologikritiske analyser af forfatterskaber.

Partipolitisk sprogbrug opererer mere eksplicit end *Sportsjournalistik* med en nymarxistisk samfundsteori. Det er altid et fremstillingsmæssigt problem når man ønsker at perspektivere sine analyseresultater samfundsteoretisk, i hvor høj grad man skal introducere til den samfundsteori der skal perspektiveres ud fra. Problemet er dog ikke i praksis så stort som det kunne være, fordi samtlige hjemlige, yngre sprogbrugsforskere jeg kender, i princippet går ind for den historiske materialismes samfundsteori, i mange tilfælde parret med en socialistisk overbevisning.

I *Partipolitisk sprogbrug* bygges der på de nymarxistiske samfundsforskere Habermas, Israel og Enerstvedt (s. 19), men der gives i øvrigt ingen indføring uafhængig af den efterfølgende analyse til de to centrale begreber 'tingsliggørelse' og 'teknisk bevidsthed'. Det betyder at analysen samtidig bliver indføring/illustration/fortolkning af disse begreber på den partipolitiske sprogbrug.

Partierne er iflg. bogen ofre for den tekniske/spontane bevidsthed, dvs. at man dels passivt overtager de eksisterende samfundstilstande, og dels aktivt prøver at løse kortsigtede problemer på den teknisk set bedste måde. Vælgerne konsumerer politik som andre varer: er den kedelig eller spændende, god eller dårlig, sur eller sød? Dog »har vælgeren efterhånden gennemskuet, at partiernes forskelle udelukkende kommer til udtryk i en forkærlighed for bestemte historisk betingede nøglebegreber bygget ind i en gensidig retorisk nedrakning uden praktiske konsekvenser. Men vælgeren lades alligevel uforstående tilbage, fordi intet politisk parti vil oplyse ham om det aldrig udtalte fælles mål«. (s. 111).

Som nævnt er der gode, fremstillingsøkonomiske grunde til ikke at bruge megen plads på eksplicitering og præcisering af samfundsteorien; men desværre er det med til at skabe usikkerhed omkring analyseresultaternes status. Er der fx i følgende citat tale om *forklaring af analyseresultater* eller om *at udlede nogle konsekvenser af teorien*, nogle konsekvenser som man kunne forestille sig at analysen kunne af- eller bekræfte?

»I samme øjeblik som klasse modsætningerne er fjernet fra det politiske valgs problematik, bliver begreber som 'blokpolitik' og 'kabinet' negativt ladede ord, medens *samarbejde* bliver det centrale positivt ladede begreb. Focuseringen på dette begreb medfører samtidig, at betegnelse for interessegrupper kun anvendes negativt; i stedet anvendes altid positivt ladede *overbegreber* som 'erhvervslivet' og 'samfundet'«. (s. 37).

Videnskabeligt arbejde består bl.a. i teoribygning og teorikontrol. Teorikontrol består dels i at udlede nogle konsekvenser af teorien, dels i at undersøge om disse konsekvenser, disse udledte påstande er rigtige eller forkerte. Hvis de er forkerte må noget i teorien ændres.

Det som efter min mening er et fundamentalt problem i en undersøgelse som *Partipolitisk sprogbrug* er at det alt for ofte er umuligt at afgøre om en påstand er en deduktion af teorien, eller om den er et analyseresultat som bruges til at bekræfte teorien med. Intetsteds i bogen støder man på en iagttagelse som er i modstrid med teorien, og som derfor kunne bruges til at forbedre, skærpe osv. teorien med. Hvis bogen derfor faktisk rummer talrige iagttagelsespåstande om analyse-materialet, så må det underforståede videnskabelige budskab være at vi her står over for en samfundsteori som er så fuldt færdigudviklet at en empirisk undersøgelse af sprogbrugen i valgkampen i 1971 ikke kan bidrage til at gøre den bedre.

Dette er ikke et problem der gælder specielt for denne undersøgelse. Det er et problem som er nærværende i størstedelen af den sprogbrugsforskning og massekommunikationsforskning som i større omfang inddrager teoridannelser fra nabovidenskaberne, først og fremmest sociologien. Pointen bliver at man overhovedet *inddrager* disse teoridannelser og derved i en vis grad bliver i stand til at demonstrere en sammenhæng imellem og forklare de sproglige iagttagelser (angående genre, komposition, diverse former for kvalitativ indholdsanalyse, stil). Der er en tydelig tendens til at det centrale ærinde er at demonstrere værdien, ja nødvendigheden af at inddrage sådanne overordnede, samfundsteoretiske synspunkter; dette udtrykkes da også helt eksplicit i *Partipolitisk sprogbrug* s. 109. Set indefra, fra den sprogvidenskabelige institution, er det heri det nye (og oprørske) ligger. Set udefra, specielt fra fag hvor det er en selvfølge at sociologiske teoridannelser til stadighed diskuteres, kritiseres og – hvis heldet er ude – forbedres, må meget af den danske sprogbrugsforskning antageligt se ret naiv ud.

22-*radioavisen* er den af de her omtalte analyser som rummer mest videnskabsfilosofisk diskussion. Da den samtidig er den af analyserne som har opnået langt den største udbredelse (trykt i 6 oplag, i alt 8.500 eksemplarer) har man lov til at gå ud fra at de præmisser for sprogbrugsanalyse hvorpå bogen hviler, af mange opfattes som rimelige. Disse præmisser kritiseres af forfatteren i en efterskrift fra august 73.

Undersøgelsen viser at radioaviserne er kedelige og vanskelige at forstå. »Udsendelserne er *kedelige* fordi redaktionen fastholder en blank og perfekt overflade; den samme speaker læser og læser, han holder ingen pauser og han må ikke variere sin stemmeføring. Udsendelserne er desuden kedelige fordi redaktionen anvender den abstrakte og uvirkelige officielle sprogbrug. Sprogligt ligger Radioavisen derfor tættere ved de officielle skrivelser end ved det talesprog den – ifølge sine egne retningslinier – bør stræbe imod.

Udsendelserne er *vanskelige at forstå* fordi Radioavisen anvender en yderst kompliceret syntaks (lange perioder, mange passive sætninger, mange agentivstrygninger) og fordi Radioavisen ikke definerer de mange tekniske termer den anvender«. (s. 154–155).

Endvidere afsløres det at det overordnede, strukturerende princip i radioaviserne er (en udgave af) den borgerlige ideologi. Radioavisens verden er delt i fredelige stater som bor i vesten, og i ufredelige stater der bor i øst og/eller som er socialistiske. Radioavisens opmærksomhed er vendt mod isolerede fakta, og den diskussion og politiske debat som refereres, angår netop sådanne enkelt-fakta, og ikke den samfundsmæssige ramme som disse fakta eksisterer i kraft af. Det betyder at verdensbilledet atomiseres: de enkelte hændelser rykkes ud af deres sammenhæng. Herved bliver Radioavisens verden for det første uoverskuelig; for det andet fremtræder de sociale processer ikke som menneskeskabte, men som selvstændige, »naturgivne« rammer. Det er fx i Radioavisen ikke menneskene der fastsætter hinandens løn, men derimod pristallet der fastsætter menneskets løn. Menneskene bliver objekter blandt andre objekter: de bliver fremmedgjorte. Herved er Radioavisen med til at legitimere de eksisterende magtstrukturer som fremgået af »naturlove«, dvs. som uforanderlige.

Det overordnede, teoretiske problem i undersøgelsen er hvordan man sikrer sig at en ideologikritisk undersøgelse bliver objektiv. Det er – iflg. bogen – ikke noget principielt problem at sikre sig at *afdekningen* af Radioavisens indhold, dvs. resultatet af den kvalitative indholds-

analyse, bliver objektiv. Derimod mener Frands Mortensen at det er umuligt at gøre *kritikken* af indholdet objektiv.

En objektiv analyse skal iflg. bogen ikke blot udføres med en given, ekspliciteret metode; den skal også være personuafhængig, således at enhver der benytter den angivne metode kommer frem til det samme resultat, uanset deres politiske holdninger. Dette fører efter Frands Mortensens mening til at videnskaben kun kan registrere eller afdække givne forhold. Den kan aldrig komme frem til at give gode råd, ud over forslag til rent tekniske kommunikationsforbedringer, til institutioner, samfundsklasser, eller fx til journalister i Danmarks Radio.

Den tyske samfundsteoretiker Habermas har foreslået en løsning på dette problem. Den består i at tage afsenderinstitutionen på ordet (dvs. formålserklæringer, specielt for Radioavisen: publiceringsregler) og så påvise uoverensstemmelser mellem denne »erklærede ideologi« og den ideologi som en videnskabelig, objektiv indholdsanalyse kan afdække i de tekstprodukter institutionen udsender. På denne måde gøres ideologikritik til et spørgsmål om at sammenligne den erklærede med den fremanalyserede ideologi, og herved skulle objektiviteten være sikret (komparativ ideologikritik, se også under omtalen af *Vælgeren & partiprogrammerne* ovenfor).

Denne udvej forsøges i 22-radioavisen, men den viser sig uanvendelig, fordi publiceringsreglerne er så åbne for fortolkninger at det bliver umuligt at påvise ideologiske uoverensstemmelser mellem dem og de producerede udsendelser. Da det næppe lader sig gøre i vort samfund at finde en institution med en mere udførlig, offentlig formålserklæring end Radioavisen, betyder dette negative forsøg at denne Habermaske udvej må anses for at være en blindgyde.

I konsekvens af dette er der iflg. Frands Mortensen ingen vej udenom at sprogbrugsforskningen opgiver den traditionelle, borgerlige objektivitet. Forestillingen om at kunne forske objektivt og neutralt, og publicere sine resultater til gavn for alle og enhver, må opgives. Sprogbrugsforskningen bør efter Frands Mortensens mening indgå i »en frigørende, politisk praksis«. Det betyder at den skal arbejde for arbejderklassen:

»Den borgerlige videnskab må erstattes med arbejderklassens: Nemlig marxismen.

Imidlertid er det en ganske kompliceret affære. Der er nemlig ikke tale om blot at udskifte værdiorienteringen, og så fortsætte med de

allerede tillærte teknikker og metoder: Det er netop venstreradikalismens løsning, og som det er demonstreret i denne bog fører det ikke til nogen politisk eller økonomisk frigørelse. I stedet er det nødvendigt at tilegne sig en helt ny fremstillingsteknik (nemlig den der er udviklet af Marx i *Kapitalen*), og derved rejser der sig naturligvis en række nye problemkredse for forskningen«. (efterskriftet, s. 297).

22-radioavisen rejser meget centrale videnskabsteoretiske og videnskabspolitiske problemer, som jeg vil vende tilbage til i følgende afsnit.

Af mindre undersøgelser i artikelform inden for massekommunikation, kan nævnes:

Den kulturelle sfære:

Uwe Geist »Når det udsigelige skal siges. Analyse af en anmeldelse« i Kjøller (red.) *Analyser af sprogbrug: Argumentation* Borgen 75.

Gunnar Rasmussen »1500 tvetydige meter. En sammenlignende analyse af et stykke »folkeligt« og et stykke »seriøst« sportsjournalistik« i *Analyser af sprogbrug: Perspektiv* Borgen 76.

Jørn Lund »Lidt om sproget i DRs børne- og ungdomsudsendelser« i Mogens Jansen og Jørn Lund (red.) *Børnenes sprog – sprogene omkring børn. Nogle punktstudier* Hans Reitzel 79.

Reklame:

Ole Togeby »Sådan lever weekendgenerationen. Analyse af en annonce« i samme som Geist ovenfor, og »3 for 10 kr. Om reklame og reklameforskning«; *Kritik* 50, 79.

Jørn Møller »Danmark, dejligst Vang og VALO« i *Meddelelser fra Dansk lærerforening* 77 nr. 1.

Den politiske sfære:

Vibeke Broby, Mette Kunøe, Frands Mortensen, Peter Schmidt og Karin Toft Sørensen »Sproganalyse – en læsemodel og en undervisningsmodel« i *Meddelelser* 72, nr. 1.

Klaus Kjøller »Makværket. Analyse af en politisk tale« i samme som Geist ovenfor, og »Sælges: dansk politik. (Del)analyse af det (næst)mest læste stykke moderne danske litteratur« i *Analyser af sprogbrug: Perspektiv* Borgen 76. I samme antologibind findes

Arne Olsen »Tre kik i perspektivkassen. En analyse af Berlingske

Tidendes, Ekstra Bladets og Informations behandling af samme begivenhed» og

Vilhelm Bardekamp m.fl. »Perspektivløsheden i dansk presse. Udsnit af tentativ arbejdsrapport om pilotprojekt i forbindelse med projekt om såkaldte politiske minoritetsgruppers behandling i den borgerlige offentlighed i senkapitalismen«.

Cay Dollerup »En analyse af en avisartikel – en studie i indoktrinerings« i *Meddelelser* 77, nr. 1.

Bo Fibiger »Om undervisning i sagtekster« i *Tekster i danskundervisning 1.–7. klasse*. Konferencerapport, Dansk lærerforening 78.

Peter Harms Larsen »Perspektiver i perspektivplanlægningen – en tekstanalyse« i Peter Harms Larsen *Tekst og tale – analyser og problemer* Roligapapir nr. 13, Roskilde Universitetscenter 78.

Følgende arbejder behandler specielt sproget i skole- og børnebøger:

Poul Lindegård Hjorth »Sproget i folkeskolens lærebøger. Nogle overvejelser over beskrivelsesproblemer« i *Nys* 6, 74, og »Fribladet eller sambladet? Botanisering i lærebogssprog« i Jansen & Lund (red.) *Børnenes sprog – sprogene omkring børn* 79. Heri findes også

Jens Normann Jørgensen »Om sproget i børnebøger«.

Hans Jørgen Schiødt »Sproget i børne- og ungdomslitteraturen« I Sven Møller Kristensen og Preben Ramløv (red.) *Børne- og ungdomsbøger. Problemer og analyser* Gyldendal 74.

Mette Nordentoft »Sproglige faktorer i børnebøger« i *Meddelelser* 74, nr. 4, og »Om børnebøgers udformning« i G. Jakobsen m.gl. (udg.) *Moderne dansk børnelitteratur. En oversigt*. 7 s.

Mette Kunøe m.fl. *Sprog og skolestart* Forlaget GMT 75.

2.2 Samtaleanalyse

Samtaleundersøgelserne kan inddeles i to grupper: undersøgelser af bestemte samtalegenrer, og forsøg på at formulere regelmæssigheder som gælder uanset hvilken samtalegenre der er tale om.

2.2.1 Almene samtalemekanismer

Et sprogs grammatik er læren om de grammatisk korrekte ord-sekvenser i sproget. Et sprogsamfunds generelle samtaleteori er læren om de korrekte ytringssekvenser i sprogsamfundet. Når man som lingvist

skal nærme sig nabovidenskaberne psykologi og sociologi, er det en indlysende mulighed at overføre sine metoder og færdigheder i paradigmatiske og syntaktiske analyse, til ytringssekvenser. I stedet for at betragte sætninger i isolation, betragter man dem i sekvenser: som samtaler (eller som tekster). Opgaven bliver at finde ud af hvad der konstituerer en samtale (evt. en tekst).

Man kan forenklet sige at det at gå fra sætningsanalyse til ytrings- eller samtaleanalyse, indebærer beskæftigelse med tre problemområder:

2.2.1.1 Hvordan kan man mest hensigtsmæssigt beskrive hvorledes elementer i sætningen/ytringen refererer til den situation hvori ytringen falder?

Dette problem behandles teoretisk og generelt af Ib Poulsen i »Deixis. En oversigt over deixisbegrebet og en beskrivelse af ytringens deixis«, og af Ole Togeby i »Grammatik og deiksis«, begge i *Nys* 8, 75.

2.2.1.2 Hvad er en sproghandling?

Enhver ytring er manifestation af én eller flere sproghandlingstyper (fx påstand, ordre, bøn). Hvordan beskrives en sproghandling? Hvor mange og hvilke sproghandlingstyper findes der, eller: er det nødvendigt/hensigtsmæssigt at operere med?

Torben Andersen har i »Ytringsbeskrivende verber, gengivelse af ytringer, og sprogbrugens indeksikalitet« i *Nys* 8 vist at de sproghandlingsbetegnende verber som står til den almindelige sprogbrugers rådighed når han skal meddele sig om, hvilken sproghandling en ytring er, ikke udgør et udtømmende og konsistent system hvormed ytringer éntydigt kan kategoriseres. Ole Togeby ser i »Hvis det går galt bliver du ikke alene« i *Kritik* 26, 73 på problemet om hvorledes sproghandlinger skal beskrives. I Kjøller »Opgaveforslag (og lidt om deres løsninger)« i *Analyser af sprogbrug: Replik-til-replik* Borgen 76 defineres og diskuteres en række almindelige sproghandlinger. Otto Glismann drøfter i »Om vurderende udsagn og emotive prædikater« i *Nys* 10–11, 79, forskellige definitionsforsøg, og fremsætter på basis heraf et forslag til en sproghandlingssystematik.

Beskæftigelsen med disse samtaleparadigmatiske problemer foregår normalt sideløbende med beskæftigelse med samtale-syntaksproblemerne:

2.2.1.3 Hvordan beskrives en ytringssekvens ved hjælp af sproghandlingsbegreber?

Hvilke regler findes der for sammenknytning af ytringer til samtaler?

Torben Andersen har givet et indledende overblik over en udenlandsk skole som har været til inspiration for dansk samtaleanalyse i »Introduktion til etnometodologernes samtaleanalyse« i tidsskriftet *Papir* nr. 1, Forlaget GMT 74. Kjøller »Om sproghandlinger og samtaleanalyse« i *Nys* 5, 73, rummer bl.a. en nogenlunde detaljeret, introducerende anskueliggørelse af hvorledes generativ grammatik og sproghandlingsteori i forening kan bruges til samtalebeskrivelse.

Peter Harms Larsen *Papirer til »Samtalens grammatik«* Rolig-papir nr. 4, Roskilde Universitetscenter 75, og *Tekst og tale – analyser og problemer* Rolig-papir nr. 13, Roskilde Universitetscenter 78 behandler en række problemer som melder sig når man skal analysere ikke-offentlige talesprogstekster, bl.a. de vanskeligheder der kommer af at de etablerede analyseredskaber er beregnet til analyse af skriftlige tekster. I »Om administrationen af ordet i samtaler« i *Nys* 8, 75, har Peter Harms Larsen bl.a. vist at der bag brug af étordsytringer som 'øh', 'ikke?', 'vel?' – ord som ofte af udenforstående opfattes som forstyrrende elementer som bør undgås (spec. 'øh') – ligger visse sproghandlinger som er vigtige for afviklingen af samtalen. Ved beskrivelsen af en samtalesekvens, bør man altså være opmærksom på at en samtale består af en (ordnet) »sammenvævning« af en sekvens af rent administrative/interne sproghandlinger (man kunne kalde dem meta-sproghandlinger) med en sekvens af sproghandlinger hvis funktion ikke er af administrativ art (man kunne kalde dem objekt-sproghandlinger), altså handlinger som først og fremmest har til formål at overføre information som ikke drejer sig om samtalen her og nu.

Torben Andersen »Vi sludrede bare lidt«. Om almene mekanismer i samtaler« i *Replik-til-replik* definerer og illustrerer nogle af de mest elementære, syntaktiske relationer mellem ytringer. Den gensidigt forudsættende relation som findes mellem ytringspar som spørgsmål og svar, og fx tilbud/anmodning/opfordring og accept/afslag, og mellem udveksling af hilsner, kaldes betinget relevans. Det vises hvorledes sådanne ytringspar ved hjælp af enkle syntaksregler kan forbindes og indlejres på forskellig måde, hvorved der fremkommer betydeligt mere komplekse samtalestrukturer.

2.2.2 Undersøgelser af bestemte samtalegenrer

Niels Erik Willes »Vores krav er rimelige og retfærdige og vi vil se resultater – nu. Ellers ... Noter om forhandlingssituationens retorik og pragmatik« i *Replik-til-replik* handler om genren forhandling. I artiklen præsenteres og diskuteres de vigtigste af de faktorer i forhandlingssituationen som har indflydelse på sprogbrugen, specielt argumentationen: både argumentationens mål og den teknik der anvendes.

Peter Harms Larsen har i »Om »offentligt at tilskynde til forbrydelse«. En studie i forholdet mellem sprog, jura og politik« *Nys* 5, 73, med udgangspunkt i et afgørende sprogbehandlingsproblem i en bestemt sag, set på genren retsproces. Endvidere har han bidraget til beskrivelsen af genrerne presseinterview, alarmsamtale og undervisningssituation:

Presseinterviewet som kommunikationssituation (sproglig interaktion) Munksgaard 72 er en opgavebaseret præsentation/beskrivelse af genren og dens vigtigste varianter.

»De ringer, vi kommer. Om alarmeringer og deres samtalepolitiske forudsætninger« i *Replik-til-replik* er en analyse af en række telefonopkald til Alarmcentralen (drej 0–0–0). Artiklen søger at forklare hvorfor den enkelte samtale – den enkelte variation over grundtemaet: hjælp! – forløber som den gør, dvs. at påvise detaljeret hvorledes de forskellige samtalevariationer afspejler variationer i kommunikationssituationen.

Den samtalegenre som er mest fyldigt undersøgt er uden tvivl undervisningssituationen.

I »Snak i klassen – om klasseundervisningen som samtalsituation« i *Meddelelser fra Dansk lærerforening* 77 nr. 3, beskriver Peter Harms Larsen den almindelige, lærerdominerede klasseundervisning, og der uddrages nogle overordnede, indlæringsmæssige konsekvenser af denne undervisningsform: »[Eleverne] lærer at det de kan eller ved, skal de ikke vurdere efter hvad de selv kan se det kan bruges til, men efter en abstrakt værdimålestok sat af en fremmed autoritet; de lærer at konkurrere individuelt og at acceptere at nogle er tabere og at andre på deres bekostning er vindere; de lærer at fortrænge og disciplinere egne oplevelser, følelser og behov, for pligtopfyldende at kunne indgå i en praksis hvis egentlige formål de ikke kan gennemskue, hvis organisation er opsplittet og uoverskuelig, og hvis forløb er bestemt af abstrakte magter de ikke kender. Det er relativt indlysende at samfundet umiddelbart vil være interesseret i at store dele af arbejdskraften besidder sådanne kvalifikationer, idet det vil give en lønarbejder som uden

større vrøvl og besvær vil fungere i de fleste arbejdsfunktioner«. (s. 219).

Samme nr. af *Meddelelser* som er et temanummer redigeret af Peter Harms Larsen, rummer en række detailanalyser af autentiske klasseværelsessamtaler, som bl.a. uddyber og konkretiserer det citerede synspunkt.

Anne Marie Heltoft og Kirsten Paaby analyserer i *Tampen brænder. En analyse af undervisning som samtale* Hans Reitzel 78, 5 klasserundervisningstimer og 10 gruppearbejder i en 2. real. De påviser detaljeret hvorledes selv undervisningen hos en »dygtig og pædagogisk avanceret« lærer virker undertrykkende på eleverne. Elevernes egne erfaringer og historie holdes konsekvent ude af undervisningen, og bl.a. herfor virker den hverken bevidstgørende eller frigørende.

Projekt Skolesprog *Skoledage 1–2* Forlaget GMT og Unge Pædagoger 79, er resultatet af den hidtil mest omfattende undersøgelse af et delområde af moderne dansk sprogbrug. Projektets 18 deltagere har båndoptaget og observeret i alt 122 lektioner på 2 udvalgte (og villige) kommuneskoler. Af disse 122 lektioner har man udskrevet de 39, og de danner i snævrere forstand analysemateriale for projektets fase I. Det overvældende, empiriske materiale aktualiserer i særlig grad nødvendigheden af at have et klart mål når man skal analysere. Materialet rummer i sig selv så mange arter af pointer at enhver forestilling om at kunne præstere en tilnærmelsesvis udtømmende analyse klart nok er en illusion.

Den væsentligste, eksplicitte værdipræmis for projektgruppens arbejde – deres utopi, som de selv kalder den – lyder således:

»Undervisningen tilrettelægges og forløber sådan at der opstår situationer hvor *alle* elever får øget kritisk, sociologisk indsigt i deres situation og objektive interesser på langt sigt, således at de i kraft af denne indsigt bliver bedre i stand til at *handle* efter interessen«. (s. 15 og flere andre steder).

Denne utopi udmøntes i fire »temaer«:

a) Skoleopfattelse – elevbevidsthed: Børnene har den opfattelse at man går i skole for at få et arbejde. Dette tema fremhæver den side af utopien som handler om at børnene skal blive vidende om de formelle rettigheder og de reelle muligheder de har, og at de skal udnytte dem til at kvalificere sig til *mere* end blot at sælge deres arbejdskraft.

b) Børnenes erfaringer: Børnene stritter som regel imod at skulle forbinde livet uden for skolen med det der foregår i skolen. For at

børnene gennem skolearbejdet skal blive bevidste om deres samfundsmæssige situation og interesser er det nødvendigt at skolearbejdet udspringer af børnenes extra-skolære erfaringer.

c) Problemløsning og funktionalisering: Læseplan og forældre (og børn, jvf. tema a) stiller krav som alvorligt hæmmer mulighederne for at læse-, skrive- og regnefærdighederne indgår som redskaber i en problemløsningsproces som tager udgangspunkt i elevernes erfaringer. Tendensen er at færdighederne indlæres i isolation fra erfaringerne, og uden at være nødvendiggjorte af børnenes krav om meningsfuld handling.

d) Ansvar, styring, medbestemmelse: Eleverne bør overtage ansvaret for deres egen læreproces. Dette forudsætter at de indser at deres situation (skolens hverdag) er bestemt af visse undertrykkende forhold i det omgivende samfund.

Ud fra disse fire temaer analyseres og kritiseres i fase I den iagttagne undervisningspraksis. Projektets fase II består af nogle praktiske, pædagogiske udviklingsforsøg i to klasser, hvor man afprøver principperne om problemorienteret og fagintegration (nødvendige midler til virkeliggørelse af utopien) i folkeskoleregime.

Et vigtigt, sociolingvistisk resultat undervejs i projektet, er at de grammatisk-stilistiske begreber *ikke* er egnede til at karakterisere socialklassesproglige forskelle mellem børnene med. Kønsforskellen betyder iflg. undersøgelsen lige så meget (evt. mere) når man benytter grammatisk-stilistiske måleredskaber, som forskellen i social baggrund gør. Når disse forskelle skal beskrives må man se på *indholdet* af det der bliver sagt og på, hvem der udfører hvilke sproghandlinger, hvornår og hvorledes: man må kort sagt *tolke* deres adfærd, herunder sprogbrug. De formal-sproglige analyseredskaber må i denne sammenhæng kasseres til fordel for psykologiske og sociologiske begreber.

Skoledage 1–2 rummer implicit et svar – og nok det eneste der kan gives – på det problem jeg var inde på ved omtalen af *22-radioavisen*: Kan sprogbrugsforskeren på objektivt og videnskabeligt grundlag kritisere de værdier og den samfundsforståelse som fremanalysedes i et givet materiale? Hvis man kritiserer disse ting, har man så ikke forladt videnskaben og er gået over i den politiske propaganda?

Skoledage 1–2 lægger ikke skjul på at de er ude i et skolepolitisk ærinde. Tværtimod bruges der megen plads på at klargøre »utopien« og herunder de fire »temaer« som styrer iagttagelserne og det pædagogiske udviklingsforsøg. Men netop fordi deres værdipræmisser er så for-

holdsviis klart lagt frem, er det jo muligt at kontrollere om de resultater de kommer frem til er rigtige. Kriteriet på videnskabeligheden er at en anden forsker (gruppe af forskere) ved at antage de samme værdipræmisser og benytte de samme analysemetoder på materiale af samme art (evt. nøjagtigt det samme), ville komme frem til de samme resultater. Værdipræmisserne er naturligvis hverken »videnskabelige« eller »objektive«; der kan lægges andre værdipræmisser til grund for en undersøgelse som denne. Men ønsker man at lade sin undersøgelse munde ud i praktiske handledirektiver eller råd, undgår man dem ikke. Og ønsker man ikke det, er det jo også udtryk for et valg af værdier. Problemet er med andre ord ikke om samfundsvidenskabelig (herunder sprogbrugsvidenskabelig) forskning skal eller ikke skal baseres på nogle værdipræmisser. Den værdiløse samfundsforskning er et illusionsnummer.

3. Omkring sprogbrugsteoriens grundlæggelse?

Jeg vil i dette afsnit indledningsvis gå ud fra følgende traditionelle, akademiske opfattelse af en videnskabs opgave: Sprogbrugsvidenskabens opgave er at opstille en sprogbrugsteori. Opstilling af en sådan teori vil bestå i

- a) at definere nogle begreber,
- b) hvormed der kan formuleres nogle påstande (regler),
- c) som kan anvendes/konkretiseres på tilfælde af sprogbrug, således at reglernes sandhed/falskhed kan sandsynliggøres.

Formålet er at blive i stand til at forstå og forklare, evt. at forudsige, sprogbrug. Endvidere kan formålet være at give anvisninger på hvorledes man kontrollerer og/eller forandrer sprogbrug.

De analyser som vi har set på ovenfor leverer alle bidrag til formulering af nogle sprogbrugsregler. De går alle ud over deres undersøgelseseksempler og generaliserer deres resultater til – typisk – at gælde genren (fx reklame, 22-radioavis, klasseundervisning). Men analysearbejdet har ikke karakter af at være en kontrol af en sprogbrugsteori. Havde man en sådan, ville man allerede inden analysen være i stand til at drage (*deducere*) nogle empiriske, dvs. kontrollérbare og ikke-banale, konsekvenser angående det område man skulle til at undersøge. Og herved ville enhver undersøgelse i det mindste blive en *kontrol* af teorien, evt. også give bidrag til teoriens forbedring.

Da sprogbrugsvidenskaben er en samfundsvidenskab, vil mange af de problemer der er med opstillingen af en sprogbrugsteori for moderne dansk, være problemer som findes ved al samfundsvidenskabelig teoridannelse. (Og omvendt vil de resultater angående beskrivelsesmetoder og regeltyper, som nås inden for dansk sprogbrugsforskning, kunne anvendes inden for andre samfundsvidenskaber).

Den præcisionssøgende, eksplicite »naturvidenskabelige« videnskabsopfattelse har inden for de sidste 25 år slået klart igennem inden for sprogforskningen i form af den generative grammatik. Det er derfor en nærliggende tanke for sprogforskere at søge at overføre de generative beskrivelsesprincipper når opgaven er at beskrive sekvenser af ytringer (handling), i stedet for sætninger.

I Kjøller *Mod en argumentationsteori* Akademisk 78 defineres sproghandlingerne således ved deres plads i visse atomare sprogspil, som er ytringsbeskrivelsens parallel til den generative sætningsbeskrivelses atomare sætninger, dvs. de simplest mulige sætninger. Fx defineres ordren således:

En ordre består bl.a. i at der refereres til modtageren (B) og i at der prædiceres en fremtidig handling om modtageren (H).

Det noteres således:

1A: beordrer: ref.: B; præd.: fremtidig H;

B accepterer ordren. Det skrives:

2B: accepterer;

B udfører den beordrede handling H:

3B: udfører H;

A belønner B. Det skrives:

4A: belønner;

Ideen er så at replikskifter/tekster fremkommer ved at der anvendes én eller flere transformationsregler på ét eller flere af sådanne atomare sprogspil. Sådanne transformationer kan fx sætte de atomare sprogspil i række, eller indlejre ét i et andet.

Den (sprog)handling at fremsætte et argument, defineres som et træk i et argumentationsspil, som er et særligt, molekylært sprogspil. Argumentet defineres altså udelukkende som en (sprog)handling der har bestemte syntaktiske og paradigmatiske relationer til andre (sprog)handlinger.

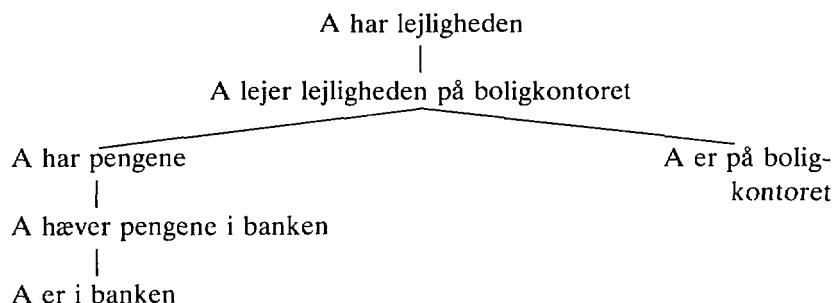
De forskellige argumenttyper og argumentationsformer defineres

herefter ud fra den art af information der overføres til modtageren. I bogens slutkapitel gøres det klart at vejen frem mod en argumentationsteori, går over detaljerede analyser af argumentationen inden for afgrænsede områder.

Det bør nok nævnes at *Mod en argumentationsteori* i modsætning til anden dansk sprogbrugsforskning som eksplicit inddrager samfundsteoretiske overvejelser, *ikke* tager udgangspunkt i en marxistisk samfundsteori, men i en anden materialistisk opfattelse, inspireret af Anthony Downs *An Economic Theory of Democracy* New York 1957.

Peter Bøgh Andersen har i *Handlinger og symboler. Elementer af handlingens syntaks* Akademisk 73, og i *Sproget på arbejde. Bidrag til en materialistisk sprogteori* Forlaget GMT 77 afprøvet en beskrivelsesmåde som både er inspireret af den generative grammatik og af computervidenskab eller artificial intelligence. Det er en helt ny, eksplosiv forskningsgren hvor man ved hjælp af computer forsøger at simulere menneskelig (intelligent) adfærd, fx problemløsning, genkendelse af strukturer, udførelse af træk i spil, beslutningstagning og forståelse af og frembringelse af naturligt sprog.

Peter Bøgh Andersen beskriver handlesekvenser ved hjælp af måltræer. Det kan groft illustreres således:

For at nå det endelige (øverste) mål, må visse (underordnede) delmål opfyldes. Disse delmål kan så igen have ét eller flere underordnede delmål.

Til ethvert måltræ hører der en epik, dvs. en sekvens af tilstande. Opgaven er at opstille de regler som bestemmer dannelsen af epikker, dvs. opstille en handlingsgrammatik.

I *Handlinger og symboler* illustreres og diskuteres anvendelsen af

denne metode bl.a. ved analyse af styringsprocesser i industrien, og ved analyse af en radioavis-kommentar. I *Sproget på arbejde* anvendes den ved analyse af (sproglig) adfærd på et autoværksted.

Bl.a. ved analysen af sprog i produktionssfæren illustreres den væsentlige pointe at ligesom samme sætning kan genereres af to forskellige grammatikker, således kan også én og samme epik (handlesekvens) genereres/beskrives ud fra to (eller flere) handlingsgrammatikker: en virkelig, sand handlingsgrammatik, som genererer handlingssekvensens virkelige måltræ, og en ideologisk, forvrængende handlingsgrammatik som udstyrer handlingssekvensen med (forstår den ud fra) et ideologisk måltræ.

Næppe nogen sprogbrugsforsker vil benægte at der er meget langt igen, før der er opstillet noget der kunne fortjene betegnelsen 'en sprogbrugsteori'. Alene den banale (men vigtige) kendsgerning at en sprogbrugsteori vil forudsætte/være en del af en samfundsteori, skaber stof til diskussioner som forekommer endeløse.

Frands Mortensen har i »Kritisk fremstilling af den abstrakte sprogvidenskab – foreløbige tanker om den »kritiske« sprogbrugsanalyses samfundsmæssige funktion, og om sprogbrugsanalytikernes samfundsmæssige placering« i Nys 6 74 afvist den borgerlige, abstrakte sprog(brugs)videnskab til fordel for den frigørende, konkrete sprog(brugs)videnskab, dvs. en videnskab som har forladt det borgerlige værdisystem, dvs. opgivet den opfattelse at videnskaben kan og bør »svæve over vandene« og objektivt registrere sine fænomener, og derefter fremlægge sine resultater til åben diskussion i offentligheden, så de kan komme hele samfundet til gode. I stedet bør man klart tilslutte sig arbejderklassens standpunkt. Dette indebærer, iflg. Frands Mortensen, to ting: at danske sprogbrugsforskere først og fremmest indgående må studere og tage ved lære af Karl Marx' skrifter, og at man ved valg af og gennemførelse af forskningsprojekter, må indgå et tæt samarbejde med »den aktive del af fagbevægelsen«.

John Mortensen har i *Kritik af pragmatikken. 5 essays om filosofi og sprogvidenskab* Medusa 78 rettet en skarp kritik mod visse tendenser i dansk sprogbrugsforskning. Det er en kritik som ligger på linje med Frands Mortensens. Med citater først og fremmest fra de i denne artikels afsnit 1 nævnte introduktioner af Steensig/Løj, Kjøller og Wille/Harms søges det bl.a. illustreret at »de danske pragmatikere«

a) forstår deres analyseobjekter isoleret, dvs. uden for en samfundssammenhæng,

b) definerer deres redskaber abstrakt, dvs. på basis af almindelig snusfornuft,

c) opfatter samfundsindividerne som lige og frie; opfatter det som målet at gøre disse frie og lige individer til herre over deres egen kommunikative praksis.

John Mortensen mener at pragmatikerne lægger for megen vægt på empiriske undersøgelser og verifikationer. Med den marxistiske »værdiformslogik« er der »sat en dobbelthed i den sociale realitet, hvis ene del forbliver usynlig. Den væsentlige del træder frem i en skikkelse, der er forskellig fra den selv; derfor har den ikke empirisk eksistens og må derfor forblive usynlig som sådan for den empiriske undersøgelse«. (s. 230).

John Mortensen har ikke megen sympati til overs for de snusfornuftige pragmatikere som »på må og få« forsøger at generalisere og verificere deres analyseresultater for at bidrage til en sprogbrugsteori. Tværtimod bør man først og fremmest koncentrere sig om at forstå Karl Marx' tanker.

Af dette afsnit kan man konkludere at der blandt danske sprogbrugsforskere ikke blot er forskellige opfattelser af hvordan en teori skal etableres og hvordan den evt. kan se ud (Kjøller, P. B. Andersen). Der er ikke engang nogenlunde enighed om hvorvidt opgaven overhovedet er at etablere en teori i ordets traditionelle, akademiske betydning (F. Mortensen), ja der rejses endog indvendinger mod at den aktivitet som sprogbrugsforskerne bør udøve skal være at dyrke empirisk videnskab (J. Mortensen).

Det er i kontrast hertil bemærkelsesværdigt hvor få uenigheder der kan konstateres blandt forskerne, når det drejer sig om næranalyser af tekster og replikskifter.

Mindre bidrag

Note til en folkevisе

Folkevisen om *Oluf Pant* (DgF nr. 315) fortæller, at denne efter et drikkelag på Korsør slot med sine svende en aften sent hemsøger bonden Mads Burmand i Gerlev og dér vil voldtage bondens hustru. Det lykkes bonden at slippe bort; han løber den 4 km lange vej til Antvorskov kloster, hvorunder hans gård hører, og klager sin nød for prioren, der i folkevisen kaldes Oluf Mortensen. Prioren tilkalder straks sine mænd, rider med dem til bondens gård og dræber Oluf Pant og alle hans ni følgesvende.

Peder Syv, der først (1695) trykte visen (IV nr. 86), antog, at Oluf Pant var den ansete dekan i Roskilde domkapitel, der døde 1397. Omtrent på denne tid fandtes der i Antvorskov kloster en prior ved navn Oluf Mortensen (nævnt 1387, død før 20. april 1390), men Peder Syv gætter på grundlag af en gammel slægtbog, at der er tale om en senere prior, Jep (Jakob) Mortensen af slægten Jernskæg (d. 1491).

Erik Pontoppidan omtaler episoden (Ann.eccl.Dan.II (1744). 230f.) som en historisk tildragelse, som han henfører til året 1387. Og han broderer lidt videre på historien og fortæller, at en lensmand på Korsør slot Olaus Pant i 1387 gav nogle gårde til Roskilde domkirke, og det var »keyne freiwilige Gabæ«, men arvingernes bod for overfaldet i Mads Burmands gård.

Suhm fremhævede (Historie af Danmark XIV (1828). 427f.), at det var utænkeligt, at dekanen i Roskilde domkapitel skulle sidde og drikke sig en rus til med soldater på Korsør slot.

Axel Olrik (DgF V,2(1890). 397f.) daterer folkevisen til omkring 1475 og antager, at en historisk – sikkert en samtidig – begivenhed har været emnet. Den prior, der er tale om, skulle da – som også Peder Syv antog – være Jep (Jakob) Mortensen (Jernskæg).

Også *H. Grüner-Nielsen* (Danske Folkeviser II. Historiske Viser (1927). 271) fremhæver visens unge alder. Visen findes i hss. fra omkring 1650, og de mange tyske låneord og krydsrimene viser hen til en nyere tid. Han antager derfor, at visen i den foreliggende form stammer fra første halvdel af det 17. århundrede, og at den enten grunder sig på et lokalt sagn eller måske snarere er en omdigtning af en ældre vise.

Ernst von der Recke (Danmarks Fornviser IV (1929). 423) er enig i, at sprog og stil viser, at det er en yngre vise; han antager, at en virkelig tildragelse fra omkring 1500 sikkert ligger til grund for den.

Folkevisen omtales også af andre, bl.a. *J. B. Daugaard* (Om de danske Klostre i Middelalderen (1830). 276f.), *F. R. Friis* (Bidrag til Antvorskovs Historie (1876). 11f.) og *P. H. Bernholm* (Antvorskov gennem Tiderne (1942). 38ff.), der alle henlægger den i visen beskrevne begivenhed til 1387 eller 1397; og alle kalder de – ligesom Erik Pontoppidan – Oluf Pant for lensmand, skønt han ikke er således betegnet i folkevisen.

At folkevisen rummer en historisk kerne kan vist godtgøres.

I brev af 15. juni 1455 (Acta pontifica Danica III (1908) nr. 2046) befaler pave Calixtus III Roskildebispen (Oluf Daa) at give kommendator Jakob Mortensen i Ant-

vorskov dispensation for den del, han har haft i drabet af en »subcapitaneus«, hvis navn desværre ikke oplyses i pavebrevet, som bevæbnet og med væbnet følge om natten havde angrebet klosterets gods (*subcapitaneus armatus cum certis aliis viris etiam armatis nocturno tempore bona dicta domus invaserat*).

Der kan næppe være tvivl om, at det er den i pavebrevet nævnte begivenhed – der antagelig har fundet sted engang i løbet af året 1454 – der er folkevisens grundlag. Navnet Oluf Pant er ikke nævnt i pavebrevet; den dræbte voldsmand betegnes ikke dér – lige så lidt som i folkevisen – som lensmand, og der har, så vidt vides, aldrig været en lensmand på Korsør af dette navn. Ialtfald har Rigsarkivets samlinger intet herom. Visens Oluf Pant var subcapitaneus, altså en underhovedsmand (Kalk. IV. 657b).

Den i folkevisen nævnte prior kan ikke, som antaget af Peder Syv, Axel Olrik og Grüner-Nielsen, være Jep (Jakob) Mortensen Jernskæg (d. 1491). Han blev først i 1467 valgt til prior (hospitalsprior) i Antvorskov (Rep. 2. rk. II nr. 2260, 2291 m.fl.) og var, inden han blev hospitalsprior i Antvorskov og dermed ordensprovinsen Dacias overhoved, kommandator og prior i Odense St. Hans kloster, hvor han nævnes bl.a. 1459, 1460 og 1462 (Rep. 2. rk. I nr. 1015, 1111, 1511). Det er næppe sandsynligt, at han forinden, altså i 1454, skulle have været kommandator i Antvorskov.

Antvorskov kloster havde imidlertid, ialtfald fra 1311, to priorer: en hospitalsprior (klosterprior) og en kirkeprior, af hvilke den førstnævnte havde den højeste rang og sæde i rigsrådet. Det må antages, at der i visen er tale om kirkeprioren, der på dette tidspunkt hed Jakob Mortensen (d. 1470), altså det navn, der er nævnt i pavebrevet. Om ham ved vi meget lidt; fra en tegning af Søren Abildgaard kender vi hans og hospitalspriorens, Hans Bruns, fælles ligsten, der nu ikke længere er bevaret (Danmarks Kirker. Sorø Amt. II (1928). 627). At folkevisen kalder prioren *Oluf* Mortensen i stedet for *Jakob* Mortensen skyldes vel blot en forveksling med den mere kendte hospitalsprior. Om den gamle slægtbog, som Peder Syv har set, har gjort sig skyldig i samme forveksling, kan ikke ses af Peder Syvs noter til folkevisen.

Det ikke sjældne bondenavn Mads Burmand er vel opdigtet. Men Antvorskov kloster ejede gods i Mads Burmands hjemby Gerlev (Gerlev s., Slagelse h.), jf. kongebrev 23. marts 1569 (Kanc.Br.), hvorved det tillodes prior Bertel Sørensen i Antvorskov at bygge et birketing, der skulle være rette værneting for de bønder, som klosteret havde i de nærmest omliggende sogne, herunder Gerlev.

Endnu kun dette: At brødrene i Antvorskov kloster skulle være bevæbnede kan måske forekomme besynderligt, da johannitterne i de nordiske lande ikke på dette tidspunkt deltog i krigshandlinger. Vi véd imidlertid fra et andet johanniterkloster, det svenske i Eskilstuna, at brødrene dér var bevæbnede. Omtrent på denne tid, nemlig omkring 1460, hindrede de svenske johannitter med våbenmagt den af Antvorskovs prior udnævnte magister Oluf i at tiltræde sit embede som prior i Eskilstuna. Magister Oluf måtte søge tilflugt i en mølle uden for klosteret, hvor han blev belejret af de bevæbnede munke, der fangede og sårede ham og dræbte en af hans tjenere (Th. Hatt Olsen i *Recueil du Ve Congrès international des Sciences Généalogique et Héraldique à Stockholm 1960* (Stockholm 1961). 325).

Erik Reitzel-Nielsen

Er de satirer, der tillægges Falster, alle autentiske?

1.

Da Falster udgav sine satirer anonymt og andetsteds har været sparsom med udtalelser om denne del af sit forfatterskab, kunne allerede samtiden komme i tvivl om, hvem forfatteren egentlig var. Senere kommentatorer har også ofte strejft spørgsmålet om autenti, men egentlig afgjort er det aldrig blevet. Da Det danske Sprog- og Litteraturselskab nu påtænker en ny udgave af Falsters satirer som afløsning af Christen Thaarups fra 1840, må en afgørelse imidlertid forsøges.

Af hensyn til forfatterskabets rette afgrænsning må man stille spørgsmålet: »Hvoraf kan vi vide, at de satirer, der traditionelt tillægges Falster, også virkelig er af ham?« og derefter søge det besvaret for samtlige satirers vedkommende.

2.

Kun for to har Falster vedgået paterniteten.

I udgaven 1731 af fordanskningen af Juvenals 14. satire henleder han i sin første note opmærksomheden på ligheden med nogle vers i *Disse Tiders onde Optugtelse*, hvorefter han går til fuld bekendelse i den tredje note: »Jeg nødes her at give tilkiende, at forbedelte Digt, kaldet: *Disse Tiders onde Optugtelse*, er fød paa min Stavn, paadet jeg ikke skulle synes at have taget disse Vers, som derudinden findes, fra en anden, og at være kommen ulovlig til dennem«.

Den anden attestation findes i de latinske discusser, som i Jørgen Olriks oversættelse har fået titlen »Lærdoms Lystgaard«.

I discours XII i Anden Part (1731) oplyser Falster, at da en ven citerede nogle linjer af Juvenal, overvejede han siden disse ord dybere og »slog mit Sind til at skrive en *Satire* i danske Vers, hvilken jeg gav Titel af: »Verden et Galehus«.

Hans satire »Verden som et Doll-Huus afdeelt i sine besynderlige Værelser« udkom i 1730.

Med de anførte udsagn af digteren er således følgende to satirer lyst i kuld og køn:

1. *Disse Tiders onde Optugtelse*, 1720.

2. *Verden som et Doll-Huus*, 1730.

3.

Da kredsen om ham har respekteret hans ønske om at blive betragtet først og fremmest som filolog og skolemand, forbigår hans brevveksling så godt som fuldstændig hans virksomhed som digter af danske satirer: den var jo efter hans egen som vel også efter kredsens opfattelse et venstrehåndsarbejde, der ikke var ham ganske anstændigt.

Af udtalelser af andre til Falster af samme værd som hans egne m.h.t. sikring af autenti, findes der i den danske brevveksling kun én.

I brev af 17. febr. 1723 (*Falsteriana*, s. 133) skriver Chr. Rantzau:

Jeg har været ganske fattig ved at jeg fra anden haand end HER *Rectors* egen har faaet et tryckt Exemplar af Utidige *Recommendationer*, vel havde jeg seet det *Manuscript*, mens bonâ fidê, ei *afcopiered* det, som noget der dend tid ei endnu war liused tiltenckt.

»Dend uforsvarlige Recommendation« udkom i 1722. Når Rantzau fejlagtigt bruger adjektivet *utidig*, kunne det være i erindring om »Dend u-tidige Rang-Syge«, der var udkommet samme år. Fejlen er da ikke blot et vidnesbyrd af de mindre om autenti, men siger måske også noget om rækkefølge.

På grundlag af Rantzaus brevtytning kan endnu en satire optages på listen over de autentiske:

3. Dend uforsvarlige Recommendation, 1722.

4.

Fra »Lærdoms Lystgaard« kan der indhentes vidnesbyrd om yderligere to satirer, men kun hypotetiske, for såvidt som Falster her forbliver i anonymiteten.

Idet han foregiver at tale om en anden, begynder han discurs XVI i Anden Part således: »En overmaade ærbar og nyttelig Satire af en Philosopho her hos os var udkommet offentlig i København Aar 1721, om *den gemene Levemaades Daarskab*, skrevet paa Vers i Modersmaalet . . . « Det er tydeligt, at han her refererer til sig selv, dvs. vedgår forfatterskabet til »Om Daarers alamodiske Leve-Regler« fra 1721.

Endvidere synes discursen »Borgerlig Forargelse ved Udenlandsrejser« (1. Part, XVII) at sikre autenticiteten af satiren »Dend daarlige udenlandske Reise og modige Hiemkomst« fra 1721, idet discursens unge menneske aflægger beretning om sin rejse med væsentlig samme række af enkeltheder som den, satiren har.

Men da de to satirers autenti bekræftes udtrykkelig på anden måde, udskydes deres optagelse på listen indtil da.

5.

I den hensigt at hæve Falster på Holbergs bekostning skrev Andr. Hojer i 1721 i sidste nummer af sine *Nova Literaria* en anmeldelse af »Disse Tiders onde Optugtelse« og »Dend daarlige udenlandske Reise« (meddelt i sin helhed N. M. Petersen, IV, s. 428–29).

Men denne første offentlige omtale er ikke noget bevis for autenti, da Hojer ikke angiver, hvem forfatteren er, men tværtimod oplyser, at for denne forfatter var anonymiteten princip: begges forfatter holder mere af at »belære læserne under skjult navn« (. . . *ignoto nomine docere lectores*).

Men i Alb. Thuras »*Idea historiae literariae Danorum*« fra 1723 kommer både titler og forfatternavn med. I hele bogen nævner Thura kun Holberg 5 gange, men Falster 24, og da han fra opregningen af Holbergs satiriske arbejder går over til Falster, sker det også med et opsving:

Men i sandhed fremragende blandt danske satirer er fire af en anden forfatter (*Christian Falster*, efter hvad de fleste antager), af hvilke den første åndfuldt og vittigt gennemhegler *vor tids vrangne børneopdragelse*, den anden *den tåbelige udenlandsrejse og overmodige hjemkomst*, den tredje *tåbernes alamodiske levereregler* (alle 1721, i 8.), den fjerde, der blev udgivet i 1722, *den tomme og utidige jagen efter ære og rang*.

(Eminent vero inter Satyras Danicas quatuor alterius Auctoris (*Christiani Falsteri*, ut plurimi conjiciunt) quarum prima *Pravam Puerorum hujus Seculi Educationem*, altera *stultam peregrinationem superbamque reditionem*; tertia *Alamodicas stulto-*

rum vivendi Regulas (omnes 1721. in 8) Quarta 1722 edita, *Vanam ac intempestivam honoris & loci cupiditatem* lepide simul & salse persequitur).

Med tanken på den nære forbindelse mellem rektor Falster og hans tidligere, ham hengivne discipel Albert Thura vil næppe nogen nære betænkelighed ved at godtage Thuras meddelelse som tilstrækkeligt bevis for de her nævnte fire satirers autenti. Thuras forbehold (»... efter hvad de fleste antager«) beror på den obligate respekt for Falster som filolog og skolemand og er blot tilsyneladende: Thura har i virkeligheden vidst udmærket besked.

Skulle nogen endnu huse en tvivl, må den falde bort med Falsters oplysning af, at han med glæde har læst sin unge vens og bannerførers bog. I brev fra 1721 skriver han til en tysk filolog-ven (anf. N. M. Petersen, IV, s. 365): »Idea Historiæ Litterariæ Danorum, nylig fuldført og nu beroende i en lærd mands skrin, vil jeg ønske, at du kunne få i hænde, og jeg er overbevist om, at det vil du. Jeg har set dette skrift og gennemlæst det (*vidi istud scriptum, perlegi* ...).«

Da Falster har læst bogen i manuskript, må det anses for givet, at Thura har bedt ham gøre det for at høre hans mening, hvorved autenticiteten af de fire nævnte satirer sikres fuldstændig. Da Falster så også har godkendt oversættelsen af *modig* ved *superbam*, altså i betydningen *overmodig*, bliver det en korrektur til Vilh. Andersen, der forstår *modig* i titlen på satiren om den dårlige udenlandsrejse som betydende *moderne* (Illustr. Litt. Hist., II, s. 165).

Autenticiteten af »Disse Tiders onde Optugtelse« er allerede sikret ved udtalelse af Falster selv (nærv. afh., § 2). Ved henvisning til de latinske discusser er det endvidere sandsynliggjort, at han også er forfatter til Udenlandsreisen og De alamoske Leve-regler (§ 4). Idet sandsynligheden bliver til vished med Thuras oplysninger, kan følgende tre satirer optages på listen over de autentiske:

4. Daarers alamoske Leve-Regler, 1721.
5. Dend daarlige udenlandske Reise og modige Hiemkomst, 1721.
6. Dend U-tidige Rang-Syge, 1722.

6.

Angående Falster henviser Joh. Møller i »Cimbria Litterata« blot til Thura og afskriver ham (II, pag. 189), og hvad Andreas Raarup siger om satirerne i forbemærkningerne til sin udgave i 1770 af »Rector Falsters Vers over Kong Friderich den Fjerde« har hverken beviskraft eller anden oplysningsværdi, da han kun har villet give eksempler, men ikke villet være leksikalsk udtømmende.

Det har derimod Jens Worm, når han i sit »Lexicon over lærde Mænd« (1771) anfører just de 6 satirer, vi har fundet frem til som værende autentiske – og ikke andre.

Som Worm har det, sådan stod sagerne, indtil Rahbek med en artikel om »Vor poetiske Satyres Litteratur« i »Minerva«, sept. 1794, i tilslutning til sin egen fremstilling opfordrer andre til at supplere hans viden på dette felt, hvorved han gav stødet til de bidrag til forøget viden om Falster, der findes i »Minerva« 1797. Siden da er der ikke fremkommet noget nyt – men vel noget forkert.

Pseudonymen L. – efter R. Nyerup og Ehrencron-Müller C. A. Lund – har æren af at være den første, der har hævdet, at den anonyme indsender til Holbergs verskonkurrence 1739 er identisk med Falster, og samtidig er han uforvarende blevet ophavsmand til titlen *Om falske Venner*. Med fejlagtig anførelse af fjerde prøve for tredje skriver han (jan.

1797): »Det sidste Stykke i 4de Prøve er en Satire i fortællende Form, mod falske Venner; og Falster er uden Tvivl dens Forfatter«.

Men han anfører ingen grund for sin antagelse, og det gør Rahbek heller ikke, da han i sin replik ufortøvet går ind på tanken.

Med al deres interesse for Falster synes det alligevel, som de to ikke har fået øje på den første – og i grunden eneste – biografi af Falster – konrektor Johannes Hansens »*De vita et rebus Christiani Falsteri commentariolus*«, I–III, fra 1769–70, udgivet i Flensborg som program for Ribe Skole og måske mere kendt i Ribe end andetsteds. Havde de læst den, ville de straks have set, at den fatale historie om sammenlægningen af rektoratets og konrektoratets indtægter, der for Falster var det store erfaringsbevis for eksistensen af falske venner, og som Johannes Hansen beretter udførligt III, pag. 10–11, går igen i digtet fra strofe 37 til 44, fortalt med en umiskendelig indlevelse og med en række af enkeltheder, som kun Falster kunne kende.

Under fremstillingen af den indskyder Johannes Hansen i en parentes: »Hvad jeg ofte selv har hørt Falster berette« (*quod ipse ego Falsterum sæpius prædicantem audivi*). I den fortrolige vennekreds i Ribe har den historie været et stående tema for Falster, indtil Holbergs prisopgave om *amicus certus in re incerta cernitur* bød ham anledning til at omsætte den i digt. Biografien har ingen oplysninger om Falsters danske satirer.

Dette personlige vidnesbyrd suppleres af en anden bidragyder til »Minerva«, 1797 – præsten Niels Bygom Krarup (1727–99), der blev dimitteret fra Ribe Skole i 1746 og som Thura og Raarup en af de taknemmelige elever, der er skolemanden Falsters æresminde.

Idet Krarup på sin gammeldags bruger *vers* i betydningen *digt* siger han om det anonyme bidrag til Holbergs tredje prøve:

Jeg har altid troet, at Falster har skrevet dette Vers. Og min Formodning grundes ej alene paa Poesien, som synes at ligne ham kiendeligt, men ogsaa paa de 2 fyndige Ord til Slutning: Oprigtig, Forsigtig; thi det var just hans Symbolum: *Candide, sed caute*. Det hørte jeg som hans Discipel mere end een gang.

Krarups vidnesbyrd, dernæst »poesien«, d.e. de indre kriterier (versformen og dens behandling, forfatter-jegets art, sprog, ånd og tone) samt sidst og navnlig digtets personlige indhold – alt berettiger til, at listen over autentiske satirer forøges med endnu et nummer:

7. Om falske Venner.

7.

Der kan tilføjes en ottende, og det er igen Krarup, der giver os grundlaget. Den gamle præstemand skriver i »Minerva«:

Ved at gienemsee Worm om Falster, savner jeg ellers et lidet satirisk Skrift (ongefær paa 2 Ark, saavidt jeg kan huske) som jeg læste mange gange, da det kom ud. Det var ongefær 1742, uden Navn. Siden den Tid har jeg ikke seet det. Titelen var: Den lærde Skrivers tue, forestillet H. H. H. i W., som skulde betegne Hr. Henrich Hornemann i Welling, thi de vare udvalgte Venner fra den Tid Hornemann var Hører og Cantor ved Ribe Skole (. . .) Dersom Minervas Forfatter ved at gienemgaac deslige smaasatiriske Skrifter, skulde overkomme dette: Den lærde Skrivers tue, kan han være vis paa, at Falster er Autor.

Til dette udsagn kan føjes de interne kriterier samt den lighed i kompositionen, der findes mellem digtet og mange af de latinske discurser. Som komediens mester Herman først lytter for siden selv at decidere, ynder Falster at være tavs, medens andre bringer det diskutabile emne på bane, indtil han endelig tager ordet og afgør sagen – i *Skriverstuen* således: »Alt dette med Taalmodighed – anhørte jeg saalænge – indtil jeg blev omsider kjed – af de forslidte Strengte . . . Hør, sagde jeg, I brave Mænd osv. . .«.

Satiren fremkom i Luxdorphs Samling 1742. Med dette årstal kan den optages på listen over de autentiske:

8. Den latinske Skriverstue, 1742.

Med dette nummer slutter rækken af danske satirer, der med sikkerhed kan tillægges Falster. De øvrige er problematiske, ja knap nok det, og bør næppe medtages i en ny udgave.

8.

Efter Worm er R. Nyerup den næste, der leverer en fortegnelse. I »Bidrag til den danske Digtekunstns Historie«, som han udgav sammen med Rahbek, skriver han om Falsters satirer: »Dem begyndte han at udgive fra 1720 af, og såvidt jeg har kundet udfinde, ere de følgende . . .«, og så kommer fortegnelsen (2.del, 1808, s. 230–31).

Idet Worms antal af 6 satirer forøges med de to, der var indvundne gennem bidragene til »Minerva« 1797, kommer Nyerup til de 8 satirer, som nærv. undersøgelse anser for autentiske.

Men derudover følger han tre til, som Worm ikke har, og som indtil da heller ingen anden har fundet på at tillægge Falster:

- a) Det daarlige Giftermaal, 1722
- b) Betænkning om Frieri og Giftermaal, 1734, 1737, 1750
- c) Gjerigheds Afmaling, 1722

Anden adkomst end det intetsigende: » . . . saavidt jeg har kundet udfinde« anføres ikke, dvs. at a, b og c kommer med i kraft af et postulat.

Da man ikke kan mistænke Nyerup for at ville føre nogen bag lyset, må der have foreligget grunde, som han selv fandt rimelige. Den første må søges hos Falster selv.

Medens Holberg lod sig repræsentere af Hans Mikkelsen og med glæde lod sig identificere med ham, var Falster en svagere natur, mindre dristig, når det gjaldt anden adfærd end den nedarvede, jvf. Søren Lintrups bemærkning om hans »bekiendte *prudence*« (*Falsteriana*, s. 98). Derfor slap han nødig anonymiteten, derfor holdt han en lav profil – som det hedder nu. Følgen blev, at hans stil med alle dens fortrin alligevel kom til at savne de markante karakteristika, der trækker tydelig grænse, og derved blev det muligt at påoktrojere ham produkter, der var anonyme som hans, men nøjere betragtet ikke kunne være hans.

Lysten til system har fristet til det. Da ingen har gjort anden ophavsret gældende, kunne man få orden på sine reoler og kataloger ved at tildele Falster værker, man ikke kunne få rubriceret andetsteds. Var de indbundne sammen med ting, man anerkendte som Falsters, har Nyerup erklæret disse sammenbragte børn for søskende.

Ad sådanne veje er hans liste fra 1808 blevet til. Det er i hvert fald svært at forestille sig andre.

Da den første forelå, blev den i kraft af Nyerup & Rahbeks anseelse ophøjet til kánon, fastholdt til vore dage uden anden ændring end tilkomsten af en apokryf. I sine udmærke-

de »Blandede Efterretninger angaaende Ribe Cathedralskole«, 1828, der helt er helligede Falster, skriver rektor P. N. Thorup om satirerne: »Efter Nyerup ere de følgende . . .«, og så anføres Nyerups liste.

Også den første samlede udgave, Christen Thaarups fra 1840, holder fast ved kánon. Idet den uden videre overtager de tre numre – a, b og c – som Nyerup har vindiceret Falster på grundlag af intet, omfatter den samme 11 numre som Nyerups liste – hverken flere eller færre. Indflydelse fra kánon viser sig også, når Thaarup siger om »Betænkning om Frieri og Giftermaal«, at den *plejer* at opføres mellem denne forfatters satirer, skønt det mellem 1808 og 1840 kun er sket én gang: i rektor Thorups program fra 1828. Thaarup er overbevist om dens autenti (s. VIII), men udelukker den alligevel på grundlag af et værdikriterium, han ellers ikke anvender – og som han kunne have gjort til ægthedskriterium ved at spørge, om Falster virkelig kunne synke ned til en så åndløs og udtværet snakkesalighed som her (et spørgsmål, som for øvrigt allerede Rahbek havde rejst. Nyerup & Rahbek, 2. del, s. 269).

Thaarup er naturligvis opmærksom på det autenti-problem, der er uadskilleligt fra Falster, og har mange af de oplysninger med, som også bringes i nærv. undersøgelse, særlig fyldigt for de meddelelsers vedkommende, der gives i »Minerva« 1797. Men nogen samlet behandling har han ikke givet og har i det hele forholdt sig en smule valent til den sag. Der gives ingen forklaring m.h.t. »a, b og c«, og for adskillige af de andre satirers vedkommende består usikkerheden fortsat.

I sit Forfatterlexicon (3.bd., 1926) gentager H. Ehrencron-Müller Nyerups kánon, og – når det gælder Falster – har han også som Nyerup evnen til at se, hvad der ikke kan ses, idet han uden forklarende kommentarer følger endnu et nummer til – et digt, der hedder »Aarhus-Tids-Fordriv over Nickels Avanture ved Holme-By dend 19. Sept. 1721«.

I 200 år har ingen fundet på at sætte det i forbindelse med Falster. Hvorfor så nu? Ja, det kan næppe skyldes andet, end at en bibliotekar på Det kgl. Bibliotek en dag ved lejlighed har fundet det passende at anbringe titelseddelen under Falsters navn. Hverken levende eller døde kan jo værgе sig imod, hvad der sker med dem i kartotekerne!

9.

Leder man idag den seddel frem, finder man den forsynet med påskriften: »Er iflg. Kjeld Elkjær, Aarhus, ikke af Falster, men af Johan Albrecht With«. Danske Afdeling har oplyst, at notatet er påført i 1962 som følge af et brev fra bibliotekar ved Aarhus Kommunes Biblioteker Kjeld Elkjær, der af lokalhistoriske grunde har undersøgt forholdet og fundet, at den virkelige forfatter er oberstløjtnant Johan Albrecht With (1683–1754, senere stiftamtmand i Viborg), hvad der allerede er foreslået af Chr. Bruun i hans : Ludvig Holbergs Peder Paars, 1862, s. 106 anm. (og det kan her anføres, at medens Aarhusdigtet jeg finder trøst i at læse i »Pæer Pors«, har Falster næppe anset Holbergs digt som kilde til filosofisk eutymi!).

Med en argumentation, der næppe kan afkræftes, har Elkjær siden behandlet forholdet i et smukt hæfte: *Aarhus-Tids-Fordriv*, Universitetsforlaget i Aarhus, 1978.

Indsigelser som Elkjærs kunne tænkes at fremkomme over for hvert af de tilbageblivende tre ubeviste numre. Men selv uden dem burde man have forskånet Falster for at bringe hans navn i forbindelse med det ringeste af dem – »Nyttig og absolut nødvendig Betænkning om Frieri og Giftermaal«, 1731. Hvordan skulle en mand, der udtrykker sit væsen i en klar og god stil, pludselig kunne svigte sig selv og give sig til at skrive så

drævende, så formløst, så udtværet, så nerve-løst? Skulle Falster være forfatteren, da har han ustridig »hverken været i sit Esse eller i sit Element«, bemærker Rahbek.

Medens *trolde* er fælleskøn hos Falster med flertal *trolde* (se »Daarers alam. Leve-Regler«, str. 11), bruger forfatteren af Betænkningen en snes gange formerne (*ej trolde*, (*flere*) *trolde*. Det peger mod Norge. Med sidste udgave *Trondhjem 1754* synes trolden også at være vendt tilbage til sit fjeld.

At bringe *Det daarlige Giftermaal* og *Gerrigheds Afmaling* i forbindelse med Falster synes mere rimeligt, men også her kan der anføres forhold, der gør forbindelsen usandsynlig. At gøre det m.h.t. *Det dårlige Giftermaal* ville blive et minutløst, men ikke resultatløst pillearbejde. Det er lettere at henvise til, at når f.eks. F. J. Billeskov Jansen finder, at i *Gerrigheds Afmaling* svigter Falsters sans for figurerne ham (Danm. Digtek., II, s. 63), ville denne i og for sig rigtige iagttagelse være blevet til indicium for, at denne satire ikke er af Falster – hvis forfatteren ikke havde skrevet på grundlag af Thaarups udgave og dermed på grundlag af Nyerups kánon.

Endelig kunne man som almindelig bemærkning anføre, at hvis Falster virkelig havde skrevet flere satirer end de otte, hvis autenti er sikker, måtte man undre sig over, at de, der kendte og elskede ham og hans værk, ikke har en eneste ytring om denne ekstra portion.

Lars Gram, der var kapelan i Vilslev ved Ribe 1729–33 og som hørte til Falsters nærmeste kreds, har i en latinsk note til det sted i Anden Part af Discurserne, hvor Falster så godt som vedgår paterniteten til *Daarers alam. Leve-Regler* (se § 4), bemærket: »Vor berømmelige Falster var, om jeg ej fejler, Forfatter af denne og fire-fem andre Satirer«. Anden Part udkom 1731. Ophæv den obligate omtrentlighed, læg 1 til 5, og man får det antal satirer, som Falster indtil da havde skrevet – nemlig 6!

Og da Falster-kenderen, den ærlige og hjertelige præst Niels Bygom Krarup gennemså Worm om Falster (se § 7), savnede han kun *Skriversuen*, men intet af værkerne i den ekstra portion. Kan det tages som andet end tegn på, at så har Falster aldrig haft lod eller del i den portion?

10.

Postulater får ikke beviskraft, selv om de hidrører fra agtværdige penne. Idet det må understreges, at der ikke foreligger noget som helst bevis, ræsonnement eller anden form for argumentation som grundlag for medtagelsen af følgende:

- a) Det daarlige Giftermaal
- b) Betænkning om Frieri og Giftermaal
- c) Gerrigheds Afmaling
- d) Aarhus-Tids-Fordriv over Nickels Avanture

må en ny udgave af Falsters satirer, der vil forblive på sikker grund, udelukke dem. De kan heller ikke medtages som problematiske, da den argumentation mangler, der kunne rejse problemet. Om nogen ville, kunne man fortsætte med at hente værker ud af det blå og kalde dem for Falsters, men det vil stadig forblive rent tilfældigt, hvilke eller hvor mange de værker er, som påoktrojeres i kraft af postulater: det kunne have været mester-værker – de måtte alligevel afvises.

I henhold til de foregående undersøgelser og overvejelser bør en ny udgave kun medtage følgende satirer:

1. Disse Tiders onde Optugtelse, 1720
2. Daarers alamodiske Leve-Regler, 1721
3. Dend daarlige udenlandske Reise og modige Hiemkomst, 1721
4. Dend U-tidige Rang-Syge, 1722
5. Dend uforsvarlige Recommendation, 1722
6. Verden som et Doll-Huss, 1730
7. Om falske Venner, 1739
8. Den latinske Skriverstue, 1742

Til satirerne vil det desuden være naturligt at henregne oversættelsen af Juvenals 14. satire, af hvilken den tabte førsteudgave er fra 1718 eller 1719.

Forkortelser

Falsteriana = Chr. Bruun: Falsteriana, indeholdende nye Bidrag til C. Falsters Historie og Udvalg af hans danske Brevvevling, 1869.

N. M. Petersen = N. M. Petersen: Bidrag til den danske Litteraturs Historie, IV, 1858.

Aage Schiøttz-Christensen

En Jøde og samtidige jødiske skildringer

Meir Goldschmidt var den betydeligste danske skønlitterære forfatter i det nittende århundrede som skrev om et jødisk emne, dog ikke den eneste. Goldschmidts debutroman *En Jøde* er betegnende for den jødiske litterære tradition i Danmark.¹ I denne tildels selvbiografiske roman fremstiller Goldschmidt familiens og religionens betydning i det jødiske miljø og giver et indblik i jødernes daglige liv og det kristne samfunds psykiske virkning på jøderne. Selv om *En Jøde* er atypisk blandt de danske romaner som udkom i det nittende århundrede, viser den tydeligt, hvordan begrebet »familien« blev opfattet af en jøde i Danmark og bidrager til en mere fuldstændig forklaring af jødernes rolle i dansk litteraturhistorie.

Netop omkring 1845 udkom der to andre små romaner, hvis indhold lader til at være skrevet i den hensigt at lægge vægt på jødernes stilling i dansk kultur og at styrke deres selvtillid. Det drejer sig om »J. F. Sørensen«, *Conflicter i en Jødefamilie* (1845:1844)² og »Emil Frederik Neerbo«, *Jøden i det nitteende Aarhundrede* (1847).³ Det er ikke ejendommeligt at disse værker udkom under forskellige pseudonymer men derimod at »Sørensen« og »Neerbo« skjuler den samme jødiske forfatter, nemlig Michel Abraham Alexander Wolff (1828–1867), hvis fader var Goldschmidts rabbiner. I København, hvor den jødiske menighed ikke var særlig stor, er det usandsynligt at en roman om jøder – som udkom nogle måneder før Goldschmidts *En Jøde* og som skyldtes en jødisk forfatter – nemt kunne overses. »Sørensens« *Conflicter i en Jødefamilie* er optaget i registret til *Almindeligt Dansk Forlagscatalog*⁴ for årene 1841–1844 mens Goldschmidts *En Jøde* først forekommer i det følgende register for årene 1845–1849.⁵

Endnu 1868 (ifølge Thomas Hansen Erslews optegnelser i *Almindeligt Forfatter-Lexicon*) finder man ingen oplysninger om forholdet mellem de ovennævnte pseudonymer og

Wolff.⁶ Det vil sige, at Wolffs beskæftigelse som skønlitterær forfatter var Goldschmidts samtidige indtil videre ukendt. Et tredje værk som Wolff skrev om samme emne, *De to Venner eller en Christen og en Jøde. Fortælling af Ben Israel*, udkom og blev anmeldt i Goldschmidts tidsskrift *Nord og Syd* allerede 1850.⁷ Hvad der er endnu mere iøjnefaldende er at hverken »J. F. Sørensen« eller »Emil Neerbo«, eller M. A. Wolff forekommer i Goldschmidts trykte breve og memoirer. Disse navne bliver der ikke henvist til i de senere kritiske biografiske afhandlinger i *Tidsskrift for Jødisk Historie og Litteratur* (III, 1925 s. 278–280); derimod findes der en artikel skrevet af Emil Elberling med udførlige henvisninger til jødiske skildringer (bl.a. til Wolffs skildringer) set fra et historisk synspunkt.⁸ Elberlings artikel lader ikke til at have været kendt af litteraturhistorikere udenfor jødiske kredse.

Som reaktion på de hindringer som jøderne i Danmark stødte på i det nittende århundrede, undgik nogle forfattere af jødisk herkomst (f.eks., Henrik Hertz) at behandle jødiske emner. Der findes et repræsentativt antal værker i dansk skønlitteratur, som behandler jødiske emner, men det viser sig at de allerfleste blev skrevet af ikke-jøder. Elberling gør opmærksom på, at jødiske skildringer i Danmark går tilbage til Holberg, som bruger bifigurer til at udtale stereotype meninger om jøder. Listen af forfattere, som skrev mere udførligt om jøder omfatter bl.a. P. A. Heiberg, Jens Baggesen, St. St. Blicher, H. C. Andersen og Carl Ploug. Blandt jøderne som skrev om jødedommen mellem 1845 og slutningen af århundredet fandtes dog kun Goldschmidt, Wolff, og M. L. Nathanson (*Hverdagsfortælling fra 1809*, 1859).⁹ Et værk som udkom under dæknavnet Elisa Baroness von . . . (Jøde og Christen) i 1861 kan ikke placeres nøjagtigt.¹⁰

Litteraturhistorikere har ikke interesseret sig for de mindre kendte fremstillinger af jødedommen i Danmark og har overset disse samtidige skønlitterære forsøg. Nogle væsentlige aspekter af litteraturhistorien bør alligevel undersøges for nøjere at kunne iagttage jødernes bidrag til dansk litteratur og især for at gøre opmærksom på lignende omend selvstændige forsøg på at skildre jødedommen og dens litterær-sociale vilkår omkring 1845.

For det første kan redaktionelle oplysninger vedrørende en forfatters bog – især med hensyn til bogens forlag og hvor stort bogens oplag var – vise i hvor høj grad man forventede udbredt interesse for en bog, hvis forfatter behandlede et jødisk emne. Romanens handling kan undersøges i første række med henblik på dens fiktive fremstilling af familielivet og af jødedommen. Dernæst kan man betragte forfatterens forsøg på at genspejle livet som selvoplevelse. En tredje opgave for den forskning som vil forøge den kritiske læsers forståelse af belletristiske skildringer om jøderne er at konstatere bogens litterære modtagelse. Under modtagelsen kunne man ønske at vide noget om forfatterens publikum. Selv om man ved at Goldschmidts *En Jøde* vakte interesse i mange kredse, kan man ikke regne med at mindre betydelige forfattere var i stand til at vække en lignende opmærksomhed. Man må derfor konstatere om forfatterne var jøder og om de skrev med andre formål end at underholde deres læsere.

En Jødes litterære impulser og modeller kan også søges udenfor Danmark. I første række tænker man på den tysk-jødiske forfatter Heinrich Heine. Samtidige oversættelser og skuespil om jøder medvirkede også til at ændre tidens ånd. Peder Ludvig Møller, en medarbejder på *Corsaren*, spillede en betydelig rolle ved Goldschmidts udarbejdelse af *En Jøde*, hvad de psykiske skildringer angår. Goldschmidt og de få samtidige forfattere som beskæftigede sig med jødiske emner blev desuden nødvendigvis påvirket af både historiske og aktuelle sociale givenheder.

Andre danske (og dansk-norske) værker som behandler jødiske emner og som udkom i årtiet lige inden *En Jøde* er Fru Gyllembourgs *Jøden* (1836), Peter Fabers komedie *Stegeskælderen* (1844) og Henrik Wergelands to digtsamlinger *Jøden* (1842) og *Jødinden* (1844). Ludovic Halevys opera *Jødinden* opførtes fra 1838 i København. Oversættelser af jødiske skildringer til dansk omfatter en ellers ukendt »Hofmeisters« *Jøden Wolff*, foretaget 1836 af Jacob Behrend, og David Russas (Assur), *Jom Kipur* (1839), som blev oversat af en vis H. Hirsch (ikke opført i Københavns *Vejviser* for 1839). I samme år hvor Wolffs og Goldschmidts første romaner om jødiske skildringer udkom, oversatte Peter Brøchner Blicher »Le Juif Errant af Eugène Sue«. En dansk oversættelse af samme roman udførtes omtrent samtidigt af Carl Peter Dick og blev udgivet i 1845. Mellem 1845 og 1855 udkom der nogle mindre værker om jøder, blandt andre Adolf Roskildes *En Jøde i Mandal* (1849) og Carl Plougs *Et Besøg* (1852), hvori personen Moses Meyer skal forestille Goldschmidt.

I denne analyse lægges hovedvægten på M. A. Wolff som forfatter af jødiske skildringer set i sammenhæng med Goldschmidts *En Jøde*, dog ikke af æstetiske grunde. Wolffs *Conflicter* og *Jøden* er bemærkelsesværdige fordi de udkom omtrent samtidigt med *En Jøde* og alligevel repræsenterer selvstændige omend lignende litterære forsøg. Omstændighederne vedrørende Wolffs forhold til kritikere forklarer desuden den almindelige modtagelse af skønlitteratur om jøder skrevet af jøder i det nittende århundrede i Danmark.

Wolffs roman *Conflicter* udkom på forfatterens eget forlag – lige som den første udgave (under pseudonymet Adolph Meyer) af Goldschmidts *En Jøde*. Wolffs *Jøden* solgtes i kommission hos boghandleren Eibe. Forfatterens forsøg på at skjule sin identitet samt det begrænsede oplag peger på forsigtig spekulation, hvad bogens forventede skæbne hos almindelige og kritiske læsere angår. *En Jødes* første oplag på 800 eksemplarer var næsten udsolgt den 8. jan. 1846 (brevet til K. C. Nielsen)¹¹ og forfatteren forventede en tysk oversættelse. Ved *En Jødes* anden udgave engagerede Goldschmidt forlaget Høst, hvorimod Wolffs *Conflicter* senere blev solgt af Jordan, der fungerede som restoplagsboghandler.

Idet Goldschmidts *En Jøde* og Wolffs *Conflicter* beskæftiger sig med et gammelt problem i jødisk historie – blandede ægteskaber – er det ikke underligt at nogle omstændigheder i historierne overtager træk fra almindeligt jødisk liv i Danmark, f.eks., herkomst, nært forhold til slægtninge, familieforbindelse med en rabbiner, uddannelse i København, streng jødisk børneopdragelse, og vanskeligheder med at finde sig i det kristne samfund. En eventuel forklaring på *En Jødes* enestående stilling især blandt de få andre romaner om jøder skrevet af jøder er, at Goldschmidt pålægger sin læser at acceptere en historisk modsætning mellem jøder og kristne hvorimod Wolff og Nathanson forsøger at bringe de to samfund i samklang med hinanden.

Hvorvidt Goldschmidt var klar over Wolffs forfatterskab, kan ikke siges med bestemtthed. Vi ved at han kendte *Jøden i det nittende Aarhundrede*, som blev udgivet under pseudonym, på grund af en kommentar i *Corsaren* (nr. 327, s. 10) af 24. dec. 1846. Denne roman blev satirisk anbefalet som »jule- og nyttaarspresent« og der noteres en henvisning til anmeldelsen som forekom i *Nyt Aftenblad*, nr. 293 (1846). *Corsarens* omtale af bogen forøgedes med en nedsættende kritik i form af en karrikatur af en mand, hvis mening om *Jøden* udtrykkes med at han står og piller næse. (Forøvrigt angiver Goldschmidt det forkerte pseudonym: »Carl« i stedet for »Emil« Neerbo).

At jøderne i Danmark pludselig ville udtale sig om deres oprindelse er i og for sig ikke

så ejendommeligt midt i det nittende århundrede. Danmark oplevede den almindelige europæiske uro og stillede mod revolutionens år. Årene før grundlovens vedtagelse i 1849 var også en brydningstid for danske jøder. Ifølge en forordning fra 1814 havde jøderne fået hjemstedsret, omend de i virkeligheden ikke havde fået ligestilling med andre borgere. Der fandtes samtidigt en reformbevægelse, hvis formål var at modernisere guds-tjenesten, og det forekom ikke sjældent at yngre mennesker trådte ud af den jødiske menighed.

Det som vi her gør opmærksom på er, hvordan to samtidige optegnelser om jødedommen i Danmark fremstiller modsatte løsninger af »jødeproblemet«. Vi må holde øje med to spørgsmål: hvad var de litterær-socialt tilstande omkring *En Jøde*? Og hvad ville Danmarks publikum, i følge dets kritik, gerne høre om dansk-jødiske forhold? Wolffs *Jøden* er positivt indstillet overfor jødernes optagelse i Danmarks kristelige borgerlige samfund. Gennem hele teksten forsøger Wolff at bevise, at der ikke findes nogen stor forskel mellem jødisk og kristelig moral – at de faktisk er ens. Sådant en bog kunne forøge tolerancen på grund af dens harmløse indhold, hvori f.eks. problemer som forekommer i et blandet ægteskab løses med den nemme forklaring at den kristne pige egentlig er jøde. Goldschmidt derimod ville foreslå en anden løsning. Blandt jøderne i Danmark blev hans *En Jøde* ikke positivt modtaget. Romanen var betænkelig på grund af dens eventuelle negative virkning på jødernes forhold til den kristne verden. Forøvrigt udtaler Goldschmidt sig – dog med urette – om en engelsk oversættelse af *En Jøde*, hvor oversætteren efter sigende tillod sig at »døbe Goldschmidts Jøde« (*Livs Erindringer I*, 199).¹²

Hensigten med at gøre jødiske skildringer nøgterne var ikke atypisk. Wolff fremstiller enighed mellem jødedom og kristendom også i *De to Venner eller en Christen og en Jøde*. Forklaringen på at nøgterne skildringer blev foretrukket af jøderne må søges i deres reaktion på stødende stereotyper, som tegnedes af ikke-jødiske forfattere, der ikke var venlig stemt over for jøderne. Goldschmidt, som var imod tanken om at jøderne uden videre kunne optages i det kristne samfund, angreb »Sørensen« på følgende vis i dagbogen trykt i *Nord og Syd* af 27. nov. 1850:

Under Navnet »De to Venner eller En Christen og en Jøde« er udkommet en Bog, der egentlig ikke kan omtales, fordi den er under al Kritik, ja, den er saa slet, at man ikke engang kan vende den om paa Vranken og mere sig over dens Galskab, men kun kan blive utaalmodig over dens aandeløse Tørhed, der med prosaisk Dumhed vil forsvare Jødedommen . . . Man bør imidlertid sige et Par Ord om den for at advare Folk fra, en anden Gang »at købe Katten i Sækken«: abonnere forud paa en Bog, der udkommer i »Commission« hos en Boghandler, og hvis Titel foraader Styverfængeriet. Thi der er aabenbart lagt an paa Publikums Nysgerrighed efter at se en Christen og en Jøde i venskabeligt Samliv og see dette Venskab i evindelig Frastødning og Tiltrækning, saa at Vennerne f. Ex. ere hinanden nær i Aand, men fjernes fra hinanden i Gemyt, indtil der kommer en Krisis, og et Princip eller en Verdensanskuelse vinder Seir. Der er i Bogen ikke Tanke om Sligt, uagtet den latterlig-arrogante Fortale bestaar i de tre Ord med store Bogstaver: Lær! Tænk! Døm! . . . Naar Forældre eller Værger ikke kunne holde Styr paa ham, saa maa man tilsidst gjøre Boghandleren moralsk ansvarlig, fordi han laaner sit Navn til Subskription paa en Bog, som han ikke vil tage paa Forlag. Hr. Universitets-Boghandler Høst er vistnok en saa intelligent Mand og hans Boglade saa anseet, at man med Rette tør gjøre en saadan Fordring til ham; han vil næppe nægte, at en god Boghandler staar i

et andet Forhold til Literaturen, end maskinmæssig at paase dens Butik og udsætte troskyldige Folk for at blive narrede.¹³

Goldschmidts bemærkninger om *De to Venner* og om Wolffs redaktionelle forhold er interessante især med hensyn til måden hvorpå romanen blev udsendt. *De to Venner* kunne fåes i kommission til 1 Rigsdaler 48 Skilling. Der lader til at være en misforståelse angående forlaget til *De to Venner*. Ifølge *Dansk Bogfortegnelse* blev romanen udgivet af H. Chr. Bakke (1815–84), hvis boghandel var blevet oprettet 1843, omend navnet Høst står på titelbladet.¹⁴ (Vi gør opmærksom på at Fred. Henrik Eibes først i 1845 etablerede boghandel overtog forhandlingen af »Neerbos« *Jøden* såvel som den første udgave af Goldschmidts *En Jøde* – også i kommission). Goldschmidts henvisning til kendsgerningen at *De to Venner* blev solgt gennem subskription, i dette tilfælde inden man havde set varerne, antyder en negativ anbefaling. Goldschmidts bemærkning om, at forlaget Høst (hvis forretning eksisterede siden 1836) meget nødig ville overtage forhandlingen af dårligt skrevne manuskripter virker derimod som en anbefaling til Goldschmidts fordel. Men netop i det følgende år, efter *De to Venner* udkom, udgav forlaget Høst to værker af »Ben Israel« som senere viste sig også at være af *Jødens* forfatter, Wolff.

Når man læser samtidig litteraturkritik om Wolff og nøjere iagttager hans forfatterskab, indser man hvordan hans romaner og andre værker blev modtaget afvisende omend ikke hvordan de blev opfattet. 1850 forekom der nogle korte bemærkninger i *Kjøbenhavnsposten* af 2. dec. 1850 (nr. 281) om den nyeste litteratur, hvori der omtales »Ben Israels« *De to Venner*. Joh. Peter Martin Grüne (1805–78) redigerede avisen dengang og må formodes selv at have skrevet eller i hvert fald at have godkendt kritikken. Det må tages med i betragtning at Grüne var demokrat og politisk temmelig aktiv. Det er bemærkelsesværdigt at aviserne slet ikke nævnte bogens problematik. Uden nærmere forklaring advarer anmelderen imod at den læses:

En saadan Bog omtales kun for at give Publikum den indstændige Advarsel læs den ikke ... skønt Bogen kalder sig en Fortælling indtager dog dens egentlige episke Stof en meget underordnet Plads ... kun i eet eneste Punkt har Forfatteren viist Takt nemlig deri, at han er forbleven pseudonym, det er virkelig meget vel betænkt af ham, thi Bogen er af den Natur, at den uundgaaeligt prostituerer den, hvem et Rygte vilde sætte i Familieforhold til den (*Kjøbenhavnsposten*, nr. 281, s. 1126–1127).

1851 udkom *Gjengangerkritik over Ben Israels De to Venner* under siglet »L.S.«¹⁵ Hvis man accepterer Goldschmidts mening, at en anset forlægger eller boghandler næppe ville overveje at overtage forhandlingen af dårlig skrevet litteratur må man antage at »L.S.« ikke er Wolff. Denne lille bogs anmelder, som skrev i samme nummer af *Kjøbenhavnsposten*, lader til at have haft en anden mening. Han skriver: »Denne Bog maa ubestrideligt være forfattet af »Ben Israel«, selv ikke alene fordi den i alle Henseender har denne Forfatters Dyder men ogsaa især af den Grund, at ganske sikkert intet andet Menneske vilde være saa dumt og frækt nok til at erklære det slette Makværk for et betydeligt Arbejde«.

Kort efter *Gjengangerkritik* blev udsendt udkom der endnu et pseudonymt værk hos forlaget Høst, nemlig *Ben Israels store Helteedigt i ni Smaasange* (under dæknavnet »H.S.«).¹⁶ Spørgsmålet om hvem der skrev værket opstår også i dette tilfælde. Anmel-

deren mener at »Ben Israel« og »H.S.« faktisk er samme person og at *Heltedigt* kun blev skrevet for at vække opsigt.

Hvad der kan udsættes på Wolffs tre romaner om jødiske forhold i Danmarks kristne samfund ligger mere i forfatterens mangel på litterær stil end i værkernes indhold. Selv om man må indrømme at Wolffs skildringer – især handlingen – ikke er dybsindige, d.v.s., at Wolff koncentrerer sig om overfladiske forhold, må man anerkende hans forsøg på at give et tidsbillede. Beskrivelserne af aktuelle begivenheder og kommentarer til jødiske forhold i Danmark understreger det historiske synspunkt i *Jøden*. I kapitlet »Enkelte Charaktertræk af en mosaisk Aristokrat« i *Conflicter* kan man nøjere iagttage det daglige liv hos jødiske familier – faderens bekymringer for forretningen, forholdet mellem mand og kone, religionens rolle indenfor familien. Ifølge Emil Elberling er *Conflicter* desuden en såkaldt nøgleroman, hvori betydelige medlemmer af det jødiske samfund omkring 1845 fremstilles. Og i »Ben Israels« *De to Venner* forekommer et af Wolffs andre pseudonymer, nemlig Wahrmann, som familienavn.

Den væsentlige forskel mellem Goldschmidts *En Jøde* på den ene side og Wolffs *Conflicter*, *Jøden*, og *De to Venner* på den anden med hensyn til indholdet er Goldschmidts indtrængende fremstilling af Jacob Bendixens psykiske udvikling. Da historien i *En Jøde* delvis er bygget på selvoplevede begivenheder og da Goldschmidts formål er at gøre opmærksom på det psykiske pres hvorunder en dansk jøde lider, er bogens perspektiv både personligt og rammende. Goldschmidt skildrer en jødes liv og skæbne.

Der findes derimod ingen psykologiske beskrivelser i Wolffs romaner. Hovedpersonerne fremstilles uden at der er særlige forhold til andre personer, og man får intet indtryk af de enkelte personers følelsesliv. Personerne lider ikke under de sociale hindringer som jøder ellers plejer at blive udsat for. Diskussionerne om jødernes forhold i det kristne samfund når ikke den intensitet som kunne forårsage en bedre forståelse af jødernes psykiske oplevelser. Overfladiske diskussioner om danske jøder forekommer i *De to Venner*, såvel som i *Jøden* og i *Conflicter*.

»Sørensens« *Conflicter* indeholder en række jødiske skildringer som ikke danner en sammenhængende helhed. Handlingen foregår langsomt og uden nogen dybde som ellers kunne fastholde læserens interesse. Der lader ikke til at være en hovedperson i romanen og det er vanskeligt at konstatere hvad historien egentlig går ud på. Fordi personerne fremstilles under forklædte navne og i opdigtede forhold er det endnu vanskeligere at opfatte historiens gang. »Sørensen« anvender megen dialog. Af og til tiltaler han læseren. Bogens problematik – agtelse for traditionen i religionen i modsætning til de jøders opførsel der har opgivet skikkene, som de rettroende lægger megen vægt på – udtrykkes som socialkritik.

Handlingen i *Jøden i det nittende Aarhundrede* (1847), som udkom tre år efter *Conflicter* (1844), fremhæver også jødedommen stærkt men især med den overbevisning, at jødisk og kristelig moral er ens. Vi har ovenfor nævnt bogens altfor nemme løsning af spørgsmålene vedrørende blandede ægteskaber. Hvad »Neerbos« litterære stil angår, mærker man straks en tydelig forskel sammenlignet med »Sørensens« *Conflicter*. Ingen af Wolffs bøger er blevet positivt modtaget af anmelderne. Desuagtet kan nogle aspekter af hans litterære forsøg betragtes fra et positivt synspunkt. *Jøden* begynder med en genfortælling af en jødedrengs strenge opdragelse og hans liv som voksen i et kristent samfund. Historien gør et mere sammenhængende indtryk end *Conflicter*, delvis på grund af forfatterens forsøg på at fremstille samfundets virkning på hovedpersonen i løbet af et

større tidsrum. Hvert kapitel af *Jøden* indledes med et citat af kendte danske forfattere (Blicher, Holst, Baggesen) og et fra Bibelen, hvilket må tydes som forfatterens forsøg på at lægge vægt på jødedommens nære forbindelse med det danske kristne samfund. En alvorlig svaghed i »Neerbos« fortælle-måde er at fortælleren veksler perspektiv mellem første og tredje person. Det er sommetider uklart, hvem der taler, hovedpersonen eller forfatteren; i de tilfælde hvor der givetvis er en hovedperson, må man spørge om grunden til samtalen (kap. 23). Bogen består af en blanding af fremstillingsmåder – anekdoter, breve og dagbogsnotitser. Der henvises til romanens tredje kapitel som begynder med en genfortælling af forfatterens samtale med sin recensent vedrørende *Jøden*. Recensenten spørger om »Neerbo« ikke har i sinde at komme med en ordentlig fortælling:

og saa Samtalen, det Nye, det Interessante, det ømme Hjertes første Rørelser, det Phantastisk-Forelskede, det Levende-Dialogiske, det Dramatisk-Barbariske, det Psychologisk-Poetiske, – hvor bliver det altsammen af? Hvorfor fører du ikke Læseren ind i selve Historien?¹⁷

Svaret derpå er at forfatteren gerne vil fremstille jødedommen og han mener at kunne genspejle jødedommen uden »politisk Drøvtyggeri og Kandestøberi«.

I *De to Venner eller en Christen og en Jøde* (1851) findes der en mere kompliceret handling end i Wolffs to andre romaner. En af de to venner – (den kristne) – som i virkeligheden er en jødes uægte søn, bliver forelsket i sin halvsøster. Pigen dør af sorg mens manden får en hustru i Hamburg hos en ægteskabsmægler. Bogens problematik drejer sig om fælles træk i jødisk og kristelig morallære. Romanen begynder med en anekdote som forklarer, hvorfor forfatteren beskæftiger sig med »De to Venner«. Hvad romanens redaktionelle baggrund angår, er dens sidste kapitel »Eftertale«, af interesse. Heri forklarer forfatteren, hvordan han nominelt kom til at udgive bogen. Selv om disse bemærkninger må betragtes som en del af historien, og selv om de er skrevet i den hensigt at gøre opmærksom på Wolffs eget forfatterskab, kan »Eftertalen« undersøges for at belyse omstændighederne omkring Høsts forbindelse med Wolff. Forfatteren betrædte »-råd's« Studieværelse og overrakte nogle småskizzer, *De to Venner*, som en gave. To dage senere kom »-råden« ind til forfatteren. Han var begejstret for bogen og ville straks vide om forfatteren havde i sinde at udgive den. De førte følgende samtale:

De skal udgive det. De kan jo kalde det en Fortælling. Men mit Navn som Forfatter er ikke saa bekjendt, og satte jeg mit Navn paa Bogen, saa vilde den maaske ulæst falde igennem.

De har vel nok en anden god Ven foruden mig . . . Lad ham skrive Værket af, besørge det i Bogladen, gjensæe Correcturerne og, hvis det ikke kan skade – forestille Forfatteren, og da Ingen ved at jeg kender Dem Ben Israel, saa sæt dette pseudonyme Navn paa Titlen. Jeg kan virke for Bogen Alt, hvad jeg kan. Udsted Subscriptionsplaner, og kommer der ikke saa mange Subscribenter, fordi det hedder, at man vil kjøbe Katten i Sækken, saa kan det ogsaa være ligemeget, naar De kun faar en Del af Udgifterne dækkede.¹⁸

Wolffs anvendelse af opdigtede navne og dæknavn formindsker muligheden for at regne ud, hvilke forbindelser han egentlig havde. Indledningen til *De to Venner*, f.eks., indeholder en række bogstaver og forkortelser (A, B, H, E, I, C,) og »Emvee«; mens

»-råden« forekommer i »Eftertalen«. Disse forkortelser sigter muligvis til Wolffs samtidige sandsynligvis kendte medlemmer af det Københavnske samfund. »Emvee« betyder formodentlig Michel Wolff.

Wolffs skildringer af jødedommen lægger vægt på urolige tilstande i jødiske kredse og fremstiller ikke bare solidariteten som var væsentlig både for familielivet og religionen blandt jøderne. Wolff fremstiller konflikterne som forekommer i jødiske familier. Hans læser kan iagttage forskellige sociale og økonomiske niveauer i det jødiske samfund. Og man kan læse om jødernes mening om deres egne evner og svagheder. I modsætning til Goldschmidts *En Jøde* viser Wolffs romaner ofte negative egenskaber hos jøder. Til trods for at Wolffs formål er at forsvare jødedommen, viser han i hvor høj grad uenigheden i forhold mellem jøder forårsager problemer.

Visse forskelle mellem Wolffs og Goldschmidts opfattelse af jødedommen forklares af den kendsgerning at Goldschmidts fortælling foregår blandt jøder, som lever beskedent. Jøderne er ikke velhavende men klarer sig godt. De kristne familier virker som jødernes økonomiske modsætning. Den kristne Thoras familie i *En Jøde* er materialistisk og har ikke brug for tro og religion, hvorimod Jacob Bendixens familie lægger vægt på religionen; alt andet er underordnet. Vi sammenligner videre Goldschmidts fremstilling af jødedommen med Wolffs *Conflicter*, som blev skrevet omtrent samtidigt med *En Jøde*. Wolff skildrer først familielivet hos den yngre familie de Pinto. Familienavnet tyder på den øverste klasse blandt jøderne – d.v.s. de var velhavende af spansk oprindelse. Den yngste de Pinto familie var allerede gået fra traditionen, hvad de jødiske skikke angår. Den ældste de Pinto (en rettroende jøde) havde i sin tid været en rig mand. Striden mellem orthodoxe og uorthodoxe jøder anvendes som udgangspunkt for at forsvare agtelsen for traditionen. Jødedommens principper bliver aldrig misbrugt i *En Jøde*. Det vil sige, Goldschmidts skildring af jødernes respekt for deres religion er positiv. Selv om Jacob gør et forsøg på at benægte sin tro, er der aldrig tvivl om hans egentlige religiøse overbevisning.

Om Wolffs historier nogenlunde genspejler livet som jøderne oplevede det i Danmark omkring 1845, kan bedst bestemmes ved at sammenligne skønlitteraturen og historiske beretninger. Wolff gør opmærksom på emner af historisk interesse, idet han skildrer jødernes stilling og indbyrdes forhold. Når man undersøger i hvor høj grad aktuel social problematik fremstilles i *En Jøde* og hos Wolff, finder man hos Wolff et nærmere og mere bevidst forsøg på at danne et tidsbillede.

Handlingen i Goldschmidts *En Jøde* er ikke afhængig af aktuelle begivenheder. Fortællingen om Jacob Bendixen har i første instans psykologisk betydning. Forfatteren følte sig kaldet til at skrive om jødernes kamp i Danmark og han skriver ud fra egen erfaring. Interessen koncentrerer sig om Jacobs psykiske tilstand, som er forårsaget af daglige problemer, som han bliver udsat for, fordi han både er jøde og dansk. Selv om Goldschmidt nævner datoer, som antyder en vis historisk bevidsthed, f.eks., af Jacobs Bar Mitzvah, jødeforfølgelsen som fandt sted, og krigen i Afrika, som Jacob senere deltog i, får man ikke indtrykket af, at hovedpersonens oplevelser må opfattes indenfor et bestemt tidsrum. Problematikken i *En Jøde* er ligefrem, men virker ikke uvæsentlig eller triviell. Idet Goldschmidt skriver selvbiografisk, får læseren et intensivt, følelsespræget indblik i Jacobs liv. Familielivet skildres som et indbyrdes forhold – især mellem moder og søn og mellem familien Bendixen og Jacobs Onkel Isak. Læseren erfarer om familieforbindinger hos Bendixens og indser samtidig i hvilken grad religionen holder familien sammen. Allerede i de første kapitler gør Goldschmidt det klart, at der findes en

stærk og trofast forbindelse mellem jødedommens principper og den jødiske familie. Denne sammenhæng kan mærkes gennem hele romanen.

Wolffs fremstilling af jødernes egenskaber og deres sociale stilling blev betragtet som trivial, delvis fordi det ikke lykkedes ham at skildre vigtige problemer uden langtrukne, usammenhængende, vidtløftige scener, som hverken lader til at være typiske eller rimelige for jødisk familieliv. At det desuden ikke lykkedes ham at skrive en tilsyneladende troværdig fremstilling, bidrog stærkt til en negativ modtagelse af både *Jøden* og *De to Venner*. Anmelderen af *Jøden* i *Nyt Aftenblad* (nr. 293, 16. dec. 1846) kritiserer bogens

Magerhed og Trivialitet som grændser til det Utrolige . . . Det falder visselig heller ikke mange Læsere ind at bryde sig om Slutningen paa en saa talentløs og intetsigende Fortælling . . .

Dertil giver anmelderen en række eksempler på Wolffs litterære svagheder, bl.a. uheldige lignelser som »En Kat, der falder ned fra et Tag sammenlignes med Troens ægte Raisonnement, kun med den Forskel at det altid kommer til at staa på Hovedet« (s. 34), fejlagtige begreber om jødedom og Kristendom (s. 36), ligegyldige historier, sproglige og grammatiske fejl, overflødige ordspil (s. 96), og plumpe, klodsede indledninger til kapitlerne. En lignende anmeldelse af 27. dec. 1846 øver en lignende negativ kritik.

Til trods for de ovennævnte fejl i Wolffs roman, kan hans værk analyseres sammen med Goldschmidts *En Jøde* med henblik på, hvor nøjagtig forfatterne genspejler livet. Deres fiktive fremstillinger kan undersøges for at bestemme i hvor høj grad de to forfattere begreb og gengav almindelige sociale tendenser, som havde en virkning på jødernes psykiske forhold. »Fædrelandsfølelsen«, orthodoxien og assimilationen i det danske samfund førte alvorlige problemer med sig for jøderne.

Begrebet fædrelandsfølelse kunne mærkes i det jødiske samfund, i synagogen, såvel som i litteraturen. Det var typisk at jøderne følte sig tilknyttet både det danske og det jødiske samfund – til den danske fødsel og det jødiske blod. Diskrepansen i *En Jøde* er tydelig. Konflikten kulminerer idet Jacob Bendixen bliver forlovet med en kristen pige. Det lykkes ham ikke at gå over til kristendommen eller at leve i begge verdener som hans ven Levi. Tilslidst opgiver Jacob håbet om at blive optaget i det kristne samfund. Han vender tilbage til jødedommen.

På det tidspunkt, *En Jøde* blev skrevet, var danske jøder endnu ikke emanciperet. At være kristen betød at man var dansk, men ikke omvendt. Efter sigende var det usædvanligt at jøderne vendte tilbage til jødedommen; de ville nærmest forkaste deres jødiske religion eller søge et kompromis (Sml. f.eks. Arthur Ruppin, *Die Juden der Gegenwart*. Köln, 1911). I denne henseende er Goldschmidts slutning utypisk, hvorimod Wolff foretrækker en mere ironisk – omend mindre poetisk – løsning af konflikten, nemlig at personerne, som af en fejltagelse bliver anset for kristne, i virkeligheden er jøder. Sådan en ideel løsning kunne næppe betragtes som et alvorligt forsøg på at skildre modsætningen mellem kristendommen og jødedommen. At både Wolff og Goldschmidt undlader at præsentere en mere almindelig løsning, hvor danske jøder lader sig døbe, tyder på tidens krav om poetiske i stedet for realistiske fremstillinger.

Til trods for at et antal jøder lod sig døbe, forblev de fleste jøder jødedommen tro, og blandt disse jøder levede orthodoxien videre, men både Goldschmidt og Wolff fremstiller, hvordan jøder begyndte at skelne mellem moralske og ceremonielle skikke. Wolffs yngste de Pinto familie i *Conflicter* »havde allerede, hvad det huuslige og selskabelige Liv

angik, for over tyve Aar tilbage efterhaanden forladt de Sæder og Skikke, hvorpaa i særdeleshed den Retrocende lægger megen Vægt» (*Conflicter*, 17).¹⁹ Den ældste de Pinto kaldes derimod for en rettroende mosait. Jacob Bendixens manglende tro på jødedommens principper i *En Jøde* symboliseres ved at Jacob for første gang ikke anlægger Tefillin. Han begynder at tvivle på betydningen af jødernes klædedragt og spiselove og har en tom fornemmelse, når han deltager i ritualer i synagogen. Jacobs far vil ikke kendes ved sin søn mere. En lignende fordømmelse forekommer i Wolffs *Conflicter* med hensyn til en rettroendes tvivl på datterens troskab mod jødiske skikke. Han siger: »Saa er du ikke længere en Datter af Ephraim de Pinto, der nedstammer fra Levis ædle Slægt ... Altsaa Lea er ikke længere mit Barn« (*Conflicter*, 45, 46).²⁰

I det hele taget lader orthodoxien til at være typisk for fiktive fremstillinger af jødisk liv. Wolff beskriver i detaljer huset og personerne og deres ceremonielle bud, for at gøre opmærksom på orthodoxien:

Han (den rettroende) stod i sin polske Dragt, indhyllet i den sorte Silkekappe; under den med Pelsværk garnerede fløiels Hue, som bedækkede hans Hoved, svævede endnu nogle hvide Lokker hen over den høje Pande, og gav de dristige Træk et ærværdigt Udseende, som endnu mere forhøiedes af det lange sølvgraa Skæg, der faldt ned over det brede Bryst.

Assimilation i det danske samfund kunne gøres nemmere ved en afslibning af det daglige sprog blandt jøder, således at det kom til at ligne de kristnes sprog. Omkring 1845 var antallet af blandede ægteskaber langt fra de 40,8 procent ved år 1880.²² I både Wolffs og Goldschmidts romaner fremstilles disse ægteskaber som uheldige og unaturlige. Levi advarer Jacob Bendixen imod et ægteskab med en kristen pige og siger desuden at det ikke bare er pigen han kommer til at gifte sig med, men hele hendes slægt. En historisk modsætning mellem jøder og kristne kunne ikke undgås.

Selv om Wolff giver et indblik i det daglige liv hos jøder, er hans beskrivelser præget af ikke-jødiske træk. Ordforrådet viser sjældent, at Wolffs orthodoxe jøder bruger hebraisk eller jiddisch, når deres religion omtales. Goldschmidt derimod anvender med vilje hebraisk i teksten – sågar i den grad at han føler sig forpligtet til at oversætte og forklare i fodnoter for ikke jødiske læsere.

Goldschmidt udelukker muligheden for assimilation; Wolff godkender den – måske ubevidst.

Bevis på at en litterær interesse for jødiske emner var levende omkring 1845 findes i enkelte danske værker så vel som i oversættelser. *En Jøde* er enestående blandt disse værker også på grund af Goldschmidts radikale løsning af »jøde-problemet«. At Goldschmidt var jøde og at hans roman blev vurderet både på grund af dens naturlige stil og realistiske indhold, placerede ham som den utvivlsomt betydeligste danske forfatter af jødiske skildringer. Der er ingen bevis for at Wolff og Goldschmidt kendte hinanden personligt. Men det er klart at Goldschmidt kendte Wolffs værker – selv om han tilsyneladende ikke vidste, hvem forfatteren »Sørensen«, »Ncerbo«, og »Ben Israel« i virkeligheden var. Goldschmidts holdning som kritiker til disse pseudonymer og de tilsvarende romaner siger noget om det litterære sociale miljø, hvori *En Jøde* blev skrevet.

Noter

1. Adolph Meyer, *En Jøde, Novelle*. Udgiven og forlagt af M. Goldschmidt (København, 1845).
2. J. F. Sørensen, *Conflicter i en Jødefamilie* (København, Forfatterens Forlag, 1845 o: 1844).
3. Emil Fr. Neerbo, *Jøden i det nitteende Aarhundrede* (København, i Commission hos Boghandler Eibe, 1847).
4. *Almindeligt Dansk Forlagscatalog* (København, Forlagsforening i København, 1843, 1845 s. 84).
5. *Almindeligt Dansk Forlagscatalog*, 1850, s. 35.
6. Thomas Hansen Erslew, *Supplement til Almindeligt Forfatter-Lexicon III* (København, Forlagsforeningens Forlag, 1868, s. 670–671).
7. Meir Goldschmidt, ed., *Nord og Syd*, 5 (1880), s. 727–728.
8. Emil Elberling »Skildring af Jøder i Dansk (og Norsk) Digtning«, *Tidsskrift for jødisk Historie og Litteratur*, III (1921), s. 260–284.
9. M. L. Nathanson, *En Hverdagsfortælling fra 1809* (København, C. C. Lose & Delbanco, 1854 o: 1853).
10. Elisa Baronesse von . . ., *Jøde og Christen* (Odense, Miloske, 1865).
11. Morten Borup, udg., *Breve fra og til Meir Goldschmidt I, 1843–1852*, Ed. Morten Borup (København, Rosenkilde og Bagger, 1963, s. 76).
12. Meir Goldschmidt, *Livserindringer og Resultater I*, (København, Gyldendal, 1877).
13. *Nord og Syd*, 5 (1850), s. 727–728.
14. *Dansk Bogfortegnelse 1841–58*, Ed. F. Fabricius (København, Forlagsbureauet, 1861, s. 11).
15. L. S. Gjengangerkritik over Ben Israels *De to Venner* (København, Høst, 1851).
16. H. S., *Ben Israels store Heltedigt i ni Smaasange* (København, Høst, 1851).
17. Neerbo, *Jøden i det nitteende Aarhundrede*, s. 31–33.
18. Ben Israel, *De to Venner*, s. 260–261.
19. Sørensen, *Conflicter*, s. 17.
20. Sørensen, *Conflicter*, s. 45–46.
21. Sørensen, *Conflicter*, s. 43.
22. Benjamin Balslev, *De danske jøders Historie* (København, O. Lohse, 1932).

Vivian Greene-Gantzberg

En blasfemisk bøn af P. L. Møller

I 1973 kom et lille P. L. Møller-manuskript mig i hænde. På manuskriptets tre første sider står hans mindedigter over faderen »† Erich Møller (1780–1840)«. Erich Møller døde 10. marts 1840, og digtet findes trykt i Berlingske Tidende 19. marts 1840, i Aalborg Stiftstidende 28. marts 1840 og i revideret form (bl.a. uden 4. og 6. strofe) i P. L. Møllers *Billeder og Sange* (København 1847), dér med titlen »Ved min Faders Død. 1840«.

På fjerde side, bagsiden, står en ellers ukendt »Bøn at læse i Chorsdøren ved Gudstjenestens Begyndelse«:

»Lader os alle bede: Herre! jeg skriver Dig til i dette mit Brev, for at høre hvad Du mit Mods Skaber og Opretholder, – Du værdige Præstemand, især i Livet min Trøstermand vil beskære mig til Njåtaarsgave. – Herre! oplad nu saaledes [de flg. fem ord udstreget] for Jesu Christi Skjld og ved din gode Aands Bistand, saavel især for min, som ogsaa for din egen Menneskeligheds Skjld – Din Pengepose, at jeg kan af samme lære at sørge for min Mave og at troe i Liv og Død paa Glædens Tilværelse og hver Dag i et lystigt Liv og Levnet mig forbedre; det høre og bønføre Mammon ved Præsten i Buttrup, Amen! –

P: L: M:«

Den sidste sætning – med det i dobbelt forstand dristige rim – røber, at vi har at gøre med et brev, der oprindelig er tilstillet PLMs morbror pastor Frederik Christian Kannevorff (1790–1881), fra 1834 sognepræst i Butterup-Tuse ved Holbæk.¹

Sandsynligvis har PLM sendt det til pastor Kannevorff i 1840, kort efter dødsfaldet. Den parodiske indgangsbøn, en blasfemi noget i stil med Malthé Conrad Bruuns *Aristokraternes Catechismus*, fortæller om PLMs knebne økonomiske situation ved indgangen til 1840'erne. Hans mor, Georgine Sofie Magdalene Møller, f. Kannevorff (1792–1856), havde da også regnet ham, sin ældste søn, 25 år gammel, blandt sine »6 uforsørgede Børn« i den dødsannonce, hun havde indrykket i Aalborg Stiftstidende for 12. marts 1840. Nogen arv fik PLM ikke, da hans mor blev siddende i uskiftet bo.²

Om pastoren forstod at sætte pris på bønsskriftets stil, vides desværre ikke. –

Af særlig interesse er den fodnote, som PLM i håndskriftet har føjet til mindedigtets sidste strofe. Ud for verselinjen »Et Hædersminde vil jeg reise ham« har PLM prentet tre spørgsmålstegn, og under digtet har han skrevet: »? Hvis at ellers En kan give en Anden, hvad han selv har mistet?«. Her ser vi PLM tidligt lancere sit dårlige rygte.

Noter

1. C. Klitgaard, »Litteraten Peder Ludvig Møller og hans Slægt«, *Personalhistorisk Tidsskrift*, 1949, p. 133–141. – Ms. er gået i arv fra pastor Kannevorffs søn inspektør L. H. Kannevorffs hustru Ovidia til dennes søsterdatter frk. Meta Agerlin og videre til hendes søstersøn, min morbror, dr. phil. Hilmar Ødum, af hvem jeg fik det. Ms. findes i kopi på Det kongelige Bibliotek.
2. Horns Herreds skifteprotokol 1836–42 (B 26, 313), folio 171a, Landsarkivet for Nørrejylland.

Asger Ødum Berg

Ett brev från J. P. Jacobsen till Alexander L. Kielland

I Esli Danstens lilla bok 1979 »Om at være bogsamler« talas om vissa danska 1800-talsförfattares – och då bl.a. J. P. Jacobsens – attraktionskraft för boksamlarna. Hans ord erinrade mig om ett för längesedan inköpt exemplar av »Digte og Udkast« 1886.

Exemplaret har Einar Christiansens namnteckning och exlibris. Inklistrat finns baktill några prisuppgifter ur antikvariatskataloger från åren kring 1920. Det finns upptaget i auktionskatalogen över Christiansens boksamling 1939, och då meddelas också att inkli-

strat finns ett egenhändigt brev från J. P. Jacobsen, daterat Vallø 1 juni 1882. Boken och autografen såldes på auktionen för tio danska kronor.

Själv köpte jag boken och brevet 1946 från något svenskt antikvariat för 35 kronor. Hur och när brevet har hamnat i boken, är mig obekant. Det finns inte med i den samling av J. P. Jacobsens manuskript och brev, som i en tryckt katalog utbjöds till försäljning av Akademisk Antikvariat 1919. Där finns däremot det brev till brodern William Jacobsen med samma datum, som nu är tryckt i »Samlede Værker«, del 6, 1974, s. 174.

J. P. Jacobsen hade den dagen i all hast tagit sin tillflykt till Vallø Gjæstgiveri, sedan hans vän, läkaren Emanuel Frænkel, strängt rått honom därtill på grund av hans dåliga hälsa.

Samma dag som Jacobsen kommer till Vallø skriver han förutom till brodern också korta brev till Edvard Brandes och Fr. Hegel. Den 10 juni följer ett brev till Frænkel. Samtliga dessa brev är tryckta i »Samlede Værker«, del 6, 1974. Inte något av dem är dock så detaljerat och så präglad av ett tappert försök att utåt demonstrera ett lätt och oberört sinne under kampen för att bevara liv och hälsa som det hittills otryckta brevet. Detta lyder i sin helhet:

»1/ VI 1882. Vallø.

Kjære K!

Jeg er virkelig afrejt og sidder nu midt i det. Til Orientering angaaende Stedet anfører jeg at jeg i dag siden Kl. 3 Eft. har seet 72 Daadyr mange Køer 2 Heste og 5 Mennesker, hørt 16 Nattergale, 26 Stillidser og 11 Skader. Dette bogstaveligt undtagen Fuglene, som er omtrentligt.

Vallø er egentlig anlagt for min Skyld i det Slotshaven er en Mellemtning mellem en Skov og en botanisk Have med et gammelt Slot til Baggrunds eller Forgrunds-Staffage alt som man, og dette er det Vigtige, ikke *stiller* sig, men *sætter* sig. Der er nemlig 2 Bænke for hvert Træ i Haven.

Angaaende Hængekøjen har jeg grundet Haab om at faa to af Stiftsdamerne til at holde hver i sin Ende af den, medens jeg hviler. Det vil maaske anstrænge dem, men jeg tror ikke Slotsforvalteren vil have den anbragt i Træerne.

Mange mange Hilsener til Fruen og mange Tak for Sidst.

Deres

J. P. Jacobsen.

J. P. J.

Afl. Hr Gjæstgiver Rasmussen

Vallø

pr. Kjøge.«

Vem är då den »K«, som brevet är adresserat till? Det kan knappast vara någon annan än Alexander L. Kielland, som vid tiden för det lilla brevets tillkomst bodde i Köpenhamn. Kielland hade Jacobsen lärt känna 1881, och en tid hade han vistats hos Kiellands i »Hjortevang« på Østerbro. Brevet har överst på första sidan en anteckning »besv 3 Juni«, och i brev till mig har utgivaren av A. L. Kiellands brev, förstelektor Johs. Lunde meddelat, att en sådan påskrift är karakteristisk för Kielland.

Det mest intressanta med det lilla brevet återstår emellertid. Alexander L. Kiellands svarsbrev till Jacobsen är nu icke känt. I allt finns det endast fyra brev bevarade från Kielland till Jacobsen. Alla är från 1884 och tryckes i andra delen av utgåvan av Kiellands brev.

Något brev från J. P. Jacobsen till Alexander Kielland är enligt Johs. Lunde hittills icke känt. Lunde säger i brevet till mig, att han förmodat dessa brev tillhöra de många, som gått förlorade.

Men med det lilla brevet från Vallø den 1 juni 1882 har alltså i varje fall ett brev från J. P. Jacobsen till Alexander L. Kielland bevarats åt eftervärlden.

Nils Palmborg

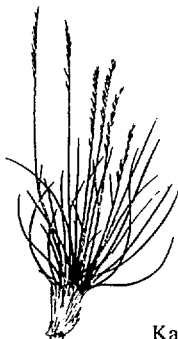
Høstkarl og katteskæg

Katteskæg (*Nardus stricta*) er en på kalkfattig jord (heder, moser, enge, skovsletter) almindeligt vildtvoksende græsart. Den danner tætte faste tuer med ca. 20 cm stift oprette stængler, som kun ved basis har talrige meget smalle grågrønne eller blågrå, hvas-hårede og børsteagtigt sammenrullede blade. Det ensidige aks er smalt med sylspidse småaks.

Selv om græsset er lavt og uanseligt, kunne man ikke undgå at lægge særlig mærke til det på grund af masseforekomsten og dets stride beskaffenhed. Navnet *katteskæg* (litterært 1796ff.) stammer fra jysk og skyldes en sammenligning med dyrets knurhår, svarende til *oksemule* Mors 1811 og *svinebørste(r)* 1877ff.¹ Landmanden måtte have dette græs, som fortrængte de bedre foderurter og selv var et yderst ringe foder. Kun som ganske ungt blev katteskæg ædt af kvæget og navnlig får – senere var det så sejt, at dyrene kun rev tuerne op og lod dem ligge, jvf. norsk *hungertoi* »fordi Creaturene i Fodertrang tage en Tot heraf i Munden, men æde det ikke« (1796).²

Særlig besværligt var katteskæg, når hedemosen eller engen skulle slås til hø. Leen prellede af på de glatte, seje stængler og blade, og deres store kiselsyreindhold sløvede den i løbet af kort tid – jvf. sydsvensk *stålpinagräs*: »er hårdt som stål, når man hugger i det under høsten«.³ Linné fortalte 1770, at »når bønderne skal slå sine enge . . . da får man altid at høre de største eder, thi når han har slået nogle slag, så hunker leen og går hen over græsset, da må han påny hvæsse, og inden han har slået 20 slag er den uduelig«.⁴

Det krævede derfor en skarp le og stærke arme at slå hø hvor der groede mange katteskæg; det skulle helst gøres en dugvåd morgen eller efter regn, når stråene var blødere – ellers rejste græsset sig igen og spurgte drillende: Hvem er det, som banker? (Vestslesvig).⁵ En række jyske talemåder nævner katteskæg og andre stivstråede og seje græsser i kontrast til planter, som var lette at hugge over:

Katteskæg (*Nardus stricta*).

Bokblåer (bukkeblade) o hjølikål (hølékarl = skjaller) · di gør søle kål glå, · men katskek o hor æng, · dær skal en kjen en kål frå en dræng;⁶

følfør (følfod) (eller knæpstråi [padderok]) å bokblai, · da ær æ dræng (eller: arm slæterer) glai, · mæn komer di i ven (hvene) å stærk æng, · da gær æ kal fra æ dræng (Vestslesvig);⁷

bukkeblåj gør de små drenge glåj, · katteskæg å hwin · får de gammel karl' te å grin;⁸
rårer (padderokker) o bokblå ka'n håw aw mæ en bøgelat (bøgelægte), men katskjæk di ka dog en kål;⁹

kragetær (skjaller) og bukkeblade, de er misæl svært græs at slå, men jyden har noget han kalder katskæg, det kan man kun slå af med en bøgenvognskæp.¹⁰

Vestjyden sagde ironisk om østjyden: Katteskæg og hårkamper (frytle) kan man hugge af med en bøgclægte, men bukkeblade og kragetær er noget, der fornemmer til (le-)knagerne¹¹) eller: i æ østen dic gjc di å drøwte å hwøwte i dje hwin å dje hwejselgrejs (= ?), men læ dem kom' te wos i wo woke (= ?) å wo boke å wo padderåke, så'el vi misæl si, hwa få kal di ær!¹²

Det må være en huskefejl for katteskæg eller anden sejstrået plante, når en gammel kone i Snebjerg sagde om bukkeblad og leen: bokblå stor hijl urn skå, trej gång tråj han o mi huwe, a stor hær eno o mi faste ruwr!⁹

Ganske tilsvarende hed det i Norge, at når man førte leen gennem græsset rejste det sig op og sagde: Slår du også? En mand f. 1816 kunne fra sin ungdom huske folk sige:¹³

Han Ola ljåen brynte · å ga sæ te å slå · med ljåen så det lynte, · men fe'kje a (ej) et strå, · for finnen (katteskæg) han sæ bokka · å derpå reist'an sæ, · te Ola så'an nikka: · »Kvi slær du slik på mæ?« · Han Ola så to fela (violinene) · å leika ud å inn. · »De æ langt bær å sepla · enn slå på slig ein finn«.

Andre norske talemåder lød: *finnstott* står og bukker for leen; *bustingen* står og flirer (griner) ad en, *bustingen* flirer ad os.¹⁴

Om katteskæg skrev Linné i sin *Flora succica* 1745, at »det er ubrugeligt på engene, er kort og undviger leen og er forhadet af mejerne«. Fra Väst- og Södermanland har Rich. Dybeck 1845 navnet *siks-du*, *sis-du* med forklaringen: når høstkarlen slår til dette græs, hviner det, og denne hvinen eller hvæsen har man villet udtrykke med *siksdu* eller *sisdu*. Men græsset bliver som regel stående for det første hug og hvæser sit spottende »(dér) ser du!«¹⁵

Et bayerisk navn *schrückach* kan være en pendant til det svenske lydord.¹⁶ I Mecklenburg blev optegnet *dai slau gras* (det snu græs) – fordi det undgår den mejende le,¹⁷ og i Hessen *komplimentgras* til fåresvingel (*Festuca ovina*), der på de samme lokaliteter danner lignende lave tætte tuer, som nejer eller bukker for leen.¹⁸ Spreewald-bønder siger om ung-rørhvenc (*Calamagrostis canescens*), et stift og ru græs vanskeligt at mejc: slår du det forfra bøjer det sig ned, vender du dig om så griner det igen.^{18a} En i Bayerischer og Böhmer Wald velkendt »samtale« mellem katteskæg og høstkarl lyder (her oversat fra dialekt):

Bürstling, i dag vil jeg mejc dig!

– Det bli'r svært!

– Jeg kan hvæsse godt!

– Det vil ikke gøre mig noget!

– Jeg står fast!

– Så knækker min nakke og mine ben!

Den citeres også således:¹⁹

- Bürstling, nu vil jeg meje dig!
 – Og hvad så?
 – Jeg har en skarp le.
 – Det er jeg ligeglad med.
 – Men hvis jeg slår hårdt?
 – Og hvis jeg bukker mig?
 – Men jeg har en god hvæssesten.
 – Uha, så knækker hals og ben.

Lige så original er følgende formaning, som den gamle *bürstling* i Kärnten (Østrig) giver sin søn: Duck di lei hinter mi, wonn i geah, geahst du a = skjul dig bag mig, rammer de mig rammer de også dig, men bli'r jeg stående går du også fri.²⁰

Bonden kunne dog komme græsset til livs på en anden måde: ved at gøde jorden kraftigt. Herom siger man i Schweiz: »Kattesæk og øjentrøst (en anden på enge ildeset plante) frygter møddingen endnu mere end djævelen yievandet«.²¹

Som kompilationen viser har den samme motivering givet vidt forskelligt formulerede udsagn. Disse må altså være opstået lokalt og skyldes ikke en traditionsudveksling mellem Syd- og Nordeuropa eller vice versa.

Litteratur

1. Ordbog over Danmarks Plantenavne ved Johan Lange 2 (1960), 103f.
2. C. G. Rafn, Danmarks og Holsteens Flora 1 (1796), 503.
3. Sten-Bertil Vide, Sydsvenska växtnamn (1966), 288.
4. Linné's botaniske »Prælectiones privatissimæ« på Hammarby 1770 (Martin Vahl's referat), i: Bergens Museums Aarbok 1910 nr. 1, 16f.
5. H. F. Feilberg, Jysk ordbog 2, 112.
6. E. Tang Kristensen, Danske ordsprog og mundheld (1890), 561.
7. Jysk ordbog 1, 400 og 2, 236; Sønderjylland: Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser, svar nr. 17142 på spørgeliste 20, 1955.
8. E. Tang Kristensen, Gamle Folks Fortællinger om det jyske Almueliv, tillægsbd. 1, 40.
9. H. P. Hansen, Hyrdeliv paa Heden (1941), 120.
10. Tang Kristensen [note 6], 488.
11. Skattegravere 3 (1886), 105.
12. Udvalg for folkemål, top s. 2055 (N. P. Randløv fra Århus amt).
13. Ove Arbo Høeg, Planter og tradisjon (1974), 461f.
14. Høeg i Nord-Trøndelags historielags årbok 1947, 8 (særtryk) jvf. Planter og tradisjon 46, 462f.
15. Runa 1845, 51.
16. J. Schmeller, Bayerisches Wörterbuch 2 (1877), 958.
17. Ernst Krüger i Archiv d. Ver. d. Freunde d. Naturgesch. in Mecklenburg 71 (1917), 55.
18. H. Marzell, Wörterbuch d. deutschen Pflanzennamen 2 (1972), 428.

- 18a. H.-D. Krausch: *Wissenschaftliche Zeitschr. d. Pädagog. Hochschule, Potsdam* 2 (1955), 89.
19. E. K. Blumml, *Beitr. z. deutschen Volksdichtung* (1908), 142; Joseph Blau i *Heimatbildung* marts 1920, 19; Joh. Brunner, *Heimatsbuch d. bayer. Bezirksamtes Cham* (1922), 146.
20. *Deutsche Gaue* 38 (1937), 98f.
21. Gust. Hegi, *Illustr. Flora von Mittel-Europa*, 2. Aufl. 1 (1936), 480.

V. J. Brøndegaard

Anmeldelser

Kurt Johannesson: Saxo Grammaticus. Komposition och världsbild i Gesta Danorum (Lychnos-Bibliotek. Studier och källskrifter utgivna av Lärdomshistoriska samfundet nr. 31, Almqvist & Wiksell International, Stockholm 1978).

För att få rätt perspektiv på denna viktiga och spännande bok bör man se den som den yttersta konsekvensen av en källkritisk forskningsrevolution som började med bröderna Weibull i opposition mot den äldre (nationalromantiskt inspirerade) Saxo-forskningen.

I den äldre Saxo-forskningen var det vanligt att dra en skarp gräns mellan de nio tidigare och de sju senare böckerna i *Gesta Danorum*. Bok X–XVI ansågs vara de i egentlig mening »historiska» böckerna, som Saxo skulle ha skrivit först och på grundlag av relativt pålitliga vittnesmål från Absalon och andra samtida sagesmän. Bok I–IX var å andra sidan närmast att betrakta som en ostrukturerad samling av folksagor, myter och hjältesägnar, tillkommen efter avslutandet av de senare böckerna som ett slags legendarisk förhistoria, i huvudsak baserad på muntlig tradition från isländska (eller danska) skaldar och sagoförfattare.

Som följd av denna uppfattning – representerad av t.ex. Axel och Jørgen Olrik – företogs ett slags arbetsfördelning mellan Saxo-forskarna, så att folkloristerna tog hand om de nio första böckerna, medan historikerna koncentrerade sig om de sju sista. Därmed blev det svårt att se Saxos verk som en sammanhängande helhet. Det sönderföll för forskarna i två separata serier av berättelser utan inbördes sammanhang, den ena serien legendarisk, poetisk och baserad på hednisk tradition från vikingatiden, den andra serien historisk, vederhäftig och baserad på samtida vittnesutsagor.

Bröderna Weibulls uppror mot denna etablerade Saxo-syn bestod först och främst i, att de påvisade de senare delarnas ideologiska och historiskt otillförlitliga karaktär, samtidigt som de tillbakavisade teorin om att verket skulle ha tillkommit i två olika etapper. *Gesta Danorum* var som helhet, enligt deras mening, ett politiskt uttryck för stormannaintressen i Valdemartidens Danmark, en av partisynpunkter dominerad litterär komposition, i vilken en lång rad äldre källor omarbetats och underordnats Saxos propagandistiska målsättning.

Med denna radikalt nya Saxo-uppfattning, som numera accepterats av de flesta medeltidshistoriker, blev det fritt fram inte bara för »ideologikritiska» Saxo-tolkningar utan också för påvisningen av Saxos litterära skuld till andra latinska poeter och historieskrivare, hans beroende av klassisk lärdomstradition, 1100-talets politiska och filosofiska strömningar etc. Historikerna ersattes av litteraturforskarna, folkloristerna trängdes åt sidan till fördel för latinister och lärdomshistoriker, som påvisade Saxos användande av Valerius Maximus, Vergilius, Martianus Capella och andra auktorer, utredde hans förhållande till klassisk retorik och dygdslära, demonstrerade hans användning av begrepp som *patria* och *fortuna* samt några av de spekulativa filosofiska idéer som synes ligga bakom kompositionen. Som representativt uttryck för denna nya, klassicistiskt inspirerade Saxo-forskning kan man betrakta samlingsvolymen *Saxostudier*, utgiven av Ivan Bo-

serup (København 1975), baserad på en serie tvärvetenskapliga »Saxokollokvier«, avhållna vid Köpenhamns universitet 1969–70.

Bidragsgivarna och diskussionsdeltagarna vid dessa kollokvier – Gerhard Bendz, Franz Blatt, Aksel E. Christensen, Niels Haastrup, Anker Teilgaard Laugesen, Inge Skovgaard-Petersen m.fl. – är i allmänhet betydligt mer intresserade av Saxos funktion som latinsk historiograf och ideolog än av hans funktion som sanningsvittne eller som upptecknare av nordisk sagotradition.

Kurt Johannesson fullföljer den klassicistiska linjen med stor målmedvetenhet och imponerande lärdom, förvärvat under studiet av bröderna Magnus och andra latinska renässanshumanister. I likhet med Inge Skovgaard-Petersen (se speciellt hennes uppsats »Saxo, historian of the Patria« i *Medieval Scandinavia* 2, 1969) vill han tolka Saxos indelning av *Gesta Danorum* i sexton böcker som uttryck för en ytterst sinnrik komposition. Men han går längre än sin föregångare. För Johannesson blir det historiska stoffet nästan helt underordnat verkets funktion som didaktisk exempelsamling, illustrerande olika dygder och laster, retoriska konstrepp, astrologiska idéer och annan spekulativ medeltidsfilosofi. Han indelar först och främst de sexton böckerna i fyra huvudgrupper med fyra böcker i varje, svarande till de fyra kardinaldygdena Fortitudo, Temperantia, Iustitia och Prudentia. Varje bok tolkas därefter som svarande till en speciell variant av vederbörande kardinaldygd, en speciell fas av statens respektive kyrkans utveckling, en speciell retorisk finess, en speciell astrologisk tanke och en speciell allegorisk symbol, så att helheten till slut framstår som symmetrisk och i detalj uträknad i stil med t.ex. Dantes *Divina Commedia* eller Joyce' *Ulysses* (parallellerna är Johannessons egna).

Johannessons egen bok är skriven efter den disposition han tänker sig att Saxo själv har följt. Först kommer ett inledande kapitel om »Kompositionen i *Gesta Danorum*«, där han redogör för Saxos »paradigmatiska teknik«, strukturprinciper, förhållande till *Artes liberales* och annan medeltida lärdom, förebilder inom äldre historieskrivning m.m. Sist i detta kapitel presenteras i välgörande överskådlig schema-form den »plan« som han menar ligger till grund för de 16 böckerna (till detta schema får hans läsare anledning att återvända många gånger).

Så följer fyra kapitel med titlarna »Fortitudo«, »Temperantia«, »Iustitia« och »Prudentia«. I varje kapitel genomgås fyra av Saxos böcker i den ordning de presenteras i *Gesta Danorum* men med huvudvikten på de större och mer välkända berättelserna som t.ex. sagorna om Rolf Krake, Hamlet, Starkodder och Ragnar Lodbrok, legenden om Knut den helige, skildringen av Valdemar den stores och Absalons strider mot venderna. Vid analysen av dessa enskilda berättelser lägges särskild vikt vid att påvisa sambandet med verkets övergripande komposition, deras plats i »planen«. Den stora vändpunkten i *Gesta Danorum* förlägger Johannesson (liksom tidigare Inge Skovgaard-Petersen) mitt i verket, vid övergången från Bok VIII till Bok IX. I den där berättade sagan om resorna till underjorden är det meningen att läsaren skall se en motsvarighet till underjordsresan i Encidens 6:e bok och samtidigt en bro mellan första hälftens hedniska mytologi och andra hälftens kristna världsbild.

Efter detaljgenomgången av böckerna sammanfattar Johannesson sin Saxo-syn i ett slutkapitel med titeln »Saxo Grammaticus«. Han behandlar här en rad klassiska problem beträffande verkets genesis och Saxos förhållande till Valdemartidens politiska maktgrupperingar samt till 1100-talets latinska kulturliv. Han slutar med att framhålla Saxos roll som *grammaticus* i medeltidens mening, d.v.s. som retoriker och pedagog på den klassiska skolbildningens grund.

Resultatet av denna helhetstolkning blir onekligen att Saxo framstår i nytt ljus. Och Johannesson argumenterar för den med elegans och ett uppbåd av klassiska auktoriteter som kan te sig fullständigt förödande. Att hans tes förtjänar beaktande kan det i varje fall inte vara något tvivel om. Men håller den för närmare prövning?

En svårighet med tolkningen är, att den i varje fall till synes kommer i konflikt med Saxos rent kronologiska disposition av Danmarks historia från den tidigaste kända kungen till den senaste. Genom jämförelser med andra källor (t.ex. Sven Aggesen, Skjöldungasagan) kan man försäkra sig om att huvuddragen i den danska kungalängden låg fast i traditionen redan före Saxo. Och åtminstone en god del av historierna om dessa kungar låg också någorlunda fast i traditionen. Saxo har visserligen utan tvivel ändrat i berättelserna på åtskilliga ställen. Men har han verkligen kunnat behandla dem *så* fritt, att en »exemplarisk« komposition efter kardinaldygder och andra abstrakta idéer samtidigt har kunnat genomföras? Johannesson behandlar aldrig detta problem, trots att han på flera ställen visar sig vara medveten om dess existens. Sålunda påpekar han själv, att en analys av *Gesta Danorum* givetvis inte enbart kan ta hänsyn till den latinska traditionen utan också måste räkna med Saxos nordiska källor. Och han erkänner med sympatisk anspråkslöshet, att hans egen koncentration på det latinska materialet givetvis måste leda till en viss ensidighet. Men borde han inte åtminstone i någon mån ha diskuterat vilka möjligheter Saxo faktiskt kan ha haft att pressa in en redan existerande tradition om Danmarks kungar i ett så abstrakt och spränglårt kompositionsschema som det av Johannesson supponerade?

En annan svårighet är, att den bokindelning i 16 böcker, som Johannesson baserar sin tolkning på, nyligen har reviderats i Thomas Riis' doktorsavhandling *Les institutions politiques centrales du Danemark 1100–1332* (Odense 1977), ett verk som Johannesson tyvärr inte hunnit ta del av innan han publicerade sin egen bok. Den revision Riis företagit – efter att ha jämfört Saxoutgåvan från 1514 med handskrifter av den s.k. *Compendium Saxonis* – är visserligen inte särskilt omfattande, eftersom den i stort sett bara innebär, att gränsen mellan bok III och IV samt XIV och XV (möjligen också gränsen mellan bok XIII och XIV) förskjutes med några sidor. Men för Johannessons tolkning visar sig denna revision ha ganska besvärande konsekvenser. Gränsen mellan bok III och IV – som i utgåvorna går mitt i den berömda berättelsen om Hamlet – används nämligen som Johannessons paradargument för att Saxo inte företagit sin bokindelning med utgångspunkt från kungalängden enbart utan också efter tematiska principer: början av Hamlet-historien (i Bok III) skall nämligen illustrera »*fortitudo* som storsinhet eller *magnanimitas*« medan däremot slutet av samma historia (i Bok IV) skall illustrera »*fortitudo* som självtillit eller *fiducia*, men också nödvändigheten av att den tyglas av måttfullheten eller *temperantia*«. Men med Thomas Riis' flyttning av gränsen hamnar hela Hamlethistorien i Bok III, vilket medför att det tematiska schemat bryts på denna punkt.

På motsvarande sätt innebär flyttningen av gränsen mellan bok XIV och XV, att ämnet för femtonde boken visar sig vara Valdemar den stores regering (boken börjar med hans trontillträde och slutar med hans död), inte (som Johannesson menar) det s.k. skånska upproret som illustration av temat »*constantia* eller ståndaktigheten«. Denna ändring medför också, att fjortonde boken inte blir så oproportionerligt omfattande och skenbart disparat som den framstår i utgåvorna; själva oformligheten blir för Johannesson ett argument för att enheten skall sökas på det tematiska planet: hela bok XIV sägs illustrera »den skenbara men opportunistiska klokheten och den *prudencia*, som ser djupare i

tingen och fullkomnar de andra kardinaldygderna». Också i detta fall medför revideringen, att Johannessons tematiska strukturering efter kardinaldygder vacklar betänkligt. I själva verket visar det sig, att samtliga sexton böcker i *Gesta Danorum* avgränsas genom berömda kungars död eller trontillträde – således en ganska traditionell historiografisk indelningsprincip som knappast behöver förklaras med några hänvisningar till kardinaldygderna.

Johannesson visar med många övertygande exempel, att kardinaldygderna faktiskt spelar en viktig roll för Saxos tänkande och ofta bidrar till att strukturera de enskilda berättelserna. På denna punkt menar jag att han kommit med nya och viktiga resultat. Vad man inte desto mindre kan betvivla är värdet av det *Systemzwang* som postulerar att Bok I–IV skall illustrera *Fortitudo*, Bok V–VIII *Temperantia*, Bok IX – XII *Iustitia* och Bok XIII–XVI *Prudentia*. För att genomföra detta schema tvingas Johannesson överbetona vissa sidor i texten och blunda för vissa andra, som han lika gärna kunde ha betonat. Mitt eget intryck är, att många av Saxos längre historier, t.ex. Hamletlegenden eller berättelsen om Rolf Krake, lika gärna skulle kunna användas för att illustrera såväl den ena som den andra kardinaldygden plus flera olika dödssynder, retoriska grepp etc. Varför då envisas med att binda tolkningen vid *en* speciell dygd, *ett* speciellt konstgrepp o.s.v.?

För att testa det Johannessonska schemat kan man med hjälp av Franz Blatts utmärkta Saxo-ordbok (ett ovärderligt hjälpmedel för forskaren) göra en liten statistik över förekomsten av ord som betecknar kardinaldygderna i olika delar av Saxos verk. Om Johannesson hade rätt, kunde man ju nämligen förvänta att ord som *fortitudo* och *audacia* var speciellt frekventa i Bok I–IV, att ord som *temperantia*, *moderatio* och *abstinentia* var speciellt koncentrerade till Bok V–VIII, att ord som *iustitia*, *ius*, *iustus* och *pietas* förekom särskilt ofta i Bok IX–XII, och att ord som *prudentia* och *sapientia* flödade ymnigast i Bok XIII–XVI. Men så är knappast fallet. Efter vad jag har kunnat finna, är flertalet av dessa ord spridda någorlunda jämnt över samtliga delar av *Gesta Danorum*. Det utesluter naturligtvis inte att Johannesson *kan* ha rätt ändå, men sannolikheten är inte överväldigande stor.

På det hela taget fungerar Johannessons dygdeschematiska tolkningar bäst vid genomgången av Saxos *tidigare* böcker, som i motsats till de senare inte ger några utförliga skildringar av historiska utvecklingsförlopp och enskilda kungars regering utan i stället presenterar en ström av korta berättelser, anekdoter och legender i en didaktisk-retorisk ram av sentenser och moraliserande betraktelser. Att kungarnas historia här ofta fungerar som *exempla* kan det knappast råda någon tvekan om. Men i regel får läsaren intrycket, att de moraliserande betraktelserna tillkommit i andra hand som ett slags sammanbindande led, *efter sedan* Saxo redan fastställt historiernas inbördes ordning på grundlag av äldre kungalängder och muntlig tradition. Det förhåller sig alltså inte så, att Saxo först beslutar sig för att en bestämd bok skall handla om t.ex. Modets kamp mot Girigheten och därefter samlar ihop en rad historier som illustrerar detta tema (såsom man skulle kunna tro när man läser Johannesson). Det förhåller sig snarare så, att Saxo först samlar ihop en rad historier och därefter försöker pressa på dem en viss enhetlighet genom att häfta på sina betraktelser om t.ex. Modets kamp mot Girigheten. Men det är sällan han med denna metod lyckas göra en hel bok tematiskt enhetlig.

Att Saxo faktiskt arbetat på det sätt jag här skisserat synes framgå av det s.k. Angersfragmentet, som av allt att döma är ett brottstycke av Saxos originalmanuskript. Det visar sig här, att sentenser och moraliserande betraktelser *lagts till* berättelserna i form av

tillägg i marginalen eller mellan raderna. Den tidigaste versionen synes alltså ha varit mer omedelbart berättande. Denna ursprungsversion har så pyntats ut med didaktik allteftersom behovet påkallat detta. Och behovet har uppenbarligen varit störst i de tidiga böckerna, på grund av traditionsstoffets heterogena karaktär. Det fanns så att säga ingen »naturlig« struktureringsprincip i traditionens flöde av mer eller mindre mytiska historier om de äldsta danska kungarna. Saxo var alltså tvungen att själv försöka finna en sådan struktureringsprincip för att kunna leva upp till sina egna klassicistiska ideal om tematisk enhetlighet och sammanhang i framställningen. När han behandlade den senare tidens historia var emellertid kompositionen på ett helt annat sätt given på förhand. Han kunde här utgå från stora, färdiga och sammanhängande strukturer som t.ex. berättelsen om danernas krig mot vänderna, danska kyrkans historia, Knutslegenden och Valdemar den stores biografi.

Enligt min mening ligger det alltså trots allt en viss kärna av sanning i den äldre forskningens uppdelning av Saxos verk i tidigare och senare böcker. Skillnaden skall bara inte förstås som en skillnad mellan »folklore« och »historia«, eller som en skillnad mellan olika perioder i Saxos författarskap, utan som en skillnad mellan olika struktureringsprinciper, som i sin tur grundar sig på en skillnad mellan olika stofftyper (korta osammanhängande berättelser gentemot långa och sammanhängande). Härmed stämmer också den iakttagelse som flera forskare gjort, att Saxos citat från klassiska poeter (Vergilius, Martianus Capella o.s.v.) nästan uteslutande förekommer i de tidigare böckerna. Det var nämligen här Saxo hade mest bruk för allmänna sentenser och klassicerande betraktelser, som kunde ge stadga och legitimation åt den nordiska hedendomens myter och legender.

För att verkligen se vad det är Saxo gör med dessa myter och legender är det viktigt att veta hur de ser ut i nordisk version, innan de stoppas in i den av Johannesson beskrivna latinska lärdomsapparaten. Detta innebär inte att man måste veta *exakt* hur Saxos muntliga källa såg ut i varje enskilt fall – något som man för övrigt aldrig kan hoppas att få veta (Axel Olriks rekonstruktionsförsök är t.ex. knappast att lita på). Men man bör ha klart för sig vilka strukturer, motiv och formler som förekom i den nordiska berättartraditionen, så att man kan identifiera de allmänna former och mönster som ligger till grund för Saxos latinska bearbetning. Det är på denna punkt Johannesson som Saxoforskare uppvisar de största svagheter. Han kan helt enkelt inte de isländska sagorna och Eddadikterna lika bra som han kan den latinska litteraturen, och därför missar han ibland poängen i Saxos historier eller tillskriver dem en allegorisk mening som inte finns där.

Låt oss t.ex. se hur han behandlar den s.k. Svanvitahistorien i Saxos Bok II! För Johannesson blir denna egendomliga berättelse, av Saxo presenterad på en blandning av retorisk konstprosa och klassisk vers (disticha), en platonisk allegori som handlar om dialektikens triumf över materien. Kungadottern Svanvita tolkas som symbol för dialektiken, kungasonen Regner som personifikation av manlig *fortitudo*. De övernaturliga demoner som håller Regner fången tolkas som sinnbilder för de falska föreställningar vilka håller människosjelen fången i materiens bojor. När Svanvita på ett ställe talar om att Regners ögon avslöjar hans kungliga börd, så skall detta enligt Johannesson förstås som uttryck för platonismens idé om ögonen som själens spegel o.s.v. Denna subtila utläggning grundar sig framför allt på verbala likheter mellan Saxos disticha och vissa passager i Martianus Capellas *De nuptiis Philologiae et Mercurii* (samt därutöver på vissa allmänna motivlikheter med Platons *Timaios*).

Att det finns ett platonskt inslag i Saxos version av Svanvita-historien är i och för sig fullt rimligt, och parallellerna till Martianus Capella är utan tvivel intressanta. Men Johannesson har inte märkt, att historien först och främst är en traditionell nordisk fornaldarsaga om en hjälte (Regner) som utsatts för sejd av sin onda och trollkunniga styvmoder men räddas genom ingripande av en valkyria (Svanvita). Motivet med ögonen som avslöjar hjälten kungliga börd hör typiskt hemma i detta sammanhang. Karaktäristiskt för sagor av denna typ är nämligen att styvmodern – liksom den onda styvmodern i Askungesagan – utsätter sitt styvbarn för trälldom, fattigdom och allskonns demoniska plågor, så att det skall till övernaturliga krafter – sådana som en valkyria förfogar över – för att avslöja det stackars styvbarnets kungliga börd. Förhållandet mellan Svanvita och Regner kan närmast jämföras med det som råder mellan Sigrun och Helge Hundingsbane (eller mellan Svava och Helge Hjörvardsson) i Eddans hjältediktning. Sejdmotivet varierar efter liknande mönster i ett flertal isländska berättelser som analyseras i Dag Strömbäcks utmärkta folkloristiska doktorsavhandling *Sejd* (Stockholm 1935).

Också själva formen i Svanvita-historien har rötter i nordisk tradition. Växlingen mellan prosa och vers – som alltid inträffar då en av berättelsernas huvudpersoner skall hålla något längre och mer teatraliskt anförande – återfinns på motsvarande ställen i de isländska fornaldarsagorna och i Eddan. Som redan Axel Olrik insåg (*Kilderne til Sakses Oldhistorie*, II, 1893, s. 11–12) måste Saxo här ha omdiktat ett äldre nordiskt, numera försvunnet kväde, »digtet om Regners og valkyrien Svanhvits elskov». Exakt hur detta kväde har sett ut kan vi visserligen inte veta. Men förmodligen var det komponerat som en dialogdikt i versmåttet *ljóðaháttur*, och det innehöll antagligen anspelningar på demoniska väsen som var involverade i den mot Regner riktade sejden.

Saxo har så omgestaltat denna dikt efter sina latinska stilideal och med utnyttjande av en passage från Martianus Capella om liknande ämnen. Den nordiska sagan kan samtidigt ha fått en injektion av platonskt tänkande såtillvida, att Regner, Svanvita och demonerna gjorts mer »andliga» och »själfulla» än de var från början (bl.a. har de säkert uttryckt sig mer korthugget och kärnfullt i ursprungsversionen, utan Saxos enorma uppbyggd av retoriska och dialektiska finesser). Men att tolka Svanvita-historien som en ren allegori är att gå för långt. För att få sin ekvation att gå i hop tvingas Johannesson här att också läsa in åtskilligt som faktiskt inte står i texten. (Han påstår t.ex. att Svanvitas möte med Regner utspelar sig i en »nattlig skog», och denna skog tolkas därefter som en bild av »det kaotiska urtillståndet där den formlösa materien klibbar vid *anima* och försöker dra henne ned till sig». (s. 102). Men någon skog omtalas överhuvudtaget inte i Saxos text. Skådeplatsen synes i stället vara en öppen betesmark, och där finns intet som tyder på något »kaotiskt urtillstånd«).

Hans tolkningar är betydligt mer rimliga i de fall då den tidigare forskningen klart påvisat, att Saxos text är en översättning till latin av dikter eller sagor som också bevarats till eftervärlden i norröna handskrifter. Det gäller t.ex. hans analys av berättelsen om Rolf Krakes död i slutet av Bok II. I denna text har Saxo själv klart angivit att han komponerat sin framställning på latinsk vers, »därför att deras innehåll och mening finns uttryckt i ett kortare danskt kväde, som åtskilliga forntidskunniga kan recitera ur minnet» (*quod earundem sententiarum intellectus Danici cuiusdam carminis compendio digestus a compluribus antiquitatis memoriter usurpatur*). Det har sedan länge stått klart, att det kväde som här åberopas, och som uppenbarligen varit Saxos huvudkälla till avsnittet, är identiskt med det i de isländska sagorna omtalade (och flera gånger citerade) kvädet *Bjarkamál*. Axel Olrik har på grundval av de isländska citaten och Saxos latinska parafras

t.o.m. försökt sig på att rekonstruera hela kvädet rad för rad. På värdet av denna rekonstruktion kan man med rätta tvivla, eftersom det ingalunda är självklart att Saxo kände samma version av *Bjarkamål* som islänningarna, och dessutom framgår det klart, att han behandlat sin förlaga fritt: de korthuggna nordiska verserna har broderats ut och omformat efter den latinska retorikens regler för *amplificatio*; idéstoffet har anpassats till Valdemarhovets feodala ideologi och till 1100-talets latinska humanism. Uppenbart är emellertid, att detta avsnitt inte *enbart* kan ses som en utlöpare av latinsk medeltidstradition utan också måste tolkas mot bakgrund av Eddans hjältediktning och tidig germansk föreställningsvärld.

Detta inser också Kurt Johannesson, vilket gör honom mer försiktig i sin analys av dikten om Rolf Krakes död än i sin analys av Svanvita-dikterna. Han avstår t.ex. från att tolka *Bjarkamáls* huvudpersoner som allegoriska figurer, och han drar inte några vittgående komparatistiska slutsatser av det faktum, att Saxos hexametrar här och var upptagit fraser från Vergilius, Ovidius, Guillaume de Châtillon och andra latinska poeter. Han nöjer sig med att påvisa hur Saxo byggt upp texten så, att verserna fungerar som Bok II:s avslutande retoriska övertalning (*persuasio*) till fördel för Tapperheten (*Fortitudo*) och till nackdel för Vällusten (*Luxuria*) och Girigheten (*Avaritia*). Allt detta är obestriddligen riktigt, och det framanalyseras av Johannesson med fin känsla för den latinska versens poetiska valörer. Kanske kan man dock våga påstå, att han skulle ha kunnat nå ännu djupare i sin analys, om han utgått från *Bjarkamáls* germanska hjältetopik och de traditionella germanska idéerna om hirdföljets plikter mot sin herre (det som i germanistiken ibland kallas »*Comitatus*-topik«). Mot denna bakgrund är det nämligen lättare att se, hur Saxo omformat inte bara retoriken utan också hela föreställningen om hirdföljets plikter: för honom är det inte längre fråga om krigarens trohet mot en enskild hövding utan om det feodala riddarhovets plikter mot den gudabenådade kungen och mot fäderneslandet (*patria*).

Johannesson har ett lovvärt intresse för Saxo som politisk ideolog (speciellt vid analysen av de sista böckerna), men hans klassicistiska hållning och ambitionen att knyta Saxo till all möjlig – mer eller mindre esoterisk – lärdom hindrar honom ibland från att se de ideologiska brytningarna i texten. Jag menar man generellt kan komma Saxos ideologi närmare genom att studera hans systematiska omtolkningar av det nordiska traditionsstoffet: hans sätt att psykologisera personerna och händelseförloppen, hans sätt att införa sentida begrepp ur feodalismens politiska filosofi i sammanhang där de ursprungligen inte hör hemma, hans sätt att omarbete hedniska myter till kristna *exempla*. Men framför allt måste man försöka göra klart för sig, vem han skriver för, och vilka politiska intressen som finns representerade bland hans läsare. Fast Johannesson flera gånger snuddar vid detta problem – särskilt i slutkapitlet – och lämnar flera viktiga bidrag till dess lösning, tar han aldrig klart ställning till det, och hans bild av Saxo blir därför onödigt diffus.

Enligt min mening är det (speciellt efter Johannessons lärda utredning) tydligt, att *Gesta Danorum* avsetts att ha en dubbel funktion. Den skulle å ena sidan sprida budskapet om Danmarks ärorika historia till en internationell publik bestående av latinkunniga klerker och stormän, av vilka flertalet kunde förutsättas vara anhängare antingen till påven eller till tyske kejsaren i de pågående striderna mellan universalkyrka och världsligt-feodalt herravälde. Den skulle å andra sidan fungera som uppfostran av Valdemartidens danska stormän och klerker, folk som hade behov av att kunna latin och som dessutom kunde förutsättas känna till en del äldre muntliga traditioner om Danmarks kungar och sagohjältar, men som däremot inte var lika bevandrade som Saxo själv i

klassisk lärdom, och som inte nödvändigtvis delade hans historiesyn eller politiska ideologi. Vi kan kalla den första funktionen för »PR-funktionen«, den andra för »uppfostringsfunktionen«.

I båda dessa funktioner skulle verket tillvarata kungamaktens (och det till kungen knytta stormannapartiets) intressen gentemot såväl uppenbara som mer potentiella motståndare utom respektive inom riket.

I förhållande till utlandet bestod dessa intressen framför allt i att hävda Danmarks självständighet och makt gentemot det tyska kejsardömet, som gjorde anspråk på det världsliga herraväldet över hela Nordeuropa, speciellt över det vendiska området söder om Östersjön. Vidare var det viktigt att framställa de danska kungarna som påvens och universalkyrkans bundsförvant i striden för att utbreda kristendomen och försvara kyrkans självständighet. PR-funktionen fylldes av Saxo därigenom, att forntidens danakungar skildrades som kejsarnas jämlikar i fråga om anor, krigarbragder, klassisk kultur och insatser för den kristna tron, inte minst vad gäller vendernas kristnande. Framställningen av de tyska kejsarna är ofta öppet polemisk, och detsamma gäller skildringen av de hedniska venderna. Framställningen av kyrkan och påvemakten är å andra sidan odelat positiv, men den ger inte något stöd åt de kyrkliga krafter som i likhet med ärkebiskop Eskil önskade öka universalkyrkans makt på kungarnas bekostnad. Saxo söker tvärtom att visa, att kyrkan inte kan klara sig utan starka och självständiga danska kungar.

I förhållande till de inhemska stormännen synes uppfostringspolitiken framför allt ha gått ut på att få dem att acceptera den feodala ideologi som legitimerade kungens överhöghet gentemot bönderna och gentemot det gamla nordiska bondesamhällets politiska och sociala institutioner. Uppfostringsfunktionen fylldes av Saxo bl.a. därigenom, att bondesamhällets hedniska skrönor och delvis grovkorniga berättelser om de äldre kungarna omdiktades i hövisk-feodal anda samt försågs med moraliserande utläggningar efter de dåtida latinskolornas pedagogiska mönster. Framställningen av »folkets« eller »allmogens« aktiviteter är därför ofta öppet föraktfull och polemisk (t.ex. i skildringen av Knut den heliges död i Bok XI eller Skånska upproret i Bok XV), medan däremot representanter för den gamla hövdingaklassen framställs med stor beundran och högaktning, dock speciellt i den mån de stöder ett starkt centralt kungadöme samt ett klerikalt lärdomsideal.

I förhållande till kungen, slutligen, vill Saxo av allt att döma betona vikten av att han stöder sig på de danska stormännen och inte på de tyska. Därför framhäver han t.ex. den gamle hjälten Starkad som representant för nordisk krigarära gentemot utländsk flärd och veklighet.

Det klassiska dygdeschemat och retoriken, som Johannessson i sin strukturanalys gör så mycket ut av, skall kanske framför allt uppfattas som instrument för dessa ideologiska strävanden. På samma sätt kan man förmodligen uppfatta de ursprungliga nordiska sagorna och kvädena – d.v.s. den muntliga tradition som Saxo söker omgestalta – som instrument för det ännu kvarlevande bondesamhället och för den »gamla« tidens hövdingar i deras ideologiska kamp mot en alltmer mäktig feodal kungamakt. Men en sådan analys återstår ännu att göra. Den förutsätter att man arbetar med både de nordiska och de klassiska berättarmönstren mot en bred samhällshistorisk och idéhistorisk bakgrund.

Av det som här sagts framgår, att jag inte uppfattar Johannesssons bok som den slutgiltiga tolkningen av Saxos verk, knappast heller som ett försök till en syntes. Därtill är den alltför ensidig, alltför fixerad vid klassisk lärdomstradition, alltför teologiskt spetsfundig i textanalysen. Men ensidigheten är i detta fall av stort värde. Den visar nämligen hur långt

man kan gå i denna riktning, och hur svårt det faktiskt är att presentera en helhetstolkning av *Gesta Danorum*, detta kolossala och svåra verk, ett av de mest komplicerade som medeltiden frambragt.

Det skulle därför vara otacksamt mot Johannesson att kasta sig över honom med de hundratals detaljanmärkningar som en nordisk filolog med kännedom om sagor och Eddadikt utan svårighet kan producera vid genomläsningen av de enskilda analyserna. Låt oss i stället vara tacksamma över den intelligens, lärdom och eleganta *persuasio*-teknik med vilken han presenterat sin Saxotolkning – sannolikt den mest konsekventa och sammanhängande analys som hittills presterats, men också en av de mest diskutabla.

Lars Lönnroth

Jens Peter Ægidius: Vølvens Spådom på dansk. En litteratur- og åndshistorisk undersøgelse. Studier fra Sprog- og Oldtidsforskning Nr. 294. G. E. C. Gads Forlag. København 1978. 137 s.

Andreas Haarder: Det episke liv. Et indblik i oldengelsk heltedigtning. Berlingske Leksikon Bibliotek 127. Berlingske Forlag. København 1979. 153 s.

To små böger vidner om, at nordboernes fjerne fortid og dens poesi stadig optager litteraturhistorikerne.

Odenseforskeren Jens Peter Ægidius har skrevet historien om eddadigtet Vølvens Spådom (Völuspá) som dansk tekst. Det er blevet til en række kapitler om danske Völuspáoversættelser fra B. C. Sandvig i 1783 til Martin Larsen i 1954, ens disponeret med beskrivelse, karakteristik, ideel vurdering og vurdering i forhold til tidligere eller senere tiltag.

Bogen er først og fremmest beregnet på den læser, der med en bestemt oversættelse af kvadet ved hånden gerne vil vide noget om dens kvaliteter i forhold til originalteksten (hvis udgivelseshistorie Ægidius også kort skitserer). En sådan læser får solid besked og fyldig dokumentation. Undervejs bringes også betragtninger over oversættelsesproblemer i almindelighed og sidebemærkninger om illustrationer til digtet. I sidste tilfælde savner man afbildninger af nogle af de positivt omtalte tegninger, men emnet hører naturligvis under kunsthistorien.

Man kan selvsagt ikke altid erklære sig enig med Ægidius, når hans værdisdomme, som han undertiden indrømmer, er subjektive og bygger på udefinerbare fornemmelser. Men i alt det dokumenterede – versrytmer, bogstavrim, syntaks, ordforråd – lægger han en betryggende grundighed for dagen, citerer hellere for meget end for lidt. Det er frem for alt oversættelsernes formhistorie, han har skrevet, – konsekvent og godt.

Af og til kunne man nok ønske sig en videre litteraturhistorisk horisont. Et par eksempler kan nævnes til supplement af bogen.

Hos oversættere som N. F. S. Grundtvig, Karl Gjellerup, Olaf Hansen og Thøger Larsen regner Ægidius meget kort og ubestemt deres originale lyrik for en forudsætning. Det kunne med fordel være uddybet.

Når Grundtvig i sine fragmentariske forsøg på at oversætte af den ældre edda i 1807-08 anvender en kortlinje med to hævninger som norm, er den ikke blot hentet hos Sandvig og i Oehlenschlägers »Guldhornene«, men også fra Goethes »Grenzen der Menschheit«, der gang på gang citeres i Grundtvigs afhandlinger og excerpter fra perio-

den. Har Sandvig i sin tid kendt til Goethes lyriske eksperimenter? Sandvig kunne i det hele taget fortjene en selvstændig undersøgelse ved en norrøn filolog.

Ægidius' påstand om, at Völuspá først med Sandvig i 1783 trådte »egentlig ind i dansk litteratur og åndsliv« (s. 11), må nok modereres. Som han selv skriver (s. 10), udgav P. H. Resen digtet med latinsk oversættelse allerede i 1665, og Th. Bartholin trykte en femogtyve strofer på islandsk og latin ved Árni Magnússons hjælp i sit digre og meget konsulterede latinske værk fra 1689 om årsagerne til de hedenske danskeres dødsforagt. Også digterne har før Sandvig haft fat i Völuspástoffet. Et koncentrat af Ragnarokstroerne (fra Resens version) dukker således op såvel i naturforskeren O. F. Müllers prosaidyl »Et Hyrde-Stykke« 1760 (optrykt 1767 som »Frodde den Fredegode«) som i litteraten H. W. Gerstenbergs »Gedicht eines Skalden« 1766 (i Fünfter Gesang). Gerstenberg benytter ganske vist tysk, men er dansk statsborger med bopæl i København 1765–1775, dertil personlig ven af Johannes Ewald, og det lille hefte er forlagt i København, Odense og Leipzig.

Ægidius' bog er et velkomment bidrag til et ikke uvigtigt afsnit i dansk åndshistorie og til den danske lyriks formhistorie. Én gåde stiller han dog sin læser: en henvisning (s. 132) til artiklen i Kulturhistorisk Leksikon for nordisk Middelalder om Hrafnagaldur Óðins. Det er som bekendt et sent og uægte eddakvad, også kaldet Forspjallsljóð, der i Sandvigs oversættelse har betydning for Oehlenschläger og Grundtvig. Den artikel findes – desværre – ikke, hverken i H-, O- eller F-bindet af bemeldte leksikon, ej heller i supplementsbindet eller registerbindet. Eksisterer den i et bortredigeret manuskript?

Nordisk fortid i oldengelsk overlevering behandles af en anden Odenseforsker, Andreas Haarder, der i 1975 disputerede på en engelsksproget fremstilling af Beowulfkvadets modtagelses- og tolkningshistorie. Titlen på den nye lille bog, »Det episke liv«, hentyder både til livet i de fiktive tekster og til de samme teksters liv i deres egen historiske tid og i enhver tid, også vor.

Haarders hovedsynspunkt på Beowulfkvadet – allerede lanceret i disputatsen – kan betegnes som en art eksistentialisme: uhyrer er en ydre og indre realitet for ethvert menneske og for det menneskelige fællesskab, men ved at vælge kampen mod dem, vælge at handle, bekræfter de episke helte fællesskabet og dermed en mening med livet, – også hvor kampen, som i Beowulfs tilfælde, til slut ender uafgjort med begge parter død. Åndens modstand mod materien i handling bliver mere afgørende end udfaldet af styrkeprøven. I sin udførlige gennemgang af det sene oldengelske fragment om slaget ved Maldon i 991 finder Haarder en idealisme af samme art: angelsakserne var vikingerne underlegne, men efter kortvarig uværdig panik besindede de sig og døde med deres høvding, – ganske som Bjarke og Hjalte døde med kong Rolf i Lejre. Haarder oversætter for resten i et appendix fragmentet til bogstavrimede danske vers (mens Johs. Steenstrup i »Normannerne« III 1882 s. 230–237 omsatte det til ordret prosa). Ved at kontrastere heltedigtningen med nogle oldengelske elegier får Haarder i et kapitel midt i bogen om traditionernes møde virkningsfuldt afgrænset den heroiske idealisme.

I sin positive, ja hjertelige opfattelse af de gamle mundtlige heltedigtes placering i en bredere folkelig sammenhæng med skjalden som medium fortsætter Haarder en dansk forskningstradition, der rækker fra N. F. S. Grundtvig til Vilh. Grønbech (begge er omtalt med respekt i bogen). Den bekræftes for ham af Parry og Lord's undersøgelser i 1930'erne af mundtlig folkedigtning på Balkan. I lighed med Grundtvig og Grønbech går Andreas Haarder fra filologisk-historiske detailstudier til meddigtende – og medrivende – helhedstolkninger. Undertiden hæver hans udlægninger sig på grundlag af et enkelt

tekststed eller to til hele små inspirerede forkyndelser af forfædrenes åndsliv, således s. 49–50 om harmonien i hallivet og om sammensmeltningen af fortid, nutid og fremtid i ét episk nu. Forstår I det så eller ej! som det hedder i Völuspá. Men skam få den, der tænker ilde herom. Uden indkobling af intuition og fantasi fastholder man blot de gamle tekster som filologiske museumsstykker. Og det er de virkelig for gode til.

På hver sin måde og i hver sit stof har Jens Peter Ægidius og Andreas Haarder frugtbart forlænget den linje i dansk åndshistorie, der kan kaldes den gotiske eller nordiske renæssance.

Flemming Lundgreen-Nielsen

Leif Ludwig Albertsen: Lyrik der synges. Berlingske Leksikon Bibliotek, København 1978. 168 s.

Sanghistorien, forstået som især folkevisens, salmens og fædrelandssangens skæbne bl.a. i text-, musik- og milieuhistorisk lys, i videre forstand som den folkelige sangs, skole- og hjemmesangens vilkår uanset repertoire, har sjældent etableret sig som disciplin; en af grundene er formodentlig forskernes utilstrækkelige fundering i musik og litteratur og historie, en anden, at en del af de faktisk benyttede sange kom til kort overfor en traditionelt æstetisk kvalitetsvurdering, mens omvendt nogle af de største komponister og digtere sjældent eller aldrig skrev småarbejder med henblik på og chance for folkeligt efterliv. Ved Københavns Universitet havde og har en række lærere i danskfaget forudsætninger og interesse for emnet uden dog at finde plads til det, og det var hos de musikstuderende, at Arthur Arnholtz forelæste over sangens *text*genrer i turnus, samtidig med at hans musikvidenskabelige kolleger nu og da forelæste over de tilsvarende melodigenrer. Ved Aarhus Universitet opbyggede Karl Clausen en sanghistorisk afdeling, men ligeledes under Musikvidenskabeligt Institut. Danskstuderende har nok kun hørt de svageste rygter herom. Og da halvfjerdsernes omslag meldte sig, kunne en socialhistorisk grundholdning (som afløser af en æstetisk-historisk) måske have medført sanghistoriske overvejelser, men mig bekendt er dette sjældent sket og *kunne* vel ikke ske ihvertfald i den ideologiske fløj af nyorienteringen. Hermed være selvfølgelig ikke insinueret, at ideologikritik behøver at være amusisk eller kunstfjendtlig, selvom den ofte kan virke således; men traditionalisterne må vel indrømme, at sanghistorien ihvertfald ikke går ram forbi, når man fra nogle sider benægter muligheden af værdifri forskning. Og dermed er sangtraditionen og ideologikritikken på forhånd dømt til at gå fejl af hinanden, simpelt hen fordi de grundlæggende holdninger og værdidomme normalt vil være svære at forlige. Exemplar på det modsatte er vistnok snarere fremsat som kunstneriske udsagn (Ebbe Kløvedal Reich) end som forskningsindlæg; især Grundtvig kan tilsyneladende ingen fløje undvære.

Sideløbende med denne problematisering af emnet, men begyndt længe før, er problematiseringen af fornyslen. »Sangskatten« er fundamentalt klassisk-romantisk også i sine vers- og musikformer. Men nye arbejder i denne tradition har det ikke let, fordi den almindelige udvikling i poesi (fri vers, modernistisk metaforik) og musik (harmonisk nyorientering, importerede sangformer) ofte kun levner en epigonal krog til sangskrivingen i traditionel forstand. Og desuden: hvornår synger den over 30-årige idag fællessang udenfor kirken? På den anden side: Politiken's diverse vise- og sangbøger tilsammen rundede i 1978 en million i oplagstal, så nogen synger vel.

Professor L. L. Albertsens bog er ingen sanghistorie, men opkaster nogle grundspørgsmål til karakteristik og forståelse af den borgerlige fællessang og dens særlige vilkår. Jeg læste først bogen for min fornøjelses skyld og var ganske elektrisk pga. forf.s ånd og humor, hjerte og skarpsind. Ved en senere, formålsbestemt genlæsning manglede naturligvis lidt af førstelæsningens prikken, men jeg var uforandret glad for bogen. Jeg føler også ligesom første gang, at den er så god og emnet så vigtigt, at den burde anmeldes af et helt convivium af anmeldere – for nu at bruge det Dante'ske navn på Lademanns fornemme kulturelle årbog, som forf. redigerer. En enmands-anmeldelse vil i dette tilfælde blive refererende.

Et indledende kapitel *Er sange litteratur?* berører bl.a. det nævnte spørgsmål: at nutidige subjektive kunstformer ikke forliges med sangtraditionen. Kap. 2 *Om rim og rytme* får trods det bevidst elementære anlæg plads til gode iagttagelser om rimets magt over tanken, om førstelinieens væsentlige betydning i digtet, om førstestrofens undertiden uheldige indvirkning på kompositionen, og forf. indfører her begrebet trance som udtryk for især refrænets psykologiske virkning; men trancen er ikke inhuman, tværtimod uadskillelig også fra den gode sang, modsat den absolutte trance i det helt tomme refræn. Centralt er kap. 3 *Om brugssituationer. Hvornår*: Sangen placeres som gruppemanifestation i grupper af enhver art; skolesangen isoleres som »en enklave med særlig livsfjerne betingelser«, fordi sangen her er indlæring med henblik på senere funktion. *Hvorfor*: Effekten i sangen opnås ved anamnesi (»ikke-ikke-husken«): erindringen om alle tidligere afsyngninger af sangen overfører deres kraft til den nye afsyngning, og fortid og nutid bærer ind i fremtiden. *Hvor langt*: Funktionelle forhold kan medføre forkortelser af sange, men dette kan ske uden brud og løse ender, omend sjældent uden sløring. *Hvorfor ikke mere*: Bl.a. fordi professionel fremførelse er blevet det normale i medic- og konsumalderen, og hvad der fremføres, er i stigende grad uegnet for fællessang.

Andre afsnit drøfter forfatterholdningens forhold til den syngendes holdning (rolledigte, formynderi etc.), solidariteten mellem melodi, tekst og gruppe og – med sikker psykologisk fornemmelse – de bidrag til trancen, som udgår fra »de skønne steder«, forstået som »passager i et større digterværk, der rummer en privat glans næsten uafhængig af den omgivende helhed«; han red sig under ø: på stjernetæpper lyseblå; men fanden heller inte for den som kun kan eet . . .

Klichésproget er titlen på kap. 4, og det understreges, at ordet kliché ikke er værdiladet, men = topos. Klicheen, gentagelsen, bekendthedskvaliteten, er et behov i sangsituationen og vigtig for anamnesien. En lærerig og vittig gennemgang af alverdens nationalhymner viser, at disse kræver »klicheer, positive fyndgloser, almen forståelighed og navnlig almindelig accepterbarhed« – individualiteten består kun i kombinationen af givne sætstykker, en retorisk trancekunst.

Kapitel 5 om *Kunstformens nedbrydning* tager især fat på Kingos Sorrig og Glæde og Brorsons Hvo vil mig anklage, som de er skrevet, og som de ser ud i Den Danske Salmebog. Udgangspunktet er en kritik af denne, men kapitlet skrives dialektisk med en prisværdigt loyal fornemmelse for indvendinger mod en rent litterær målestok; det er dog forståeligt, at hele bogen fik dagsberømmelse ved udsagnet: »DDS er kun egnet for den reaktionære almue, og det er måske også den, der udgør størstedelen af kirkens publikum i dag«.

6. kapitel giver *Eksempler på omfunktioneringer*: et par svenske troubadourviser med deres næsten indholdstømte danske omformninger samt de danske oversættelser af In-

ternationale med klart forskellige præg af skiftende tider og partiopdelinger i arbejderbevægelsen, herunder en nazistisk omfunktionering!

Slutkapitlet Omkring sanglyrikkens æstetik vil sondere sanglyrikkens fremtidsmuligheder som en genre, der søger konstruktiv berigelse med henblik på en fælles fremadrettet kulturvilje. Sangen tenderer mod anonymitet, kræver bekendthed og udfolder sig retorisk med almene positive gloser af erotisk, religiøs, national og partipolitisk art – eller gerne med klang af mere end et af disse områder. Derimod hører veldefinerede termer, diskussion og vitser ikke hjemme i genren. Men den vundne erkendelse kan kanaliseres og udnyttes af det fortsatte behov for fællessang. Imidlertid forudsætter fællessang muligheden for en holdbar optimisme i gruppen, en vision i trancen indenfor de fire nævnte områder.

Om bogen kan og bør bruges som lærebog i så henseende, er et spørgsmål, som forf. drøfter videnskabsteoretisk. Her skal det siges, at den også for ikke-sangskrivere er aldeles nødvendig – for enhver, der har salmen og sangen indenfor sin faglige horisont eller/og sin private existens. De her givne stikord til indholdet yder overhovedet ikke retfærdighed til L. L. Albertsens samtidig utraditionelle og traditionsforpligtede tankegange, hans klare sprog med dets bundne varme, hans pludselige skarpe glimt i vendingerne. Har det mon ikke befordret sagen, at bogen er skrevet i Australien!

En munter og musisk, klog og nærværende forfatter med et emne af bredeste og dybeste betydning – hvilken sjældenhed!

Erik Dal.

Asger Albjerg: Ludvig Holbergs poetiske maskerade. Vinen 1978, 186 s.

Det er med den foreliggende afh. Asger Albjergs hensigt at bestemme det socialhistoriske grundlag for Holbergs forfatterskab med særligt henblik på komedierne. Afh. er i overensstemmelse hermed opbygget i tre hovedafsnit: 1. et social- og økonomihistorisk rids (p. 15–38), 2. behandling af Holbergs biografi og ikke-dramatiske forfatterskab, med hovedvægt på perioden frem til 1722 (p. 39–102) og 3. behandling af fire komedier: *Ulysses Von Ithacia*, *Erasmus Montanus*, *Det Lykkelige Skibbrud* og *Jeppe paa Bierget*, med enkelte udblik til andre (p. 103–57). Albjerg tager med rette udgangspunkt i, at Holberg var borger af oprindelse (opvækstmilieu) og absolutist af politisk overbevisning; når denne dobbelthed derpå gøres til en splittelse, og splittelsen igen ses som forfatter-skabets ideologiske causa finalis, bevæger Albjerg sig imidlertid – som det vil blive udviklet nedenf. – på usikker grund.

Det i historisk henseende betænkelige ligger i, at borgerstanden (handelsfolk og håndværkere) på Holbergs tid skulle have nået et udviklingstrin, der kunne bringe den i egentlig modsætning til den unge enevoldsmagt. Afh.s første hovedafsnit, der bygger på Albert Olsens arbejder fra 1920'erne og 1930'erne, konkluderer, at »de grundlæggende faktorer i den kapitalistiske samfundsordning er om ikke fremherskende så dog klart fremtrædende i den periode, [...] Ludvig Holberg levede og skrev i« (p. 37, Albjergs fremhævelser), men overbeviser ikke om nævnte antedatering. Holbergs sociale placering fortegnes som følge heraf; han gøres til agent »den nys opdagede samfundsklasse af københavnske storkøbmænd« (p. 22), og kun sekundært – dvs. kun for så vidt den stærke kongemagt gavnede dette kapitalistiske borgerskab – til enevældens mand (p. 21f.). Hos Albjerg møder vi forfatter-boghandleren (pp. 52, 54, 56, 63, 69, 71, 88), økono-

men/spekulanten (pp. 85–90, 98–100) og storagraren (p. 91–94) Holberg, men ser ikke meget til professoren og embedsmanden. Når den gamle godsejer ikke var nogen vulgær blodsuger og bondeplager, der pressede et maximum af øjeblikkelig profit ud af Tersløse og Brørup, men holdt sit baroni »i den bedst mulige stand til den næste arving, Sorø akademi« (p. 93), begrundes det karakteristisk nok hellere, i strid med tesen, med, at Holberg var »repræsentant for den feudale godsejertype« (ibid.), der forvaltede sin ejendom med tanke på slægten, end det ses som udtryk for den statsloyale embedsmands omsorg for »*Publici Nytte*« (ep. 177), jvf. forskellen i typen af arvinger: *descendent* ctr. offentlig institution.

Albjerg fremlægger i afh.s forord sin tese, der kan gengives som følger. Holberg optræder på den ene side som apologet for absolutismen (s »ydre former«, p. 10), hvilket er hans officielle politisk-ideologiske ståsted, på den anden side repræsenterer han borgerstanden ved komediernes oprørspotentialer og det øvrige forfatterskabs kritiske rationalitet, ja han demonstrerer en »utilbørlig sympati« (ibid.) for denne stand. Denne tese finder en række varierede udtryk (pp. 55, 62, 97, 101), mens Holberg andre steder alene betragtes som den fremspirende kapitalismes praktikant og fürsprecher (pp. 46, 64, 88), og begaves med et fremsyn, der grænser til synskhed, som når Albjerg omtaler hans interesse for »matematikken og dens mekaniske fysik, uden hvilke den igangværende udvikling mod det industrialiserede samfund var utænkelig« (p. 60).

I komediernes intriger finder Albjerg både det absolutistiske »magtapparats« »manipulationsmaskine« (p. 11) og det kalkulerende borgerskabs oprørske manøvrer (jvf. pp. 39f., 119f., 125). Under polemik mod Ejnar Thomsens og Jens Kruuses Holberg-konceptioner hedder det:

For hvad er den »morale« vi i komedierne præs[en]teres for i grunden andet end en købmands- og gavtyvmoral, som er bygget på det ene menneskes manipulation med det andet, og som altid ender med at give den stærke og listige ret over for den svage og dumme? (p. 43).

Som eksempler på købmandsmoralen nævnes i det følgende *Don Ranudo* og *Den Pandtsatte Bonde-Dreng*, hvor intrigen/manipulationen er »oprørsk« – og »*Erasmus Montanus*, *Den politiske Kandsløber* [og] *Jean de France*, hvis titelfigurer drives til vanvid i komediernes demonstration af den etablerede ordens fortræffelighed« (ibid.), hvilket i henhold til tesen p. 10 kun kan være den *absolutistiske* ordens fortræffelighed. Forklaringen kan imidlertid ligge i, at borgerskabet fra i første hovedafsnit at have været en stigende, men stadig domineret og potentielt oprørsk klasse nu betegnes først som »den økonomisk [...] dominerende klasse« (ibid.), derpå slet og ret som den »herskende klasse« (p. 44), hvorefter adgangen er åbnet for identifikation af Holbergtidens borgerskab og »den etablerede orden«. Denne fluktuation i bestemmelsen af borgerskabets sociale placering bevirker, at komediernes intriger og manipulering kan betragtes som »købmands- og gavtyvmoral« uanset, hvilke sociale og ideologiske interesser, intrigerne og manipulationerne tjener i den enkelte komedie. I et par sammenfattende formuleringer åbnes der ydermere for, at »intrigens manipulation« ikke blot må forstås »som en genspejling af selve den fundamentale mekanisme i det forhold menneskene imellem, som aftegner sig i den gryende kapitalisme«, men tillige som »forstærke[t] af den endnu ikke overståede feudalismes holdning til det subalterne menneske« (p. 128, jvf. p. 152). Når ét textelement, intrigeren/manipulation, løsrevet fra sin sammenhæng, viser sig at

kunne danne basis for en forklaring af teksten under henvisning til såvel et feudalt-kapitalistisk overgangssamfund som til et rent kapitalistisk samfund i bred almindelighed, er der hermed leveret en socialhistorisk forklaringsmodel, der har gyldighed ikke kun for Holberg, men for alle fabliaux og picaro-historier, ja for al europæisk litteratur, som har set dagens lys efter renaissance og handelskapitalismens gennemslag, og hvori der forekommer humbug, så at den kloge narrer den mindre kloge – samtidig med, at samme fænomen i før-absolutistisk litteratur (der intrigeres på livet løs hos Plautus og Terents, for nu at blive inden for Holbergs synsfelt) henstår uforklaret. En sekundær forklaringsmodel gør dog hvilken som helst bevidst komponerende skribent til kapitalist, nemlig når det hævdes, at »Holbergs virksomhed som spekulant ikke blot er af traditionel økonomisk, men også af »æstetisk« art: også i sine komediefigurer »spekulerer« han, idet han gør dem til brikker i et i forvejen fastlagt puslespil« (p. 88, Albjergs fremhævelser; jvf. p. 121). Hvad der mangler er en præcis bestemmelse af komediernes »samfunds- og familiemæssige konventioner og normer« (p. 11) og den textinterne funktion og valorisering heraf samt en kontrol af den litteraturhistoriske specificitet af de fremhævede holbergske træk. Men textanalyserne, hvortil vi nu vender os, savner såvel systematik og præcision som litteraturhistorisk perspektiv, hvorved den socialhistoriske forklaring havde kunnet nuanceres og skærpes.

Albjerg giver ingen begrundelse for, at han af korpuset af komedier, afh.s primære genstand, kun behandler en ottendedel, eller for, at det just er *denne* ottendedel, der behandles. Gennem de tre første komedieanalyser trækker overskrifterne linjen »*Ulysses von Ithacia: det begrænsede oprør*« – »*Erasmus Montanus: oprørets grænser*« – »*Det lykkelige Skibbrud: det vellykkede oprør*«. Komedierne sædvanen er, hedder det i forbindelse med *Ulysses*, at bekræfte den sociale orden. Men: »I *Ulysses von Ithacia*, som jo er en parodikomedie, forholder det sig, naturligvis, omvendt. Den efterlignede orden er en uorden, og oprøreren mod denne uordentlighed, Chilian, er følgerigtigt fremstillet som stykkets positive figur« (p. 107). Hans oprør bliver dog ved tilløbet, og figuren er derved »*tidstypisk*« (p. 109, Albjergs fremhævelse). I den flg. analyse følger Albjerg med rette Ebbe Spang-Hanssen (*Erasmus Montanus og naturvidenskaben*, 1965) i bestemmelsen af stykkets overordnede tematik som en modsætning mellem nyttig og unyttig viden og dermed af den oprørske titelfigur som éntydigt negativt valoriseret. I analysen af *Erasmus Montanus* kan vi imidlertid se, hvilke konsekvenser det kan få for opfattelsen af en enkelt tekst, at intrigen kan betragtes som en specifik borgerlig adfærdsmodus uafhængigt af, om intrigen i komedien fungerer subversivt eller repressivt. Her tages nemlig *både* den negativt valoriserede oprører Erasmus og den (i hvert fald tendentielt) positivt valoriserede manipulerende undertrykker Jeronimus som udtryk for borgerstanden, den første ud fra idéhistoriske overvejelser, idet »renæssancens oprør mod teologien som årsagsforklarende videnskab for at nå frem til en forståelse af de fysiske fænomeners indbyrdes sammenhæng var et vigtigt led i borgerskabets emancipationsproces« (p. 114), den anden på stofflige kriterier, i kraft af hans status som »storkøbmand« (ibid.) og jordbesidder, der ikke ønsker sine bønder delagtiggjort i nye, teoretiske lærdomme. Philemon i *Det Lykkelige Skibbrud* erklæres for Holbergs selvportræt (p. 116) og må således være positivt valoriseret, men beskrives under parallelisering med sin revolterende fælle Erasmus, hvilket endnu en gang viser, hvor lidt egnet Albjergs kategori »oprør« er som redskab til analyse af komediernes semantiske univers, når det ikke med-analyseres, hvilke værdiforestillinger der gøres oprør imod, og hvilke oprøret vil fremme.

Den afsluttende komedieanalyse, med titlen »det paradokse oprør«, gælder *Jeppe paa*

Bierget, som hævdes at udgøre »den store undtagelse i forfatterskabet« (p. 129). Herfor anføres der i analysens løb adskillige begrundelser (pp. 128, 129, 138, 142, 146), hvoraf de fleste kan sammenfattes i det ikke ukendte synspunkt, at Jeppe, skildret med sympati og psykologisk nuancering hinsides normerne for klassicistisk komedie, sejrer moralsk, skønt han lider nederlag de facto; »For Baronen gives her ingen pardon!« (p. 140), hedder det. Albjerg afskriver Holbergs egen poetik: »[...] dette skuespil, der genre-mæssigt næppe med rette kan klassificeres som en »komedie«« (p. 141) (hvad Holberg dog faktisk tillod sig at gøre), og gentager det 19. årh.s sentimentalisering af figuren, hvor den – divergenser ufortalt – opfattedes med en sympati og respekt helt forskellig fra Holbergtidens burleske nar (således som det fx. fremgår af fremførelsens historie: I. C. Normann: *Holberg paa Teatret*, 1919, pp. 57f., 90 f., 174–81, 271, 275). Kun gennem en sådan i historisk forstand skævtolkning lykkes det at få *Jeppe* til at udtrykke »et paradokst *angreb* på den styreform, som Ludvig Holberg i sit juridiske, historiske og filosofiske forfatterskab udtrykkeligt og direkte forsvarede, og som han med sine øvrige komedier leverer et paradokst *forsvar* for« (p. 147, Albjergs fremhævelser).

Sluttelig et par bemærkninger til empiriske enkeltheder. Ved beskrivelsen af den unge Holbergs sociale og professionelle ambitioner hedder det:

For det første bemærker vi, at *Introduction* og *Anhang* – som også den tredie bog, *Natur- og folkeretten* – bærer censurs »imprimatur«. Vi skal så langt frem som til 1737, før vi i Holbergs værker igen finder tilladelsen »må trykkes«. Men da var han også en etableret forfatter, der [...] ikke havde grund til at frygte censuren, som i øvrigt fra 1742 til hans død udøvedes af hans nære ven og lejer professor Anchersen (p. 50).

Under en »Foreløbig forfatterkarakteristik« opsummeres dette forhold, idet Holbergs legitimitet belægges med hans »opfyldelse af censurens krav« (p. 54). Albjerg synes at forudsætte dels, at det var overladt til en forfatters eget forgodtbefindende, hvorvidt hans manuskript skulle underkastes censur, dels at Holbergs skrifter fra perioden 1719–37 blev unddraget censur. Noget sådant lader sig dog ingenlunde udlede af de manglende imprimatur-påtegninger, hvilket kan efterses i Francis Bulls undersøgelse »Holberg og censuren« (i: *Festskrift til Halvdan Koht*, 1933, p. 214–24). – Som et udtryk for bøndernes undertrykkelse i det 17. og 18. årh. optrykker Albjerg (p. 131 f.) med Werlauff (1858, p. 73 f.) som kilde strofer fra en af Nyerups *Danske Viser*, »Den klagende Bonde« (I, p. 235 ff.), forfattet af en Niels Hansen H. og trykt første gang 1668 under latiniseret titel: »Rusticus queribundus«, hos Werlauff »Rusticus Overibundus«. Albjerg læser galt af frakturen hos Werlauff og gengiver konsekvent »Rusticus Overibundus«; værre er det, at han i denne Overibundus ser visens forfatter (p. 131).

Jens Kr. Andersen

Jørgen Mathiassen: Hans Egede Schack som jurist og politiker. Dokumentation og dokumenter, Gad 1978, 282 s.

Professor i offentlig ret ved Aarhus Universitet Jørgen Mathiassen skrev 1976 en artikel om Schack (*Ugeskrift for Retsvæsen*, 20. nov., p. 293–310). Heri bidrog han til Schack-forskningen med interessante oplysninger om Schacks juridiske universitetsmi-

lieu og gennemgik hans parlamentariske virke i hovedtræk, men nåede ikke frem til nogen samlet opfattelse af Schack og hans placering. Det gør han heller ikke i den foreliggende bog (p. 12), hvis hensigt ellers er at etablere en enhed af juristen/politikeren og *Phantasternes* forfatter (pp. 9, 143). Bogens første del (p. 11–154), der rummer Mathiassens fremstilling af Schack i politisk-historisk lys, har som grundstamme artiklen fra 1976, der udvides gennem en bredere beskrivelse af universitære og parlamentariske forhold på Schacks tid og gennem en forøgelse af citatmassen. Af momenter, der skal skabe sammenhæng i forfatterskabet, udpeges Schacks anvendelse af juridisk lærdom i argumentationen på Rigsdagen (p. 129–32) og autentiske bureaukratiske og politiske mindelser i *Phantasternes* stof (p. 144–50). Væsentligst forekommer Mathiassens påvisning af, at Schack i pjecen *Om Slesvigs Deling* (1849) står i gæld til F. C. Bornemanns forestillinger om folkeindividualiteten (pp. 50–53, 61 f.), og at stud. jur. Conrads partitagen i *Phantasterne* for »Philosophien« mod »Exegesen« (Roos' udg. 1925, p. 176) repræsenterer en fornyelsestendens i universitetsjuraen, bort fra A. S. Ørstedes dogmatisme og hen mod Bornemanns'sk retsfilosofi (pp. 29 f., 41–43). På andre punkter end de snævert juridiske bringer fremstillingen dog intet nyt (i forhold til fx. Carl Dumreichers fortjenstfulde biografi i hans udg. af *Sandhed med Modification*, 1954), og den skæmmes stedvis af manglende grundighed. Bibliografien p. 24 f. og brevregistret p. 281 f. synes således at røbe ukendskab til en række utrykte breve, bl.a. den betydningsfulde samling i Peter Vedels privatarkiv (Rigsarkivet). Det kan også kun være til ringe hjælp, at Mathiassen p. 21 – efter at han med rette har fremhævet den betydning, dateringen af Schacks vekslende adresser har for dateringen af hans manuskripter (jvf. min: *Feudalistisk fantasi og liberalistisk virkelighed. En historisk analyse af H. E. Schacks Phantasterne*, 1978, p. 211–35) – bringer en dateret liste over Schack-adresser, når adresser, der findes på manuskripterne, men ikke i vejviserne (jvf. *op.cit.*, p. 214), udelades, og når der ikke tages hensyn til, at en adresse opført i vejviseren for et givet år gælder bopælen ved udgangen af det foregående.

Bogens anden del (p. 155–253) udgøres af en Schack-antologi omfattende den satiriske behandling af prokurator Levinsens politiske retorik fra pjecen *Om Valgreform-Selskabets Virksomhed og Angrebene paa samme* (1848), første del af pjecen *Om Slesvigs Deling* (1849), 2 artikler fra Schacks ugeskrift *1848*: »Ved hvilke Midler maa man arbejde for sit Valg?« (1849) og den berømte »Hvem skal erstatte Oehlenschläger?« (1850), Schacks store anmeldelse af *Clara Raphael* (1851), 6 rigsdagstaler: mod stillingsretten (1849, beskåret), for adelens ophævelse (1849), i forbindelse med tyendeloven (1850), om Det kgl. Teaters mission (1851), om ministres retræteposter/kunstige vakancer (1852) og en diskussion under tronfølgedebatten af begrebet »den europæiske nødvendighed« (1853, beskåret) samt 3 breve: Schacks »Uppsalabrev« (1845–46, beskåret) og »Vejbrev« (1857) og et af Fanny Schacks breve til Andræs mor (1859). Teksterne bliver udmærket introduceret og annoteret, og næsten alle er centrale for en eller flere sider af Schacks ideologi. Undtagelser udgøres af udvalget fra pjecen om Valgreformselskabet, hvor passager fra skriftets politisk-programmatiske del havde været mere perspektivrige – og mere i tråd med bogens ærinde – end det optrykte kuriosum, og af Fanny Schacks rent private rapport fra kuropholdet, udvalgets eneste hidtil utrykte stykke, hvis plads i bogen mere passende kunne være opfyldt fx. af Schacks brev til Orla Lehmann fra 1854 (Orla Lehmanns privatarkiv, Rigsarkivet).

Bogen er forsynet med en nyttig fortegnelse over statsråd, ministerier m.v. 1837–59, et udførligt biografisk register og det nævnte brevregister.

Dele af Schacks ikke-skønlitterære forfatterskab findes nu optrykt og kommenteret i Poul Andræ: *Geheimkonferentsraad Carl Georg Andræ* III, 1911, p. 232–57, *Geheimeraadinde Andræ's politiske Dagbøger* II, 1916, p. 228–30, Povl Bagge et al. (udg.): *Danske politiske Breve fra 1830'erne og 1840'erne* IV, 1958, pp. 221–26, 378–81, Morten Borup (udg.): *Breve fra og til Meir Goldschmidt* I, 1963, p. 77–80, Nicolaj Bøgh (udg.): *Personalhistorisk Tidsskrift* V,5, 1908, p. 1–34, Hans Hertel (udg.): *Omkring Phantasterne*, 1969, pp. 50, 89, 93–103, 153 f., John Chr. Jørgensen (udg.): *Dansk realisme 1820–1975*, pp. 39–41, 50, og Ib Ostenfeld (udg.): Hans Egede Schack: *Breve*, 1959 – foruden i den her omtalte udgivelse.

Jens Kr. Andersen

Georg Brandes: Breve til Forældrene 1859–71. I–III. Ved Morten Borup. Det danske Sprog- og Litteraturselskab, 1978.

Skønt Brandes et sted i disse breve bemærker om udgivelsen af privat korrespondance, at det er »en i og for sig lav og gemeen Handling«, så kan man nu – heldigvis – læse hvad han for forældrenes og for sin egen skyld skrev på sin ungdoms rejser, ialt 223 breve. Her er breve fra de mindre ture til Sverige (1859 og 1866) og til Slesvig (1860), fra sommeropholdene hos familien David i Rungsted og fra det første ophold i Paris 1866–67, hvor Brandes »vil sent iseng om Aftenen og ligesuldt tidligt op om Morgenens og regjerer med Tiden som med en Dyne der er for kort (. . .) jeg dømmes ikke, kan ikke endnu, jeg lever ikke, jeg tænker ikke, jeg læser ikke, jeg skriver ikke; jeg modtager; jeg har lukket mig op i alle Ender og Kanter, alle mine Døre og Vinduer staae paa videste Gab. Jeg sluger uden at fordøje, hjemme skal jeg tygge Drøv«. (19/11 1866).

Her er endvidere breve fra en mindre tur til Tyskland og Schweiz (1868) og endelig kommer så den sidste brev-bunke (3/4 af udgavens tekst), fra den store rejse, Brandes begav sig ud på i april 1870 – »og jeg reiser ei heller hjem denne Gang før jeg har seet idetmindste et godt Stykke af Europa. Men sidst da jeg reiste gennem Tyskland og Schweits reiste jeg i Firspring for at see Byer og Egne og Mærkeligheder, nu vil jeg reise efter mit eget Hoved og lære hvad jeg kan uden mere at spørge Nogen«. (15/6–70). Først hen på sommeren 1871 vendte han hjem fra Italien, opfyldt af »et Haab om at noget af al denne Ild og Varme var slaaet ned i min Sjæl og vilde gaa over i mit Blod, saa at hvad jeg skrev i Fremtiden vilde faa stærke Farver og noget af den elektriske Ild hvoraf jeg fornem mig som ladet«. (18/6–71). Det var kun med overvindelse og af pengesnød Brandes drog nordpå: »Jeg mindedes Berglioth's Sang. »Kjør langsomt! thi vi komme tidsnok hjem«. (28/6–71).

Der er meget nyt at læse, men helt ukendte er disse breve nu ikke. Omtrent 1/3 af brevene fra Paris 1866–67 tryktes i Politikens Magasin i efteråret 1938 og samme år udgav Alf Hjorth-Moritzen brevene fra april-december 1870; af brevene fra det romerske sygeleje januar-marts 1871 udtog Henning Fenger i 1967 skildringen af pigen Philomele, der plejede Brandes med omhu og kærlighed. Blot ved en sammenligning med teksten fra 1938 springer den mageløse præcision i øjnene, hvormed udgiveren etablerer sin tekst; her er nogle eksempler:

Jeg satte mig paa en Stralring oven paa Jernbanen, da det ei var til at udholde i Coupéerne > Jeg satte mig paa en Strækning . . . (22/4 –70). en Slags elegant

Conversation > ... Convention (9/6 –70). Landet > Louvre (24/7 –70). De sidste 3 Dage jeg har tilbage her > ... har tilbragt her (28/7 –70). Der er dog en underlig Tanke, at denne i Grunden ikke særligt begavede Mand ... > Det er dog en underlig Tanke, at denne i Grunden lidet begavede og meget indskrænkede Mand ... (1/9 –70). vil jeg have copiert > ... lade det copiere (23/9 –70). Anskaffelse > Afskaffelse (6/10 –70). Udenrigsvæsenet > Undervisningsvæsenet (22/10 –70). Elegi > slige (29/10 –70).

Her er, hvad der ikke er enestående, syv små rettelser i en enkelt periode:

og da den ligger opad en Bjergryg har man hvert Øjeblik Udsigter over dem, selvmed alle dens Mormorer og over den noble Krands af smilende Apenninerbjerge, der indfatter Byen som Emaillé en Juvel. > og da den ligger opad en Bjergryg har man hvert Øieblik Udsigter over den selv med alle dens Marmoré og over den noble Krands af smilende Apenninerbjerge, der indfatte Byen som Emaillé, en Juvel. (27/9 –70).

Således indeholder Morten Borups *tekst* ikke alene sribet af forbedrede læsemåder, men han meddeler brevene i deres helhed, altså også hvad der af diskretionshensyn måtte forkortes eller helt udelades i 1938. Hertil kommer naturligvis alle de tidligere utrykte breve, især fra foråret og sommeren 1871. Morten Borup har dog ikke stået helt alene med det store arbejde. En udgave af breve til hjemmet blev allerede i slutningen af fyrrerne planlagt af Paul Krüger, og det var hans omhyggelige hjælper Olaf Magnussén, der tog den første vanskelige afskrift af *samlige* breve. Siden blev udgaven udskudt, men Morten Borup har benyttet de gamle afskrifter, som han – endnu en gang – har sammenholdt med de originale breve.

Mens teksten således nok hviler på Paul Krügers og Olaf Magnusséns forlæg, så er den omfattende og utroligt omhyggelige *kommentar* helt Borups eget arbejde. Her fremlægges ikke kun sproglige og reale oplysninger, men tillige stor personalhistorisk viden. Og ikke nok med det, Borup oplyser brevenes forhold til senere skrifter af Georg Brandes, først og fremmest »Levnede«; takket være sporsans og gehør for brevenes genlyd i forelæsningerne kan Borup anviser prægnante overensstemmelser med »Emigrantlitteraturen« og bekræfter således Henning Fengers synspunkt, at Hovedstrømningernes første bind er hentet lige ud af rejsebrevene, at den offentlige optræden lå i forlængelse af de personlige oplevelser.

Selv på områder som Brandes' læsning, der ellers er grundigt afgræsset af Henning Fenger, kan Morten Borup føje nyt til; han har gennemgået de årgange af tidsskriftet »Revue des deux mondes«, som Georg Brandes' italienske ven, juristen Giuseppe Saredo, i stakkevis skaffede til den syge, og i noterne kan man nu se, hvilke artikler Brandes forkortede dagene med.

Jeg har nogle småting at føje til kommentaren. Foruden henvisningen til »Levnede« i noten til II, 292.30 kunne »Emigrantlitteraturen« s. 169 nok have været nævnt som en nærmere udnyttelse. – Det ser iøvrigt ud til at kommentaren især gør rede for udnyttelsen af brevene i »Emigrantlitteraturen«, i »Levnede« og i artiklerne i Saml. Skr. XI, men f.eks. har Brandes anvendt beskrivelsen af Taine (15/1 –67) i disputatsen s. 283–84, ligesom besøget i Charlotte Cordays hus (19/11 –66) og senere afskriften af hendes brev (17/6 –70) er udnyttet i en langt senere artikel, optrykt i Saml. Skr. XVI s. 23. Brandes

var alle dage en stor benytter, også af sig selv. Et lille eksempel kan vise det. I kommentaren til I, 285.8 om feltmarskal Moltke nævner Borup afsnittet om Moltke i Berlinbogen (1885) og henviser til et muligt fortryk 18/2 –78 i norsk Dagbladet. Men det er kun en lille del af artiklen; endnu et fortryk findes 23/1 1878 i Stockholms Morgonblad; derpå er de to avisartikler omarbejdet og udvidet i Illustreret Tidende 5/10 og 12/10 1884, – som så igen er omarbejdet til afsnittet i Berlin-bogen! – Et par ting bør rettes: i noten til II, 415.13 er artiklen »Venedig« – forledt af Georg Brandes' egen opgivelse i Saml. Skr. XI – fejlagtigt dateret 1888, og skyldes næppe – som oplyst – et gensyn med byen. Stykket stod i Julegave fra Kunstnere og Forfattere til Fordel for »Fattiges Juleglæde« 1884. I indledningen (III,8) er udflugten til Slesvig 1860 ved en fejl blevet dateret til 1861.

Men det er altsammen petitesser. Morten Borup har leveret en grundigt kommenteret tekst, der er renset for trykfejl og fejllæsninger. Han behersker den udgivelsesteknik og er i besiddelse af den udholdenhed og præcision, parret med viden og fantasi, som Sprog- og Litteraturselskabets udgivelser kræver. Morten Borup burde give sine mange erfaringer videre og skrive en lille håndbog i udgivelsesteknik, dens tilrettelægning og gennemførelse, belyst ved eksempler, tvivlstilfælde og faldgruber, og med mønstring af alle hjælpetropperne.

Bag alle Georg Brandes' rejscopelevelser løber en erkendelsesteoretisk diskussion mellem spiritualisme/idealisme og positivisme (Taine, Mill). »Jeg veed nu ogsaa i *Philosophi* hvad jeg vil« skriver Brandes efter en samtale med Stuart Mill (16/7–70), men når Saredo vendte ryggen til metafysikken var hans betagelse blandet med en let gysen: »det Problem jeg nu i 1½ Aar har plaget mig med uden at kunne løse det, nemlig om Experimenthalphilosopherne, Mill etc have Ret i, at der slet intet Apriorisk gives, hugger han bare over og siger »Naturligvis ikke« men han seer ei de Vanskeligheder, jeg seer«. (9/2 –71). Nok kunne Brandes med vennen Noufflard more sig over Hegels æstetik, men »Dens grandiose Plan vil jeg dog altid beholde kjær«. (15/6 –71). Brandes ville gerne fastholde historiens mening som fornuftens selvåbenbaring. Han var »stærkt tiltrukket til modsatte Sider, menende at se noget Sandt hos begge, dødelig angst for ei af Overbevisning men af Træthed engang at tage mit Parti, lovende mig selv at det ei skulde skee, og at jeg ei vilde vælge, før jeg havde tænkt Alt igjennem. (...) Jeg haaber da engang at komme til at gjøre Revolution i vor Litteratur ved en Bog omtrent med den Titel: »Erfaringsphilosophien og dens Resultater«. Det vil ruske i Parykkerne, det vil være Nyt paa Bjerget«. (25/2 –71).

Det var og blev Brandes et kors for tanken, at bevidstheden kunne være alene et produkt af fysiske betingelser og deres love; han ville så nødig opgive den frie vilje, individets spontane kraft (apriori); han ville ikke slippe jeg'et, men det suger slemt i en af hans naturoplevelser, et vandfald ved Tivoli uden for Rom:

»Høit paa Fjeldet ved Tivoli det deilige gamle Sibyllatempel fra Republikens sidste Dage, fine elegante og dog stærke græske Søiler. Templet er rundt og staaer deilig mod Himlen seet nede fra. Under det Kløften og de mageløse Vandfald. Eet Sted falder det ned i Klippehulen, kogende sort, det er som Nedstigningen til Tartarus, et andet Sted leer det smilende og blinkende med Millioner af Perler i det stærke Sollys, et tredje Sted styrter den store Cascade ned over Klipperne. Man klavrer langs ad Fjeldryggen – ikke uden Vanskelighed og Fare – til man staaer overfor den. Man seer paa den og seer Intet uden det rasende skumhvide Vand, det seer ud som det sprang og kastede sig ned ad Klippen, som de støvende og sydende Kastebølger styrtede sig over Hovedet paa hinan-

den i et vanvittigt Væddeløb og der er en saadan Magt deri at man drages, ligesom glider ned med i Afgrunden og ei kan taale at see paa det stivt 5 Minutter i Træk uden at føle som en Magi, der tvinger en med. Der er en naturlig Overtalelse i Vandet, det er som hele Naturen opløste sig og væltede sig nedad. Jeg forstaaer vel Noufflards Naturbetragtning; som Romansk og som Kunstner personificerer han Alting; han seer Alfernes Slør i Støvskyerne af Vandet og Nymphernes Dands over disse Bølger. Men min Naturbetragtning er stik modsat nordisk, ei romansk, poetisk, ikke plastisk. Istedendfor at personificere Naturen depersonificerer jeg mig selv, gjør mig til eet med det faldende Vand og taber mig i Naturen istedenfor som han at samle Naturen i Figurer. Hvor den store Cascade naaer de underste Klipper staaer Spidsen af den uhyre Regnbue, der altid staaer udspejlet over den i Solen«. (17/4 1871, brugt i »Emigrantlitteraturen« s. 259).

Pudsigt nok kan den lurende fortællelse hos Brandes gøres tydelig ved sammenligning med Martin A. Hansens oplevelse af fossen som fristelsens, ikke forklarelsens sted (se hans »Rejse paa Island«, kap. 4). – Det var ligevægten i Noufflards naturbetragtning, som tiltrak Brandes, sådan som det kan ses af en lidt senere refleksion:

»Først hernede er det lykkedes mig at faae Shakespeare paa en saadan Afstand, at jeg kan overskue og forstaae ham. Her føler man baade at der er en Verden, den, som Neapels Golf repræsenterer, hvilken Shakespeare ikke kjender, fordi den er stor uden Rædsel og deilig uden Alfe-Spøgeri og andre Taager – og dernæst, at det er naturligt, at et Land som dette ei har frembragt en Shakespeare eller trænger til en Shakespeare, fordi Naturen selv her paatager sig den Rolle, Poeterne maa udfylde i Norden. Poesi af den egentlige dybe Art er som konstig Varme en Livsfornødenhed hvor Naturen er umild. Hernede har Poesien ligefra Homer til Ariost været et Speil, simpelt og uden Fordoblinger af den klare Natur. Den har aldrig stræbt ned i Menneskehjertets Afgrunde, aldrig stræbt i Dybder og Huler at finde de Ædelstene som Aladdin søgte, som Shakespeare fandt, men som Solguden her med fulde Hænder kaster ud over Jordens *Overflade*«. (7/6 –71, brugt i »Emigrantlitteraturen« s. 171–72).

Togterne i Italien og de mange piger, som Brandes ustandselig forelskede sig i, skød erkendelsesproblemet i baggrunden, men i 1872 tog han energisk fat igen. Hele sommeren arbejdede han teoretisk med idé-associationen i forlængelse af Mill, men søgte også praktisk hjælp hos digteren. »Igaar og i Dag spadseret med Dr. Georg Brandes og talt en Deel, i Dag især om Drømme og Syner« noterer H. C. Andersen 4/8 i sin nu udgivne dagbog. Men problemet blev ikke løst. »Mine Evner forslog ikke til Udformningen af de Grundtanker, der foresvævede mig« skriver Brandes lakonisk i »Levnede«.

Problemstillingen er tidstypisk og dens forløb kan genfindes hos f.eks. Harald Høffding. Også han havde Kierkegaard gjort det så vanskeligt at være troende, at han nu ville bygge på rent menneskeligt grundlag. Også han kastede sig – med gysen ved dens jeg-opløsende tendenser – over engelsk associationspsykologi, men endte med at fastholde erindringen og bevidstheden som personlighedens syntese. Hos Brandes benævnes det samme resultat på omtrent samme tid ånd og vilje. Således går der en forbindelse mellem den lidt yngre og den lidt ældre Brandes, men den kan være vanskelig at fastholde, når man – som denne brevdugave og Henning Fenger – gør 1872 til det vandskel, hvorfra kilderne løber til hver sin side.

Hvad Morten Borup nu har udgivet er lidt mindre end halvdelen af de fem-seks hundrede breve Georg Brandes i årenes løb skrev til sine forældre. I forordet til udgaven ventilerer Erik Dal en selektiv udgave af brevene *efter* 1871; den kommer forhåbentlig.

Man vil da kunne følge Brandes på de lange research-ture til Tyskland i 1872, –73 og –74, under opholdet i Berlin 1877–83 og på rejserne til Polen og Rusland i 1886 og –87.

Morten Borups *indledning* til brevene falder i tre afsnit. Som vejledning placeres rejserne i kronologisk rækkefølge og den store rejse leddes, så den bliver overskuelig og let at følge. Så karakteriseres Brandes som rejsende, hans udholdenhed, akklimatiseringsevne og videbegær fremhæves og interessefelterne i 1870–71 udpeges: næsten ikke litteratur, men teater, natur og – især – billedkunst. »Jeg begynder at troe at af alle aandelige Ting har jeg mest *Glæde* af Malerier«. (23/7–70). Modtageligheden afgrænses ved en udtalelse til Hans Brøchner: »De kunde slutte af hvad jeg siger om min Lykkerus, at jeg hører til »de beundrende Reisende«, men jeg forsøger dog altid at gøre mig Rede for min Beundring og for mig selv at karakterisere saa meget som muligt«. (23/5–71).

Endelig tegnes et billede af Brandes som brevskriver og til sidst forstås brevene, bagklogt, som opledning til forelæsningserne. Nogen ny opfattelse af brevenes Brandes er Morten Borup ikke blevet bibragt ved sit udgiverarbejde, hans indledning følger ikke nye ræsonnementer til Henning Fengers, hvis »stærke, men ikke for stærke Ord« om brevene citeres.

De breve, fra den store rejse, som nu er offentliggjort, var længe utilgængelige, kun Paul V. Rubow og Henning Fenger har draget nytte af dem, – med forskelligt resultat. Det er efter min mening en mangel ved Borups udgave, at den ikke nævner, endsize henviser til Rubows undersøgelser, men alene støtter sig til Fengers.

Rubow mente (i Georg Brandes og den kritiske Tradition i det nittende Aarhundrede, 1931 / Georg Brandes' Briller, 1932) og fastholdt også senere, at Georg Brandes' begejstring for Italiens folkelig og piger var noget turistmæssig og litterær, og at rejsen var en winckelmannsk kunstrejse. Georg Brandes' italienske Hellas var en (befriende) illusion. For Rubow afgiver brevene vidnesbyrd om de briller Brandes så med, for Fenger (og Borup) er de »det fyldigste og mest sanddru udtryk for Brandes som menneske og kunstner«. Begejstret lader Fenger sig rive med af Brandes' italienske billeder; Rubow så det var medbragte glansbilleder. Dette dialektiske synspunkt er besværligere at håndtere, også for Rubow, men jeg tror det er sandere. Brevenes Italien er et gedigent eksempel på det, der idag kaldes *borgerlig utopi* (se J. Aa. Doctor i Danske Studier 1978 s. 180), for »dette er Skønhedens og Naturlighedens Land« (17/9–70), »de see alle fuldt udsprungne, ufortrykte, frit udfoldede, hedenske ud«, (26/3–71).

De afvigende meninger om brevene åbner for et metodisk perspektiv. Hos Henning Fenger er det *mennesket*, der er syntesen; disputatsen »Georg Brandes' læreår« indkredser de påvirkninger og indflydelser, som Brandes, den store læsehest, lå under for og forholdt sig til; Brandes-teksterne selv forsvinder næsten i lærdom. I »Den unge Brandes« står de »uforlignelige« breve i centrum som *udtryk* for Brandes som menneske; biografisten søger sammenhængen i personligheden. For påvirkninger, dagbøger og breve glemte Rubow ikke værkerne; hans hovedinteresse gjaldt *skribenten*, som han læste så nøje og karakteriserede så træffende som ingen siden.

Per Dahl

Erland Munch-Petersen: *Romanens århundrede. Studier i den masselæste oversatte roman i Danmark 1800–1870. 1–2. Forum 1978. 1020 sider.*

Det har igennem en del år været fremført, at litteraturhistorikerne udelukkende beskæftiger sig med den »fine« dvs. ikke meget læste litteratur og lader den populære litteratur ligge.

Påstanden er for den ældste litteraturs vedkommende forkert, idet de fleste litteraturhistoriske skribenter for litteraturen op til Holbergs tidsalder medtager så at sige hele den danskskrevne litteratur i deres behandling. Folkebøgerne er således relativt grundigt og fyldigt behandlet både i *Illustreret dansk Litteraturhistorie* (af Carl S. Petersen) og i Oluf Friis: *Den danske Litteraturs Historie*.

I 1700-tallet skete der et spring i antallet af udgivne bøger – det bliver større, og konturerne af et moderne bogmarked viste sig. Det større antal udgivelser medfører, at litteraturhistorikerne i deres behandling må lade et større antal værker ligge, og det er derfor ikke helt forkert at påstå, at flertallet af litteraturhistorikere fra dette tidspunkt vælger at koncentrere sig om den æstetisk værdifulde digtning, ligesom de selekterer den udenlandske til dansk oversatte litteratur fra. Undtagelsen fra den sidste regel udgør F. J. Billeskov Jansen: *Danmarks Digtekunst*.

I dansk litteraturvidenskabs tidligste dage udkom der et værk, som seriøst behandlede den populære, »masselæste« litteratur, nemlig Rasmus Nyerup: *Almindelig Morskabs-læsning i Danmark og Norge igennem Aarhundreder* (1816). Den hermed indledte forskningstradition på den folkelige epiks område er blevet fortsat af folkeminddeforskerne, mens litteraterne ikke har taget traditionen op førend i allerseneste tid.

I 1960'erne kan man se en ny interesse for populærlitteraturen eller den masselæste litteratur, en interesse, som bunder i den kulturelle debat, som førtes i ti-året. Under denne blev der sat spørgsmålstegn ved »finlitteraturens« almindelige værdi og dens relevans som eneste forskningsobjekt, og en stærk tro på, at den meget læste litteratur har en værdi i og med at den læses, blev lanceret. Denne holdning samt en opfattelse af tekster som et sociologisk fænomen satte gang i analysen af bl.a. ugeblade (*Søndags-B.T.-rapport om en succes* (1971), *Udsigten fra det kvindelige univers* (1973), kiosk-litteratur (*Triviseren* (1973 ff.) og tegneserier (bl.a. *Tegneserier – en ekspansions historie*, 1973).

En anden inspiration til at tage nye litterære »marginal«-emner op er kommet fra professor Sven Møller Kristensen, som har været fødselshjælper til en række projekter om meget læst, men ikke meget behandlet litteratur.

Den hjemlige forskningsaktivitet på populærlitteraturens område er imidlertid spredt og ukoordineret. I Sverige søger man at samle kræfterne omkring ét stort projekt, iværksat af den aktive litteratursociologiske afdeling ved universitetet i Uppsala, som siden 1977 har kørt projektet *Populärfiktion i Sverige 1830–70*.

Sven Møller Kristensen har stået åndelig fadder til Erland Munch-Petersens arbejde *Romanens århundrede*, bd. 1–2 (1978) med den tilhørende *Bibliografi over oversættelser til dansk 1800–1900 af prosafiktion fra de germanske og romanske sprog*, som udkom i 1976.

Bibliografien er et fornemt og meget anvendeligt bibliografisk redskab. Den oversatte prosafiktion dvs. roman og novelle er registreret i *Bibliotheca Danica* og i *Dansk Bogfortegnelse*, men hos Munch-Petersen er indførslerne gjort fyldigere bl.a. med angivelse af værkets originale udgivelsesår, opløsning af anonyme og pseudonymer samt en omhyggelig verifikation af forfatterens data.

Romanens århundrede. Studier i den masselæste roman i Danmark 1800–1870 er opbygget på flg. måde: Efter en meget kortfattet, og må man sige alt for kortfattet introduktion, følger gennemgange af ca. 45 romaner skrevet af 26 forfattere. Disse 26 forfattere er »kvantitetsforfattere« dvs. de har fået udsendt mere end 49 bind i perioden fra 1800–1870. Antallet af udgivelser angiver, at forfatteren har haft et publikum, men tallet kan begribeligvis ikke udsige noget om, hvad det er der har gjort, at forfatteren har været læst. Blandt disse 26 kvantitetsforfattere findes skribenter, som ud fra den herskende æstetiske opfattelse – en opfattelse som Munch-Petersen ofte hentyder til, men som han ikke klart beskriver – er gode, nemlig Dickens, Scott og Cooper, mens andre aldrig har været indplaceret på nogen rangstige og er glemt i dag (fx. M. S. Schwartz, Bulwer-Lytton og K. Mundt).

Herefter følger gennemgange af de udvalgte romaner. Gennemgangene består af omstændelige handlingsreferater, hvorefter natur- og menneskeskildringen, fremstillingsformen, menneskesynet, kærlighedssynet moralen og samfundssynet i de enkelte romaner karakteriseres. De her nævnte kategorier er meget brede og udefinerede. Efter 672 sider romangennemgang følger et afsnit med syntetiserende analyser af de gennemgængende romaner. Når man kommer hertil oplever man de foregående 672 sider som overvejende spildt anstrengelse – for nu kommer det hele én gang til, kortere og mere overskueligt.

Et afsnit, som indeholder kapitler om den tidligere forskningstradition, den anvendte bibliografisk-statistiske metode følger – og dette kunne med klar fordel have været anbragt indledningsvis. Ved først at få disse væsentlige og nødvendige oplysninger til slut gøres læseren forudsætningsløs på en måde, som opleves som urimelig. Der rundes af med nogle statistiske beregninger og tabeller, der belyser masselæsningen i Danmark.

Munch-Petersens metode – »kvantitets«-metoden – er original og vil med justeringer kunne vinde almindelig udbredelse. Den består i sin kerne af optælling af udkomne bind. Er en roman udkommet i tre bind er den talt for tre medmindre romanen er fortløbende pagineret. Dette ser jo smukt tilforladeligt ud, men det er antagelig en fejltagelse at tælle bind i stedet for værker. Ved at tælle bindene underlægger man sig modestrømninger i bogproduktionen. I 1800-tallets første del var det almindeligt at udsende romaner i flere bind, mens denne mode i slutningen af århundredet aftog. Jeg tror ikke, at der ved bindtællingen er sket katastrofer i den forstand, at det statistiske billede er fortegnet, men risikoen er tilstede.

I afsnittet »Tidligere forskningslitteratur« kommer Munch-Petersen ind på andre behandlinger. I et par tilfælde er det behandlinger af den populære roman, i andre er det behandlinger af noget helt andet. Fx. refereres Paul V. Rubows disputats *Dansk litterær kritik i det 19. århundrede* for at kaste lys over kritiken i 1800-tallet, Sven Møller Kristensens *Digteren og samfundet i Danmark i det 19. århundrede* for at sige noget om publikum, og Jens Kr. Andersen og Leif Emereks *Aladdin-Noureddin-traditionen* i det 19. århundrede for at sige noget om perioden. Det virker, som om forfatteren har grebet ned i en pose med titler og fået nogle op, som han refererer, fordi noget sådant hører med til en akademisk afhandling. Forbindelsen fra Rubows bog til det behandlede stof finder jeg meget spinkel. Mest fornuftig forekommer behandlingen af værker, der enten ved deres stof eller ved deres indfaldsvinkel lægger op til *Romanens århundrede*.

Munch-Petersen gør meget ud af at lægge distance mellem sig og andre forskere. Det gør han dels ved at fremføre, at de gør noget andet end ham, dels ved at forbigå den forskning som rent faktisk foreligger. Der findes til eksempel svenske arbejder, som

behandler nogle af de meget læste romaner fx. Elisabeth Tykesson: *Roverromanen og dens Hjalte i 1800-tallets svenske Folkläsning* (1947) og Erik Lindström: *Walter Scott och den historiska romanen och novellen i Sverige intil 1850* (1925) – de nævnes ikke. Et andet eksempel: Den meget omfattende Dickens-litteratur er bortset fra C. A. Bodelsen: *Dickens og hans romaner* (1957) slet ikke brugt, selv om man i dele af den nyere Dickens-litteratur også betragter Dickens ud fra et mere moderne sociologisk synspunkt. Ved at undgå andre behandlinger kommer Munch-Petersen ikke så langt som han kunne med en fornuftig viderebygning på den populærlitteraturforskning, som faktisk foreligger. Han kommer også til at pynte sig med lidt flottere fjer end der egentlig tilkommer ham.

Munch-Petersens begrebsbrug kan forekomme uklar. Det gælder både triviallitteraturbegrebet, det gælder hans genrebegreber, og det gælder det besværlige realisme-begreb. Han siger p. 21 at han vil bruge realisme/realistisk på samme måde som Leif Søndergaard Andersen i *Marxistisk litteraturteori* (1973), men han indfører hertil begreber som »egentlig realisme«, »realisme« (i gåseøjne) og »kritisk realisme«. Det vanskeliggør læsningen betydeligt.

Man skal ikke klandre forskere for det de gør, ligesom det ville være urimeligt at forlange »det hele« i et værk – men spørgsmålet er om Munch-Petersen har valgt at tage de mest relevante ting op i det store område, som han behandler. Jeg savner stærkt noget om publikumsgrupperingerne i tiden fra 1800–1870. Hvem var de folk, som læste romanerne? Jeg savner også en udførligere behandling af romanens udvikling i tiden – har romanspecialiseringen noget at gøre med ændringer i publikumssammensætningen? og jeg savner bare tilløb til at løse det påtrængende homologiproblem, som Munch-Petersen berører i slutningen. Hvis han ikke havde anvendt så megen energi og plads på sin »romanfører«, og istedet for den »tekstimmanente læsemåde« havde valgt en sociologisk havde antallet af ubesvarede spørgsmål antagelig ikke været helt så mange.

Munch-Petersen tager fat på et stort og interessant område, og hans arbejde vil have varig værdi i sit bibliografiske kulegravningsarbejde og i lanceringen af den bibliografisk-statistiske metode. På andre områder er den mere problematisk bl.a. fordi han ikke i tilstrækkelig grad benytter sig af de resultater, som er indvundne af andre.

Erland Munch-Petersen ønsker at spille rollen som »lone rider« uden at ville erkende, at han er i kompagni med flere.

Mette Wingé

Robert Estienne: Summarier over Bibelen. Oversat fra fransk af Petrus Parvus 1543. Udgivet med efterskrift af Det danske Sprog- og Litteraturselskab ved Universitets-Jubilæets danske Samfund's hundredårsjubilæum. 1979. Kommissionær: C. A. Reitzels Boghandel.

Bogen er trykt hos Hans Vingaard i København. Den består af to ark à 4 blade (»teknisk kvart«), hvoraf de tre er optaget af titelblad og fortale. Den kendes kun i et eksemplar, som Thomas Skat Rørdam i 1853 skænkede Det kongelige Bibliotek. Facsimileudgavens efterskrift indeholder følgende bidrag: Niels Knud Andersen: Teksten. Allan Karker: Sproget. Erik Dal: Bogen.

Petrus Parvus, der stammede fra Roskilde, blev efter studieophold ved Sorbonne og i Wittenberg professor ved Københavns Universitet i 1537. Forfatteren er den berømte

franske bogtrykker og lærde humanist Robert Estienne (Estienne). Bibelsummaen fremkom i sin første latinske form i hans Vulgataudgave 1532 og optoges i hans senere bibeludgaver. En fransk oversættelse kom første gang i en fransk bibel, Antwerpen 1534. Teksten udkom også i enkeltudgaver, på latin og fransk. Sævel dette skrift som Estiennes kritiske bibeludgaver blev angrebet af Sorbonne og trykningen af summaen forbudt i 1542. I 1550 flyttede Estienne til Genève, hvor han sluttede sig til reformationen. Hans bibelsumma blev optaget i tyske og franske reformerte bibler i det 16. og 17. århundrede.

Petrus Parvus' forlæg har været en fransk udgave, Paris 1542, som ikke kendes; men den har svaret til teksten i Estiennes Ny Testamente, Genève 1552. Parvus har forsynet oversættelsen med en fortale. Bogen betegnes »som en ret compas der en i det store, mægtige, vide, brede og dybe bibelske hav kan holde sin kaas efter« (A2r). Den indeholder hovedstykkerne af hele den hellige bibel, og den »kan, skal og må være som en forløber for den store danske bibel«, som Christiern Pedersen har oversat efter kongens ordinans, og som forhabentlig med universitetets »fuldburd og myndighed« snart kan blive trykt. Denne udtalelse har været et vigtigt dokument i spørgsmålet om Christiern Pedersens bibeloversættelse.

Parvus giver en fuldstændig oversigt over indholdet af bogen, der svarer til marginalnoterne i teksten (A3r). Efter det første afsnit om Gud følger fra det Gamle Testamente: Skabelsen, syndefaldet, forfættelserne, Moseloven. Disse afsnit peger frem til det Ny Testamente eller ses i lyset af dette. Moseloven blev givet for at »menneskene skulde kende, hvad synd er« og »des brændeligere begære Jesu Kristi tilkommelse«. Deres slagtofre tjente til intet uden at betegne det sande offer, som Jesus Kristus skulde gøre af sit eget legeme. Afsnittene fra det Ny Testamente er følgende: Jesu Kristi Komme, Jesus Kristus er offerlam, den Helligånd, troen, kærlighed, håb, retfærdiggørelse og helliggørelse, gode gerninger, Kristus som forsoner, dommedag, det evige liv og den evige fordommelse. I slutningen hedder det, at Gud ved den Helligånd har givet os de bibelske bøger »på skrift«, for at vi skal vide og tro, at der er kun en sand Gud og en eneste Jesus Kristus. »Andet fundament end dette samme kan ingen sætte i Jesu Kristi kirke.«

Vi ved ikke, hvilken betydning Parvus' oversættelse fik. Niels Knud Andersen antager, at hans bibelhumanisme ikke har været helt i overensstemmelse med den danske lutherdom. Men skriftet er vidnesbyrd om hans forbindelse med den europæiske humanisme.

Ortografien i bogen er fast. Den viser moderne træk, men er på nogle punkter gammeldags og har visse særegenheder. Der er ingen overensstemmelse med Vingaards Viborg-tryk, derimod visse ligheder med Parvus' oversættelse af Corvinus, der blev trykt hos Hans Barth i Roskilde. Der er enkelte former, der peger mod sjællandsk: *hide* 'hedde' og *hiemmel* 'himmel'. Karker anfører, at også genusbrugen stemmer med sjællandsk, idet der henvises til *bog* og *kirke* med pron. *hun*. Dette er dog ikke specielt sjællandsk; også Hans Tausen bruger *hun* om *kirke*, ligeledes Jens Peerszøn, og ordene er gamle feminineer.

Parvus har bestræbt sig for at gengive den franske tekst så nøjagtigt som muligt, hvad der også præger periodebygningen. Relativt *qui* gengives ved *som*, *lequel* ved *hulcken*. Oversættelsen *Hulcke gode gerninger ho ey gjør* er slavisk efter fransk. De franske participialkonstruktioner kalkeres. Synonymvariation og tautologier gengives, og Parvus har forstået at udnytte modersmålets muligheder. Også specielt franske stiltræk overtages (p. 20). Oversættelsen er ikke helt uden fejl; men »trods et par mindre misforståelser er Petrus Parvus' fordanskning af Robert Estiennes bibelsumma afgjort afgiværdig som vor ældste oversættelse fra fransk« (Karker p. 25 f.).

Karl Martin Nielsen